TO HIS EXCELLENCY

NAWAB SIR AMIN JANG BAHADUR, K.C.S.I.,

PRIME-MINISTER TO HIS EXALTED HIGHNESS THE NIZAM OF HYDERABAD (DECCAN),

THIS BOOK

IS RESPECTFULLY DEDICATED

BY THE COMPILER.

دیباچہ

سہل بن سعد سے روایت ہے کہ جب آیت کلوا واشربوا حتی یتبین لکم الخیط الابیض من الخیط الاسود نازل ہوئی تو لوگ روزہ رکھنے کا ارادہ کرتے وقت رات کو اپنے پاؤں میں سفید اور سیاہ دو ڈورے لپیٹ لیتے اور کھاتے پیتے رہتے تاوقتیکہ ان دونوں میں تمیز ہونے لگتی - (بخاری و مسلم) - ایک اور روایت میں ہے کہ عدی بن حاتم نے دو رسے اونٹ باندھنے کے ایک سفید اور ایک سیاہ اپنے تکیہ کے نیچے رکھے اور جب رات کا کچھہ حصہ باقی رہ گیا تو ان کو دیکھنے لگے مگر کچھہ تمیز نہ کرسکے - جب صبح ہوئی تو رسول صلعم کی خدمت میں حاضر ہوکر عرض کیا کہ میں نے اپنے تکیہ کے نیچے خیط ابیض اور خیط اسود رکھے تھے مگر کچھہ تمیز نہ کرسکا - آپ نے فرمایا ان وسادتک لعریض ان کان الخیط الابیض والخیط الاسود تحت وسادتک یعنی بے شک اگر تمہارے تکیہ کے نیچے خیط ابیض اور خیط اسود آگئے تو تمہارا تکیہ ضرور بڑا لمبا ہوگا - (بخاری - مسلم - ابوداؤد - ترمذی - نسائی -) ایک نے عرض کیا یا رسول اللہ خیط ابیض اور خیط اسود کیا ہیں ؟ کیا وہ دو ڈورے ہیں ؟ آپ نے فرمایا انک لعریض القفا ان ابصرت الخیطین یعنی تمہاری گردن ضرور بڑی لمبی ہے کہ تم نے دونوں (ابیض اور اسود)

خیط دیکھہ لئے - اس کے بعد آپ نے فرمایا لابل هماسواد اللیل وبیاض النهار نہیں بلکہ اس سے رات کي سیاهي اور دن کي سفیدي مراد هے -

اس زمانہ میں بھی بہت سے ایسے دیندار مؤمنین هیں کہ قرآن مجید کی اس آیت کے وهي سیاه اور سفید ڈوروں ہي کے معني لیتے هیں - اسی طرح قرآن مجید میں هزاروں اور الفاظ بھي هیں کہ ان کے معنی عام فہم نہیں بلکہ لوگوں نے ان کے معني غلط سمجھہ رکھے هیں - ایسے هي الفاظ کے معنوں کے لئے امام راغب اصفہانی و دیگر علمائے کرام نے عربي میں بڑي بڑي کتابیں لکھی هیں اور زبان اردو میں یہہ پہلی کتاب غریب القرآن هدیہ ناظرین هے -

ریفارم سوسائٹی - الہ آباد - خادم العلماء

شعبان سنة ۱۳۴۲ هجري ابوالفضل

غریب القرآن
في
لغات الفرقان

أاب

اوب (۱) جواب دینا - هم آواز هونا - گونجنا۔
یاجبال اوبی معہ [س ۳۴ آیۃ ۱۰
(۲) رجوع کرنا - حکم ماننا -
انا وجدناہ صابرا نعم العبد انہ اواب
[س ۳۸ : ۴۴

أام

ایم (جمع ایامیٰ) مرد جس کي بیوي نہ هو یا عورت جس کا مرد نہ هو - مجرد - بیوہ یا مطلقہ -
فانکحوا الایامیٰ منکم والصالحین من عبادکم واماءکم [س ۲۴ : ۳۲

اب

ابا (۱) باپ -
(۲) چچا -
واذ قال ابراهیم لابیہ آزر [س ۶ : ۷۵
آباء (جمع)
(۱) باپ چچا دادے -

اذ حضر یعقوب الموت اذ قال لبنیه ما
تعبدون من بعدی قالوا نعبد الٰهک
واله اباءک ابراهیم واسمعیل و ...
الٰها واحدا [س ۲ : ۱۳۳

(۲) باپ دادے۔

اللہ ربکم و رب اباءکم الاولین [س ۳۷ : ۱۲۶

قالوا حسبنا ما وجدنا علیه اباءنا

[س ۵ : ۱۰۴

اَبد

ابداً (۱) کبھی ۔ ہرگز ۔

ولن یتمنوہ ابداً [س ۲ : ۹۵

(۲) زمانہ دراز تک ۔ احقاباً (س ۷۸ : ۲۳)

خالدین فیہا ابداً [س ۴ : ۵۷ و ۱۶۹

اَبل

ابل (۱) بادل ۔ [س ۸۸ : ۱۷

(۲) اونٹ ۔ [س ۶ : ۱۴۵

ابابیل جوق جوق ۔ تابڑ توڑ ۔

وارسل علیهم طیرا ابابیل [س ۱۰۵ : ۳

اَثر

اثر (۱) نقش قدم ۔

انهم الفوا آباءهم ضالین فهم علی اثارهم
یهرعون [س ۳۷ : ۶۹ و ۷۰

(۲) آثار — نشانیاں —

فانظر الی اثار رحمت الله کیف یحیی الارض
بعد موتها [س ۳۰ : ۵۰

(۳) پیچھے -

فارتدا علی اثارهما قصصا [س ۱۸ : ۶۴

(۴) اثر - برکت -

تریهم رکعا سجدا یبتغون فضلا من الله
و رضوانا - سیماهم فی وجوههم من اثر
السجود [س ۴۸ : ۲۹

(۵) خرابی کے آثار - بربادی کی نشانیاں —

فلعلک باخع نفسک علی آثارهم ان
لم یومنوا بهذا الحدیث اسفا [س ۱۸ : ۶

انا نحن نحی الموتی و نکتب ما قدموا و
اثارهم [س ۳۶ : ۱۲

اثر الرسول سنت رسول -

فقبضت قبضة من اثر الرسول [س ۲۰ : ۹۶

اجر (۱) اجرت — مزدوری -

ان الله لایضیع اجر المحسنین [س ۹ : ۱۲۰

(۲) ثواب —

ولاجر الاخرۃ اکبر لو کانوا یعلمون [س ۱۶ : ۴۱
(۳) عورتوں کا مہر -
واتوھن اجورھن [س ۴ : ۲۵

اَجل

اجل وقت مقررہ - محدود زمانہ - مدت -

ھو الذی خلقکم من طین ثم قضی اجلا و
اجل مسمی عندہ [س ۶ ۲

ولکل امۃ اجل [س ۷ : ۳۴ و س ۱۰ : ۴۹

ما تسبق من امۃ اجلھا و ما یستاخرون
ثم ارسلنا رسلنا تترا [س ۲۳ ۴۳ ، ۴۴

لکل اجل کتاب [س ۱۳ : ۳۸

اَخ

آخا
آخو } (۱) بھائی - ایک باپ کی اولاد -

ثم ارسلنا موسی واخاہ ھارون [س ۲۳ : ۴۵
(۲) قبیلے کا مرد - قوم کا مرد -

ولقد ارسلنا الی ثمود اخاھم صالحا
[س ۲۷ : ۴۵
(۳) دوست - ہم مشرب - ہم مذہب -

انما المومنون اخوۃ [س ۴۹ : ۱۰

ان المبذرين كانوا اخوان الشياطين
[س ۱۷ : ۲۷

ونزعنا مافی صدورهم من غل اخوانا علی
سرر متقابلین [س ۱۵ : ۴۷

أخت (۱) بهن -

ان امرؤا هلک لیس له ولد وله اخت فلها
نصف ماترک [س ۴ : ۱۷۷

(۲) قبیلے کي عورت - قوم کي عورت -

قالوا یامریم . . . یا اخت هارون
[س ۱۹ : ۲۷ و ۲۸

(۳) دوست - هم مشرب - هم مذهب -

کلما دخلت امة لعنت اختها [س ۷ : ۳۸

(۴) مثل - طرز -

ومانریهم من ایة الاهی اکبر من اختها
[س ۴۳ : ۴۸

آخذ

اخذ گرفتار کرنا -

فاذا انسلخ الاشهر الحرم فاقتلوا المشرکین
حیث وجدتموهم وخذوهم [س ۹ : ۵
قوله وخذوهم اي بالاسر والاخیذ الاسیر (رازي)
وخذوهم اي اسروهم (ملا احمد)

اخذ فی کذا کسی کام میں* مصروف ہونا ۔

لولاکتاب من اللہ سبق لمسکم فیما اخذتم
عذاب عظیم [س ۸ : ٦۸

اخر

اخر (۱) بعد ۔ آئندہ ۔

فمن شهد منکم الشهر فلیصمه و من کان
مریضا او علی سفر فعدة من ایام اخر
[س ۲ : ۱۸۵

قل متاع الدنیا قلیل و الاخرة خیر لمن
اتقی [س ۴ : ۷۷

یاقوم اعبدوا اللہ وارجوا الیوم الاخر ولا
تعثوا فی الارض مفسدین [س ۲۹ : ۳٦

(۲) انجام ۔

ثم انتم هوءلاء تقتلون انفسکم وتخرجون
فریقا منکم من دیارهم تظاهرون علیهم
بالاثم والعدوان... اولئک الذین اشتروا
الحیوة الدنیا بالاخرة [س ۲ : ۸۵ و ۸٦

(۳) باقی ۔

هو الذی انزل علیک الکتاب منه ایات
محکمات هن ام الکتاب واخر متشابهات
[س ۳ : ۹

ینبوء الانسان یومئذ بما قدم واخر
[س ۷۵ : ۱۳

(۴) دوسرے - اور -

ائنكم لتشهدون ان مع الله الهة اخري
[س ۶ : ۱۹

ولا تزر وازرة وزر اخري [س ۱۷ : ۱۵

(۵) پيچھے -

اذ تصعدون ولا تلون على احد والرسول
يدعوكم في اخريكم [س ۳ : ۱۵۲

(۶) ختم -

واخر دعويهم ان الحمد لله رب العالمين
[س ۱۰ : ۱۰

هو الاول والاخر والظاهر والباطن [س ۵۷ : ۳

آدم

آدم انسان - بشر -

ولقد خلقناكم ثم صورناكم ثم قلنا للملئكة
اسجدوا لادم [س ۷ : ۱۱

واذ قال ربك للملئكة انى خالق بشرا من
صلصال من حما مسنون فاذا سويته
ونفخت فيه من روحي فقعوا له ساجدين
[س ۱۵ : ۲۸ و ۲۹ و س ۳۸ : ۷۱ و ۷۲

ادي

آداء امانت واپس كرنا -

فان امن بعضكم بعضا فليؤد الذي اؤتمن

امانته فلیتق اللہ ربه | س ۲ : ۲۸۳

ان اللہ یامرکم ان تؤدوا الامانات الی اهلها
[س ۴ : ۵۸

ومن اهل الکتاب من ان تامنه بقنطار
یؤده الیک و منهم من ان تامنه بدینار
لا یؤده الیک الا مادمت علیه قائما
[س ۳ : ۷۴

اذن

اذن (۱) علم ـ مشیئت ـ

فانه نزله علی قلبک باذن اللہ [س ۲ : ۹۷
= فاعلموا انما انزل بعلم اللہ (س ۱۱ : ۱۴)

وما اصابکم یوم التقی الجمعان فباذن اللہ
ولیعلم المؤمنین ولیعلم الذین نافقوا
[س ۳ . ۱۶۵ و ۱۶۶

وما ارسلنا من رسول الا لیطاع باذن اللہ
[س ۴ : ۶۴

(۲) اجازت ـ

فانکحوهن باذن اهلهن [س ۴ : ۲۵

(۳) حکم ـ

ومن الجن من یعمل بین یدیه باذن ربه
[س ۳۴ : ۱۲

یاایها النبی انا ارسلناک شاهدا و مبشرا

و نذيرا وداعيا الي الله باذنه وسراجا
منيرا [س ۳۳ : ۴۵ و ۴۶

آرض

ارض (۱) زمین -

قل لوكان في الارض ملئكة يمشون مطمئنين
لنزلنا عليهم من السماء ملك الرسولا
[س ۱۷ : ۹۵

والله انبتكم من الارض نباتا [س ۷۱ : ۱۷
واية لهم الارض الميتة احييناها واخرجنا
منها حبا فمنه ياكلون [س ۳۶ ۳۳

(۲) ملک -

واورثنا القوم الذين كانوا يستضعفون
مشارق الارض ومغاربها التي باركنا فيها
[س ۷ . ۱۳۷

وماتدري نفس باي ارض تموت
[س ۳۱ : ۳۴

الم يروا انا ناتي الارض ننقصها من اطرافها
[س ۱۳ : ۴۱

ان الارض يرثها عبادي الصالحون
[س ۲۱ : ۱۰۵

(۳) دنیا -

وما انتم بمعجزین فی الارض ولافی السماء
ومالکم من دون اللہ من ولی ولا نصیر
[س ۲۹ : ۲۲

ارم

اِرم اس شہر کا نام جس میں قوم عاد رہتی تھی -
الم تر کیف فعل ربک بعاد ارم ذات العماد
التی لم یخلق مثلہا فی البلاد
[س ۸۹ : ۶ - ۸

آزر

آزر حضرت ابراھیم کے چچا کا نام - [س ۶ . ۷۵

اَزف

آزفہ آنے والا - (وقت) جو ضرور آکر رہے گا -
اَزفۃ الازفہ [س ۵۳ : ۵۷

اسرائیل

اِسرائیل حضرت یعقوب کا دوسرا نام -
بنی اسرائیل آل یعقوب - یہود -

آل

آل (۱) اولاد -
فھب لی من لدنک ولیا یرثنی ویرث من
ال یعقوب [س ۱۹ : ۵ و ۶
(۲) قوم - پیرو -

واذ نجیناکم من ال فرعون [س ۲ : ۴۹
وبقیة مما ترک ال موسی وال ھارون
[س ۲ : ۲۴۸

آلا

آلاء (۱) قدرت -

وقوم نوح من قبل انہم کانوا ھم اظلم واطغی
والموء تفکۃ اھوی فغشیھا ما غشی فبای الاء
ربک تتمارٰی [س ۵۳ : ۵۲ - ۵۵

(۲) نعمتیں -

فاذکروا الاء اللہ لعلکم تفلحون [س ۷ ۶۹

الر

الر حروف تہجی -

الر - تلک ایات الکتاب الحکیم
[س ۱۰ : ۱ و س ۱۱ : ۱ و س ۱۲: ۱
و س ۱۴ : ۱ و س ۱۵ : ۱

اَلف

الوف (جمع) واحد { (۱) آلف = ہزار / (۲) آلف = جماعت

الم تر الی الذین ..... خرجوا من دیارھم و ھم
الوف حذر الموت [س ۲ : ۲۴۳

المؤلفۃ قلوبھم جن کے دل متحد کئے گئے -

جو ایمان کے اتحاد میں داخل ہوئے - نومسلم
انما الصدقات للفقراء . . . والمؤلفة
قلوبهم . . .   [س ۹ : ۶۰

الم

الم   حروف تہجی
الم - ذالک الکتاب لاریب   [س ۲ : ۱ و ۲
الم - تلک آیات الکتاب الحکیم
[س ۳۱ : ۱ و ۲
الم - تنزیل الکتاب لاریب فیه من رب
العالمین   [س ۳۲ : ۱ و ۲

المر

المر   حروف تہجی -
المر - تلک ایات الکتاب   [س ۱۳ : ۱

المص

المص   حروف تہجی -
المص - کتاب انزل الیک   [س ۷ : ۱

اُم

اُم   (۱) ماں - والدہ -
حملته امه وهنا علی وهن   [س ۳۱ : ۱۴
(۲) اصل -

هوالذي انزل عليك الكتاب منه ايات محكمات هن ام الكتاب واخر متشابهات
[س ۳ : ۶

لكل اجل كتاب - يمحوا الله مايشاء و يثبت وعنده ام الكتاب [س ۱۳ : ۳۸ و ۳۹

(۳) ٹھکانا -

واما من خفت موازينه فامه هاويه
[س ۱۰۱ : ۸ و ۹

امام (۱) سڑک - راہ -

وانهما لبامام مبين [س ۱۵ : ۷۹

(۲) کتاب ھدایت -

ومن قبله كتاب موسى اماما ورحمة
[س ۱۱ : ۱۷

(۳) ھادی - رھنما -

قال انی جاعلک للناس اماما [س ۲ : ۱۲۴

(۴) کتاب اعمال - اعمالنامہ -

وكل شئي احصيناه في امام مبين
[س ۳۶ : ۱۲

يوم تدعوا كل اناس بامامهم
[س ۱۷ : ۷۱

(۵) آگے - سامنے -

بل يريد الانسان ليفجر امامه [س ۷۵ : ۵

اُمۃ (۱) لوگ - اشخاص -

ولتکن منکم امة یدعون الی الخیر و
یامرون بالمعروف وینهون عن المنکر
[س ۳ ۱۰۴

من اهل الکتاب امة قائمة [س ۳ ۱۱۲

(۲) ایک ملک کے لوگ - قوم

کلما جاء امة رسولها کذبوه [س ۲۳ : ۴۴

ولقد بعثنا فی کل امة رسولا ان اعبدوا اللہ و
اجتنبوا الطاغوت [س ۱۶ : ۳۶

وان من امة الا خلا فیها نذیر [س ۳۵ : ۲۴

لکل امة جعلنا منسکا هم ناسکوه فلا
ینازعنک فی الامر [س ۲۲ : ۶۷

ولکل امة رسول [س ۱۰ : ۴۷

(۳) ایک مذہب کے لوگ - ایک نبی کے پیرو -

کان الناس امة واحدة [س ۲ : ۲۱۳

لکل امة اجل [س ۱۰ : ۴۹

ما تسبق من امة اجلها [س ۱۵ : ۵

(۴) گروہ - جماعت -

کلما دخلت امة لعنت اختها [س ۷ : ۳۸

واذ قالت امة منهم [س ۷ ۱۶۴

(۵) امام - ہادی

ان ابراهیم کان امة قانتا لله حنیفا
[س ۱۶ : ۱۲۰

(۶) راہ ۔ طریقہ ۔

انا وجدنا اباءنا علی امة [س ۴۳ : ۲۳

(۷) مدت ۔

لئن اخرنا عنهم العذاب الی امة [س ۱۱ : ۷

أمي وہ لوگ جو اہل کتاب نہیں ہیں ۔

وقل للذین اوتوا الکتاب والامیین ءاسلمتم
[س ۳ : ۱۹

هو الذي بعث في الامیین رسولا [س ۶۲ : ۲

فاٰمنوا بالله و رسوله النبی الامي الذي
یؤمن بالله وکلماته [س ۷ : ۱۵۸

اَمر

آمر (۱) حکم ۔

حتی جاء الحق وظهر امر الله [س ۹ : ۴۸

اتی امر الله فلا تستعجلوه [س ۱۶ : ۱

(۲) کام ۔ اعمال ۔ امر ۔

فذاقت وبال امرها وکان عاقبة امرها خسرا
[س ۶۵ : ۹

فاتبعوا امر فرعون ۔ وما امر فرعون برشید
[س ۱۱ : ۹۷

ومآ امر الساعة الا کلمح البصر [س ۱۶ : ۷۷

(۳) حکم -

ذالک امر الله انزله الیکم [س ۶۵ : ۵

انه قد جاء امر ربک وانهم اٰتیهم عذاب غیر مردود [س ۱۱ : ۷۶

(۴) عذاب -

فاذا جاء امر الله قضي بالحق وخسر هنالک المبطلون [س ۴۰ : ۷۸

وغرتکم الامانی حتی جاء امر الله [س ۵۷ : ۱۴

ولما جاء امرنا نجینا شعیبا والذین اٰمنوا معه برحمة منا [س ۱۱ : ۹۴

(۵) مشورہ -

قال للملاء حوله ان هذا لساحر علیم یرید ان یخرجکم من ارضکم بسحره - فما ذا تامرون [س ۲۶ : ۳۴ و ۳۵

(۶) سکھانا - تحریک کرنا -

قالوا یا شعیب اصلوتک تامرک ان نترک ما یعبد اٰباءنا او ان نفعل فی اموالنا ما نشاء [س ۱۱ : ۷۷

اولی الامر علماء - مدبرین -

یا ایها الذین اٰمنوا اطیعوا الله واطیعوا الرسول واولی الامر منکم [س ۴ : ۵۹

. . . ولوردوہ الی الرسول والی اولی الامر
منھم لعلمہ الذین یستنبطونہ منھم
[س ۴ : ۸۳

اَمس

اَمس کل ۔ گذشتہ زمانہ ۔

واصبح الذین تمنوا مکانہ بالامس یقولون
ویکان اللہ یبسط الرزق لمن یشاء و من
عبادہ ویقدر [س ۲۸ : ۸۲

اَمن

اَمن (۱) بات ماننا ۔
(۲) اعتبار کرنا ۔

فان امن بعضکم بعضا فلیؤد الذی اؤتمن
امانتہ ولیتق اللہ ربہ [س ۲ : ۲۸۳
(۳) یقینی طور پر جاننا - عین الیقین جاننا ۔
(س ۱۰۲ : ۳ - ۷)

قالت الاعراب امنا ۔ قل لم تومنوا ولکن
قولوا اسلمنا و لما یدخل الایمان فی
قلوبکم [س ۴۹ : ۱۴

اَن

ان (۱) تاکہ ۔

والقی فی الارض رواسی ان تمیدبکم
س ۱۶ : ۱۵

(۲) یہہ کہہ کر کہ ۔

ولقد بعثنا فی کل امۃ رسولا ان اعبدوا اللہ و اجتنبوا الطاغوت [س ۱۶ : ۳۶

(۳) ایسا نہ ہو کہ ۔ (لئلا)

یبین اللہ لکم ان تضلوا [س ۴ : ۱۷۷

اِن

(۱) اگر (شرطیہ) ۔

قل للذین کفروا ان ینتھوا یغفر ما قد سلف [س ۸ : ۳۸

(۲) نافیہ ۔

وقالوا ان ھذا الا سحر مبین [س ۳۷ : ۱۵

ان کل ذالک لما متاع الحیوۃ الدنیا
[س ۳۵ : ۴۳

وان کانت لکبیرۃ الا علی الذین ھدی اللہ
[س ۲ : ۱۴۳

ان عندکم من سلطان بھذا [س ۱۰ : ۶۸

(۳) تاکید اور تحقیق ۔ (اِن ثقلیہ سے تخفیف کرکے اِن کرلیا گیا ۔)

فذکر ان نفعت الذکری [س ۸۷ : ۹

= و ذکر فان الذکری تنفع المومنین
(س ۵۱ : ۵۵)

(۴) زاید ۔

ولقد مکنٰھم فیما ان مکنٰکم فیه

[س ۴۶ : ۲۶

أُنثیٰ

(۱) عورت -

وما خلق الذکر والانثیٰ [س ۹۲ : ۳

(۲) بے جان چیز -

ان یدعون من دونه الا اناثا [س ۴ : ۱۱۷

(۳) قبیلے کا بت - (رازی) [س ۴ : ۱۱۷

أَنس

اِنس - آنس الحی المقیمون ، وہ لوگ جو مل کر شہروں اور قصبوں میں رہتے ہیں -

(صحاح جوہری)

الانس والجن = الناس (س ۱۷ : ۸۸ و ۸۹

وما خلقت الجن والانس الا لیعبدون

[س ۵۱ : ۵۶

أَنّیٰ

(۱) کیونکر کیف -

وجای یومئذ بجهنم یومئذ یتذکر الانسان

وانی له الذکریٰ [س ۸۹ : ۲۳

(۲) کب - متیٰ (مفردات ، منجد)

یازکریا انا نبشرک بغلام اسمہ یحییٰ . . .
قال رب انی یکون لی غلام [س ۱۹ : ۷ و ۸

(۳) اگر (شرطیہ) (ابوحیان)

نساءکم حرث لکم فاتوا حرثکم انی شئتم
[س ۲ . ۲۲۳

اَھل

(۱) اہل وعیال -

وینقلب الی اھلہ مسرورا [س ۸۴ : ۹

(۲) بیوی -

قالت ما جزاء من اراد باھلک سوء الا ان
یسجن او عذاب الیم [س ۱۲ . ۲۵

(۳) قرابت دار -

وشہد شاھد من اھلہا ان کان قمیصہ قد
من قبل فصدقت وھو من الکذبین . . .
[س ۱۲ . ۲۶

(۴) پیروی کرنے والا -

فانجینٰہ واھلہ [س ۷ : ۸۳

واجعل لی وزیرا من اھلی [س ۲۰ ۲۹

(۵) حقدار - مالک -

ان اللہ یامرکم ان تؤدوا الامانات الی اھلہا
[س ۴ : ۵۸

(۲) رہنے والے - باشندے -

افامن اہل القریٰ ان یاتیہم باسنا بیاتا
وہم نائمون [س ۷ : ۹۷

اہل البیت گھر کے لوگ - بیوی -

ہل ادلکم علی اہل بیت یکفلونہ لکم وہم
لہ ناصحون [س ۲۸ : ۱۲

قالوا اتعجبین من امر اللہ رحمت اللہ و
برکتہ علیکم اہل البیت [س ۱۱ : ۷۳

یا نساء النبی لستن کاحد من النساء . . .
انما یرید اللہ لیذہب عنکم الرجس اہل
البیت ویطہرکم تطہیرا [س ۳۳ : ۳۲ و ۳۳

اہل الکتاب کتاب (وحی) کے ماننے والے -

من اہل الکتاب امۃ قائمۃ ... [س ۳ : ۱۱۲

آیۃ

آیۃ (جمع ایات) -

(۱) نشانی - ثبوت -

و ایۃ لہم الارض المیتۃ - احییناہا و
اخرجنا منہا حبا فمنہ یاکلون [س ۳۶ : ۳۳

(۲) مینارہ - نشان -

اتبنون بکل ریع ایۃ تعبثون [س ۲۶ : ۱۲۸

(۳) معجزہ -

یازکریا انا نبشرک بغلام اسمہ یحییٰ . . .
قال رب انی یکون لی غلام [س ۱۹ : ۷ و ۸
(۳) اگر (شرطیہ) (ابوحیان)
نساءکم حرث لکم فاتوا حرثکم انی شئتم
[س ۲ : ۲۲۳

اَھل

(۱) اہل وعیال -
وینقلب الی اھلہ مسرورا [س ۸۴ : ۹
(۲) بیوی -
قالت ما جزاء من اراد باھلک سوء الا ان
یسجن او عذاب الیم [س ۱۲ : ۲۵
(۳) قرابت دار -
وشہد شاھد من اھلہا ان کان قمیصہ قد
من قبل فصدقت وھو من الکذبین . . .
[س ۱۲ . ۲۶
(۴) پیروی کرنے والا -
فانجینٰہ واھلہ [س ۷ : ۸۳
واجعل لی وزیرا من اھلی [س ۲۰ . ۲۹
(۵) حقدار - مالک -
ان اللہ یامرکم ان تؤدوا الامانات الی اھلہا
[س ۴ : ۵۸

(۲) رهنے والے - باشندے -

افامن اهل القرىٰ ان یاتیهم باسنا بیاتا
وهم نائمون [س ۷ : ۹۷

اهل البیت گهر کے لوگ - بیوی -

هل ادلکم علیٰ اهل بیت یکفلونه لکم وهم
له ناصحون [س ۲۸ : ۱۱

قالوا اتعجبین من امر الله رحمت الله و
برکته علیکم اهل البیت [س ۱۱ : ۷۳

یانساء النبی لستن کاحد من النساء . . .
انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل
البیت ویطهرکم تطهیرا [س ۳۳ : ۳۲ و ۳۳

اهل الکتاب کتاب (وحی) کے ماننے والے -

من اهل الکتاب امة قائمة ... [س ۳ : ۱۱۲

آیة

آیة (جمع ایات) -

(۱) نشانی - ثبوت -

و ایة لهم الارض المیتة - احییناها و
اخرجنا منها حبا فمنه یاکلون [س ۳۶ : ۳۳

(۲) مینارہ - نشان -

اتبنون بکل ریع ایة تعبثون [س ۲۶ : ۱۲۸

(۳) معجزہ -

ولقد ضربنا للناس في هذا القرآن من كل
مثل ولئن جئتهم بآية ليقولن الذين كفروا
ان انتم الا مبطلون [س ۳۰ ۵۸
(۴) حكم -

والذين كفروا وكذبوا بآياتنا اولئك
عذاب النار [س ۲ . ۳۹

ما ننسخ من آية او ننسها نأت بخير منها
او مثلها [س ۲ ۱۰۶

بتر

ابتر ابتر - ذليل -

ان شانئك هو الابتر [س ۱۰۸ : ۳

بحر

بحر (۱) سمندر دريا نالہ تالاب وغيره (رازى)

احل لكم صيد البحر وطعامه متاعا لكم و
للسيارة [س ۵ ۹۶

(۲) زمين - شهر - ملک - اقليم (نهايه)

ولو ان ما في الارض من شجرة اقلام والبحر
يمده من بعده سبعة ابحر ما نفدت كلمات
الله [س ۳۱ : ۲۷ و س ۱۸ : ۱۰۹

بحار (جمع) واحد { (۱) بحر = دريا -
(۲) بحره زمين - شهر - ملک

واذا البحار سجرت واذا النفوس زوجت...
[س ۸۱ : ۶ و ۷

برج

برج (واحد برج) منازل قمریا منازل سیارات -
تبارک الذی جعل فی السماء بروجا وجعل
فیها سراجا و قمرا منیرا [س ۲۵ : ۶۲
ولقد جعلنا فی السماء بروجا و زیناها
للناظرین [س ۱۵ ۱۶

بصر

بصر (۱) دیکھنا -
(۲) دل کی آنکھ سے دیکھنا - سمجھنا - جاننا -
قد جاء کم بصائر من ربکم - فمن ابصر
فلنفسه [س ۶ : ۱۰۵
فلما ان جاء البشیر القاه علی وجهه فارتد
بصیرا قال الم اقل لکم انی اعلم من الله مالا
تعلمون [س ۱۲ : ۹۶
والله بصیر بما یعملون [س ۲ : ۹۶
(۳) خیال کرنا -
قال فما خطبک یا سامری قال بصرت بمالم
یبصروا به [س ۲۰ : ۹۵ و ۹۶

بعث

بعث (۱) اُٹھانا ۔ پیدا کرنا ۔

هوالذی بعث فی الامیین رسولا منهم

[س ۶۲ : ۲

(۲) بھیجنا ۔

فاذا جاء وعدا اولیهما بعثنا علیکم عبادا لنا
اولی باس شدید فجاسوا خلال الدیار

[س ۱۷ : ۵

بقی

بقیة فضل و کمال ۔

فلولا کان من القرون من قبلکم اولوا بقیة
ینهون عن الفساد فی الارض الا قلیلا ممن
انجینا منهم [س ۱۱ : ۱۱۶

وقال لهم نبیهم ان ایة ملکه ان یاتیکم
التابوت فیه سکینة من ربکم وبقیة مما
ترک ال موسی وال هارون تحمله الملئکة

[س ۲ : ۲۴۸

بهل

اِبتهال خشوع کے ساتھ خدا کی طرف رجوع کرنا ۔

فمن حاجک فیه من بعد ما جاءک من العلم

فقل تعالوا ندع ابناءنا وابناءکم ونساءنا و
نساءکم وانفسنا وانفسکم ـ ثم نبتہل
فنجعل لعنت اللہ علی الکاذبین
[س ۳ : ۶۱

بات

بیت گھر ـ مکان ـ
اَھل البیت گھر کے لوگ ـ بیوی ـ

یا نساء النبی من یات منکن بفاحشہ
مبینۃ یضاعف لہا العذاب ضعفین . . .
یا نساء النبی لستن کاحد من النساء . . .
انما یرید اللہ لیذھب عنکم الرجس اھل
البیت ویطہرکم تطہیرا

[س ۳۳ : ۳۰ و ۳۲ و ۳۳

باض

ابیض
الخیط الابیض دن کی سفیدی ـ

و کلوا و اشربوا حتی یتبین لکم الخیط
الابیض من الخیط الاسود من الفجر
[س ۲ : ۱۸۷

اُبیضت وجوہ سرخرو ہونا ـ

واما الذین ابیضت وجوھہم ففی رحمۃ اللہ
[س ۳ : ۱۰۶

ابیضت عیناہ اس کی انکھیں آنسو بہاتی تھیں یا اس کی آنکھیں (آنسو سے) دبڈبا رہی تھیں -

ابیضت = بیضت — افرغہ یا املاہ
(تاج العروس)

و قال یا اسفی علی یوسف و ابیضت
عیناہ من الحزن فھو کظیم [س ۱۲ : ۸۴

تاب

توبہ (۱) پھر جانا - اپنی روش بدلنا

انما التوبة علی اللہ للذین یعملون السوء
بجھالة ثم یتوبون من قریب [س ۴ : ۱۷

ولیست التوبة للذین یعملون السیئات
حتی اذا حضر احدھم الموت قال انی
تبت الئن [س ۴ : ۱۸

(۲) رحم کی نظر کرنا -

التابوت

قلب - سینہ (راغب)

وقال لھم نبیھم ان آیة ملکہ ان یاتیکم
التابوت فیہ سکینة من ربکم وبقیة مما
ترک ال موسی وال ھارون تحملہ الملائکة
[س ۲ : ۲۴۸

تلا

تلاوة (۱) پیچھے چلنا - پیروي کرنا -

الذین اتینٰهم الکتاب یتلونه حق تلاوته
اولئک یؤمنون به [س ۲ : ۱۲۱

والشمس وضحٰها والقمر اذا تلٰها
[س ۹۱ : ۱ و ۲

(۲) پڑھنا -
یتلوا علیه = وہ اس کے خلاف جھوٹ بولے -
(رازي)

و اتبعوا ما تتلوا الشیاطین علی ملک
سلیمان [س ۲ : ۱۰۲

التنور

زمین کي سطح - کوئی زمین جہاں سے پانی نکلتا ہو - کوئی زمین جہاں پر کسي ترائی کا پانی جمع ہوتا ہو - (قاموس)

حتي اذا جاء امرنا وفار التنور [س ۱۱ : ۴۰
= وفجرنا الارض عیونا (س ۵۴ : ۱۲)

التین

التین والزیتون ارض فلسطین جہاں تین وزیتون دو پہاریوں کے نام ہیں - (قاموس وانجیل مرقس باب ۱۱ آیة ۱ وکتاب رسولوں کے اعمال باب ۱ آیة ۱۲) یہاں حضرت عیسیٰ مبعوث ہوئے تھے -

والتین والزیتون وطور سینین وھذا البلد
الامین . . . [س ۹۵ . ۱ - ۳

ثخن

اثخان لڑائی میں غالب ہونا ۔ (بخاری)

ماکان لنبی ان یکون لہ اسری حتی یثخن
فی الارض [س ۸ : ۶۷
فاذا لقیتم الذین کفروا فضرب الرقاب
حتی اذا اثخنتموھم فشدو الوثاق
[س ۴۷ : ۴

ثنی

مثنی وثلاث ورباع بلا تعداد

جاعل الملئکۃ رسلا اولی اجنحۃ مثنی
و ثلاث و رباع [س ۳۵ . ۱
فانکحوا ما طاب لکم من النساء مثنی
و ثلث و رباع [س ۴ : ۳

جبت

جبت کوئی لغو چیز - (رازی) [س ۴ : ۵۱

جبریل

عبری زبان میں اس کے معنی خدا کی طاقت کے ہیں
اور قرآن مجید میں اس لفظ کا مرادف شدید القوی
آیا ہے ۔

فانہ نزلہ علی قلبک باذن اللہ [س ۲ : ۹۷
- علمہ شدید القوی (س ۵۳ : ۵)

جبل

(جمع جبال)
(۱) پہاڑ
(۲) رئیس قوم

وسخرنا مع داود الجبال یسبحن و الطیر
[س ۲۱ . ۷۹

جزیہ

جزیہ [س ۹ . ۲۹
(فارسی سے معرب) بمعنی خراج جو نوشیروان عادل اہل فوج کے سوا اپنی تمام رعایا سے ادا کرتا تھا -

وجزاء روس اہل الذمۃ جمع جزیۃ وھو معرب
گزیت وھو الخراج بالفارسیۃ (مفاتیح العلوم)
الجزیۃ خراج الارض (قاموس)

اسلام میں غیر مذہب رعایا (ذمیوں) سے فوجی خدمت کے بدلے میں ان کی محافظت کا معاوضہ -
اس بارے میں (ذمیوں) سے حسب ذیل عہد نامے ہوتے تھے -

ھذا کتاب من خالد بن الولید لصلوبا ابن
نسطونا وقومہ انی عاھدتکم علی الجزیۃ
والمنعۃ فلک الذمۃ والمنعۃ ما منعناکم

فلنا الجزیة والامکتب سنة اثنتی عشرة
فی صفر (طبری)

اس کے معنی غیر مذہب والے (ذمی) بھی اپنی محافظت کا معاوضہ جانتے تھے چنانچہ جزیہ ادا کرتے وقت وہ حسب ذیل نوشتہ دیتے تھے -

اما قدادینا الجزیة التی عاهد علیها خالد علی ان یمنعونا و امرهم البغی من المسلمین وغیرهم (طبری)

جلبب

جلابیب جمع (واحد جلباب) چادر - اوڑھنی -

یا ایها النبی قل لازواجک وبناتک ونساء المومنین یدنین علیهن من جلابیبهن
[س ۳۳ ۵۹

جمل

(۱) اونٹ -
(۲) جہازکارسا -

ان الذین کذبوا بایاتنا واستکبروا عنها لا تفتح لهم ابواب السماء و لایدخلون الجنة حتی یلج الجمل فی سم الخیاط [س ۷ : ۴۰

جن

جان = جن -- شیطان -

والجان خلقناه من قبل من نار السموم
[س ۱۵ : ۲۷

وخلق الجان من مارج من نار [س ۵۵ : ۱۵
= قال انا خیر منه خلقتنی من نار
(س ۷ . ۱۲)

جن (۱) شیطان -

واذ قلنا للملئکۃ اسجدوا لادم فسجدوا الا
ابلیس کان من الجن ففسق عن امر ربہ
[س ۱۸ : ۵۰

وجعلوا بینہ وبین الجنۃ نسبا - ولقد
علمت الجنۃ انہم لمحضرون
[س ۳۷ : ۱۵۸

(۲) مخلوق مزعومہ و مظنونہ غیر مرئی عرب
جاہلیت -

وانا ظننا ان لن تقول الانس و الجن علی
اللہ کذبا - و انہ کان رجال من الانس
یعوذون برجال من الجن فزادوھم رھقا
[س ۷۲ : ۵ و ۶

(۳) وحشی اور جنگلی انسان جو شہروں سے دور اور
جنگلوں اور پہاڑوں اور ویران میدانوں میں
(چھپے) رہتے ہیں -

وحشر لسلیمان جنودہ من الجن والانس
[س ۲۷ . ۱۷

ومن الجن من یعمل بین یدیه باذن ربه
[س ۳۴ . ۱۲

:- کتاب عهد عتیق سلاطین (۱) باب ٥
و کتاب سموایل (۲) باب ٥ آیت ۱۱

فلما قضینا علیه الموت ما دلهم علی موته
الا دابة الارض تاکل منساته فلما خر تبینت
الجن ان لوکانوا یعلمون الغیب ما لبثوا
فی العذاب المهین [س ۳۴ : ۱۴

قال عفریت من الجن انا اتیک به قبل ان
تقوم من مقامک [س ۲۷ : ۳۹

قل اوحی الی انه استمع نفر من الجن
[س ۷۲ : ۱

یا معشر الجن قد استکثرتم من الانس
[س ٦ : ۱۲۹

یا معشر الجن والانس الم یاتکم رسل منکم
یقصون علیکم آیاتی وینذرونکم لقاء یومکم
هذا [س ٦ : ۱۳۱

لقد ذرانا لجهنم کثیرا من الجن والانس
لهم قلوب لا یفقهون بها ولهم أعین لا یبصرون
بها ولهم آذان لا یسمعون بها اولئک کالانعام
بل هم اضل اولئک هم الغافلون [س ۷ : ۱۷۹

جنح

آجنحه (جمع) قدرت - قوت -

جاعل الملئكة رسلا اولی اجنحة مثنی و
ثلاث و رباع [س ۳۵ . ۱

جہد

جدوجہد کرنا - سخت کوشش کرنا -

یاایها النبي جاهد الکفار والمنافقین و
اغلظ علیهم [س ۹ . ۷۳

حار

حور (جمع) واحد { احور (مذکر) / حورا (مونث)

خوبصورت بڑي بڑي آنکھه والے مرد و عورت -

وزوجناهم بحور عین [س ۴۴ . ۵۴

حبک

حبک ستاروں کے چلنے کے راستے -

والسماء ذات الحبک [س ۵۱ ۷

قیل الطرائق وعلي هذا فیحتمل ان یکون
المراد طرائق الکواکب وممراتها (رازي)

حبل

(۱) رسا -

(۲) توصل کا ذریعہ۔

حجر

حجر (جمع حجارہ)
(۱) پتھر۔
(۲) مصیبت۔

ترمیھم بحجارۃ من سجیل [س ۱۰۵ : ۴
(۳) روکنے والا (سردار) - لوگوں کو بھکانے والا۔
فاتقوا النار التی وقودھا الناس والحجارۃ
[س ۲ : ۲۴
الحجر وادی القری جہاں قوم ثمود رہتی تھی -
اصحاب الحجر قوم ثمود - [س ۱۵ : ۸۰

حصر

احصروھم ان کو قید کرو اور ملک میں تصرف کرنے سے روکو -

فاذا انسلخ الاشھر الحرم فاقتلوا المشرکین حیث وجدتموھم وخذوھم واحصروھم . .
[س ۹ : ۵

و احصروھم و قیدو ھم و امنعوھم من التصرف فی البلاد وعن ابن عباس حصرھم ان یحال بینھم وبین المسجد الحرام (زمخشری)
و قیل امنعوھم من دخول مکۃ والتصرف فی بلاد الاسلام (معالم التنزیل)

وقال الفراء حصرهم ان یمنعوا من البیت
الحرام (رازي)

حصن

احصان -
(۱) پاکدامني -

محصنین غیر مسافحین [س ۴ : ۲۴
محصنات غیر مسافحات [س ۴ : ۲۵
ومریم ابنت عمران التی احصنت فرجها
[س ۶۶ : ۱۲

(۲) آزادي -

فعلیهن نصف ما علی المحصنات من
العذاب [س ۴ : ۲۵
حرمت علیکم امهاتکم . . . والمحصنات
من النساء الا ما ملکت ایمانکم [س ۴ : ۲۴

(۳) پاکدامني کے لئے نکاح کرنا -

فاذا احصن فان اتین بفاحشة . . .
[س ۴ : ۲۵

حم

حا میم حروف تهجی -

حم - تنزیل الکتاب من الله العزیز الحکیم
[س ۴۰ : ۱

حم . . . کتاب فصلت ایاته قرانا
عربیا لقوم یعلمون [س ۴۱ : ۱ - ۳

حمل

حمل الامانة = (اپنے) ذمہ سے سبکدوش نہ ہونا ۔ امانت کا بار اپنے سر رکھنا ۔ امانت میں خیانت کرنا ۔

انا عرضنا الامانة علی السموت و الارض
والجبال فابین ان یحملنها و اشفقن
منها وحملها الانسان ۔ انه کان ظلوما جهولا
[س ۳۳ : ۷۲

حمالة الحطب لگائی بجھائی کرنے والی ۔ بھس میں چنگاری چھوڑنے والی ۔

تبت یدا ابی لهب وتب . . .
سیصلی نارا ذات لهب وامراته حمالة
الحطب [س ۱۱۱ : ۱ - ۴

حنث

عدول حکمی کرنا ۔ گناہ کرنا ۔

انهم کانوا قبل ذالک مترفین وکانوا یصرون
علی الحنث العظیم [س ۵۶ : ۴۶

وخذ بیدک ضغثا فاضرب به ولا تحنث
[س ۳۸ : ۴۴

حي

احیاء (۱) مردہ چیز میں جان دینا - زندہ کرنا -
(۲) ھدایت کرنا -

یاایھا الذین امنوا استجیبوا للہ وللرسول
اذا دعاکم لما یحییکم [س ۸ : ۲۴

او من کان میتا فاحییناہ و جعلنا لہ نورا
یمشی بہ فی الناس کمن مثلہ فی الظلمات
لیس بخارج منھا [س ۶ : ۱۲۳

وما یستوی الاحیاء ولا الاموات - ان اللہ
یسمع من یشاء - وما انت بمسمع من
فی القبور [س ۳۵ : ۲۲

خار

خیر (۱) نیکی -

وماتفعلوامن خیر یعلمہ اللہ
[س ۲ : ۱۹۷

(۲) مال - دولت - (بخاري)

قل ما انفقتم من خیر فللوالدین والاقربین
والیتمی والمساکین وابن السبیل
[س ۲ : ۲۱۵

خاط

خیط سوت -
الخیط الابیض = صبح کي سفیدي -
الخیط الا سود = رات کی اندھیري -

وکلوا واشربوا حتي یتبین لکم الخیط
الابیض من الخیط الا سود من الفجر
[س ۲ : ۱۸۷

ختم

مہر کردینا - بند کردینا -

افرءیت من اتخذ الھه ھویه و اضله الله
علي علم وختم علی سمعه وقلبه وجعل علي
بصره غشاوة [س ۴۵ : ۲۳
= لھم قلوب لایفقھون بھا ولھم اعین لا
یبصرون بھا ولھم اذان لایسمعون بھا
(س ۷ : ۱۷۹)

خاتم (تابالفتحه) = مہر - تصدیق کرنے والا -
مصدق -

ماکان محمد ابا احد من رجالکم و لکن
رسول الله وخاتم النبین [س ۳۳ : ۴۰
= رسول من عند الله مصدق لما معھم
(س ۲ : ۱۰۱)

خسف

یخسف اللہ بہم الارض = خدا ان کے پاؤں تلے سے زمین نکال دے گا - جس بل بوطہ پر وہ اچھل رہے ہیں وہ نیست ونابود ہوجائے گا - وہ ذلیل ہوجائیں گے -

فخسفنا بہ وبدارہ الارض - فما کان لہ من فئۃ ینصرونہ من دون اللہ و ما کان من المنتصرین [س ۲۸ : ۸۱

افامن الذین مکروا السیات ان یخسف اللہ بہم الارض او یاتیہم العذاب من حیث لایشعرون [س ۱۶ : ۴۵

خلد

رہنا - دیر تک رہنا -

والذین کفروا و کذبوا بایاتنا اولئک اصحاب النار - ہم فیہا خالدون [س ۲ : ۳۹

مخلدون مزین کئے ہوے - (بحر المحیط)

یطوف علیہم ولدان مخلدون با کواب واباریق وکاس من معین [س ۵۶ : ۱۷

خلف

خلف (خاولام بالفتحہ) = نیک اولاد

خلف (خافتحہ لام سکون) = ناخلف اولاد

فخلف من بعدهم خلف ورثوا الکتاب
یاخذون عرض هذا الادنی [س ۷ : ۱۶۹
آخلف = آگے بڑھ جانا ۔
وما انفقتم من شئ فہو یخلفہ [س ۳۴ : ۳۹
خلیفہ (جمع خلفاء) = جانشین ۔ نائب ۔
یاداود انا جعلنک خلیفۃ فی الارض فاحکم
بین الناس بالحق ولا تتبع الهوی فیضلک
عن سبیل اللہ [س ۳۸ : ۲۶

خمر

خمر (۱) کوئی نشیلی چیز ۔
یسئلونک عن الخمر والمیسر قل فیہما
اثم کبیر ومنافع للناس واثمہما اکبر من
نفعہما [س ۲ : ۲۱۹
(۲) عورتوں کی اوڑھنی ۔
ولیضربن بخمرھن علی جیوبھن
[س ۲۴ : ۳۱

دان

دین (۱) حساب ۔
ان عدۃ الشهور عند اللہ اثنا عشر شہرا فی
کتاب اللہ . . ذالک الدین القیم
فلا تظلموا فیہن انفسکم [س ۹ : ۳۶

قل یا ایها الکافرون . . . لکم دینکم ولی
دین [س ۱۰۹ : ۱ - ۶

مالک یوم الدین [س ۱ : ۳

(۲) اصول جزا وسزا - دین -

ان الدین عند اللہ الاسلام [س ۳ : ۱۸

(۳) تابع ہونا -

فلو لا اذا بلغت الحلقوم وانتم حینئذ
تنظرون ونحن اقرب الیه منکم ولکن لا
تبصرون - فلولا ان کنتم غیر مدینین
ترجعونها ان کنتم صادقین
[س ۵۶ : ۸۳ - ۸۷

قاتلوا الذین لایومنون باللہ ولا بالیوم الاخر
ولایحرمون ما حرم اللہ ورسوله ولایدینون
دین الحق . . . [س ۹ : ۲۹

دثر

المدثر چادر لپیٹے ہوئے - فکر سے منھ لپیٹے ہوئے -

یاایها المدثر قم فانذر [س ۷۴ : ۱ و ۲

دخن

دخان دھواں دھار - تاریک -

ثم استوی الی السماء وهی دخان

[س ۴۱ : ۱۱

ذکر

ذکر (۱) یاددھانی ۔ نصیحت ۔

ان ھو الا ذکر للعالمین [س ۱۲ : ۱۰۴

والقرآن ذی الذکر [س ۳۸ : ۱

(۲) یاد رکھنا ۔ خیال رکھنا ۔

فاذکرونی اذکرکم واشکروالی ولا تکفرون [س ۲ : ۱۵۲

قد افلح من تزکی وذکر اسم ربہ فصلی [س ۸۷ : ۱۴ و ۱۵

(۳) تذکرہ ۔ ذکر خیر ۔

ذکر رحمۃ ربک عبدہ زکریا [س ۱۹ : ۱

ورفعنا لک ذکرک [س ۹۴ : ۴

(۴) یاد دلانا ۔ نصیحت کرنا ۔

فذکر ان نفعت الذکری [س ۸۷ : ۹

راح

روح (رافتحہ الف سکون) رحمت ۔

لاتایئسوا من روح اللہ [س ۱۲ : ۸۷

روح (راضمہ راوسکون) (۱) روح ۔

روح الامین (س ۲۶ : ۱۹۳ } جبریل
روح القدس (س ۱۶ : ۱۰۲ }

(س ۲ : ۹۷

(۲) وحي -

يدنزل الملٰئكة بالروح من امره على من
يشاء من عباده ان انذروا انه لااله الاانا
فاتقون [س ١٦ : ٢

تنزل الملٰئكة والروح فيها باذن ربهم
[س ۹۷ : ۴

ويسئلونك عن الروح قل الروح من امرربي
[س ١٧ : ٨٥

وكذالك اوحينا اليك روحا من امرنا
[س ۴۲ : ۵۲

ريح (۱) هوا -
(۲) خبر -

ولما فصلت العيرقال ابوهم اني لاجدريح
يوسف لولاان تفندون [س ١٢ : ۹۴
تذهب ريحكم تمهاري هوا اكهرجاےگي -
[س ۸ : ۴۶

رب

ماں باپ كي طرح پالنا - پرورش كرنا -
وقل رب ارحمهما كماربيني صغيرا
[س ١٧ : ٢۴

(۱) ماں اور باپ کی طرح پالنے والا ۔

الحمد للہ رب العالمین [س ۱ : ۱

(۲) مالک ۔ بادشاہ ۔

ومن الجن من یعمل بین یدیہ باذن ربہ

[س ۳۴ : ۱۲

(۳) بڑا بھائی ۔

قالوا یاموسیٰ انا لن ندخلها ابدا ما داموا

فیها فاذهب انت وربک فقاتلا انا ههنا

قاعدون [س ۵ : ۲۴

ربا

الربوا وہ سود جو قرض پر لیا جاتا ہے اور جس کو دوگونہ اور سہ گونہ لیا کرتے ہیں ۔

(امام رازی کی رائے میں الربا پر الف ولام معہود ذهنی ہے اور عرب میں اور کوئی ربا معہود و مروج بھی نہ تھا ۔) [س ۲ آیات ۲۷۸ ۔ ۲۸۲

الذی کانوا یفعلونه فی الجاهلیة مثل ان

یوخر دینه ویزیده فی المال وکلما اخره زاد

فی المال حتی تصیر المائة عنده الافا

مولفة ۔ و فی الغالب لایفعل ذالک الا

معدم محتاج فاذا رأی المستحق یوخر

مطالبته و یصبر علیه بزیادة یبذلها له تکلف لها یفتدي من اسر المطالبة و الحبس و یدفع من وقت الی وقت فیشتد ضررہ و تعظم مصیبته و یعلوہ الدین حتی یستغرق جمیع موجودہ فیربوا المال علی المحتاج من غیر نفع یحصل له و یزید مال المرابی من غیر نفع یحصل منه لاخیه فیاکل مال اخیه بالباطل و یحصل اخوہ علی غایة الضرر۔ (حافظ ابن القیم کتاب اعلام الموقعین)

الربا هو استغلال الغنی حاجة الفقیر۔ (مفتی محمد عبدہ)

یا ایها الذین امنوا لا تاکلوا الربوا اضعافا مضاعفة [س ۳ : ۱۲۹

رتل

ترتیب دینا۔

و قال الذین کفروا لو لا نزل علیه القرآن جملة واحدة ۔ کذالک لنثبت به فوادک و رتلناہ ترتیلا [س ۲۵ : ۳۲

رجع

ذات الرجع = ذات المطر = پانی برسانے والا۔ (ابن عباس)

رجم

(۱) پتھر مارنا۔

لئن لم تنتهوا لنرجمنكم [س ۳۶ : ۱۸

(۲) دور کرنا - لعنت کرنا -

قال فاخرج منها فانك رجيم [س ۱۵ : ۳۴

(۳) اٹکل کرنا -

ولقد زينا السماء الدنيا بمصابيح وجعلنها رجوما للشياطين [س ۶۷ : ۵

رجما بالغيب اٹکل سے - [س ۱۸ : ۲۲

رزق

رزق (۱) حصہ -

كلما رزقوا منها من ثمرة رزقا قالوا هذا الذي رزقنا من قبل واتوا به متشابها [س ۲ : ۲۵

(۲) باعث زندگی -

(۳) شکریہ - قدردانی -

افبهذا الحديث انتم مدهنون وتجعلون رزقكم انكم تكذبون [س ۵۶ : ۸۱ و ۸۲

رسل

رسول یہہ لفظ عربی میں مذکر مونث واحد تثنیہ جمع ہر طرح سے استعمال ہوتا ہے -

فاتیا فرعون فقولا انا رسول رب العالمین
[س ۲۶ : ۱۶

رصد

واقعدوا لهم کل مرصد اور بیٹھو ان کی گرفتاری کے لئے ہر مرصد یعنی راستے پر جہاں سے وہ (مکہ میں) جانا چاہیں ۔ ان کے راستے روک لو کہ وہ ملکوں میں نہ پھیل سکیں ۔

کل مرصد و کل ممر و مجتاز ترصدونهم به
(زمخشری)

کل ممر لئیلا یتبسطوا فی البلاد (بیضاوی)

رغب

(۱) انحراف کرنا ۔

ومن یرغب عن ملة ابراهیم الا من سفه نفسه
[س ۲ : ۱۳۰

(۲) رغبت کرنا ۔

انا الی الله راغبون [س ۹ : ۵۹

رفث

(۱) بیہودہ یا بری یا لغویات کہنا ۔

فمن فرض فیهن الحج فلا رفث ولا فسوق ولا جدال فی الحج
[س ۲ : ۱۹۷

(۲) صحبت ۔

احل لكم ليلة الصيام الرفث الي نساءكم
[س ۲ : ۱۸۷

رفع

(۱) اونچا کرنا ـ

الله الذي رفع السموت بغير عمد ترونها
[س ۱۳ : ۲

رفع سمکها فسوٰیها [س ۷۹ : ۲۸

(۲) بلند مرتبہ کرنا ـ

وهو الذی جعلکم خلائف الارض ورفع بعضکم
فوق بعض درجات لیبلوکم فیما اتیکم
[س ۶ : ۱۶۶

(۳) اُٹھا لینا ـ موت دینا ـ

وما قتلوه وما صلبوه ولکن شبه لهم . . بل
رفعه الله الیه [س ۴ : ۱۵۷ و ۱۵۸

رقم

رقیم کتبہ ـ

الرقیم الکتاب مرقوم مکتوب من الرقم ـ
(بخاري)
قال سعید عن ابن عباس الرقیم اللوح من
الرصاص کتب عاملهم اسماءهم (بخاري)

ام حسبت ان اصحاب الکهف والرقیم کانوا
من ایاتنا عجبا [س ۱۸ : ۹

رکض

(۱) گھوڑے کو ایڑ مارنا ۔

ارکض برجلک ۔ هذا مغتسل بارد وشراب
[س ۳۸ : ۴۲

(۲) زوروں سے بھاگنا ۔ [س ۲۱ : ۱۲ و ۱۳

رمی

تیر مارنا ۔

وما رمیت اذ رمیت ولکن اللہ رمی
[س ۸ : ۱۷

زاج

زوج (۱) جوڑا ۔

وانہ خلق الزوجین الذکر والانثی
[س ۵۳ : ۴۵

سبحان الذی خلق الازواج کلها
[س ۳۶ : ۳۶

(۲) قسم ۔

ومن کل الثمرات جعل فیها زوجین اثنین
[س ۱۳ : ۳

هذا فلیذوقوه حمیم و غساق و اخر من
شکله ازواج [س ۳۸ : ۵۷ و ۵۸

(۳) ساتھی ۔

ولهم فيها ازواج مطهرة [س ۲ : ۲۵

ادخلوا الجنة انتم وازواجكم تحبرون
[س ۴۳ : ۷۰

احشروا الذين ظلموا وازواجهم وماكانوا
يعبدون من دون الله فاهدوهم الي صراط
الجحيم [س ۳۷ : ۲۲ و ۲۳

(۴) بيوي -

وان اردتم استبدال زوج مكان زوج [س ۴ : ۲۰

زكي

زكوة (۱) پاكيزگي -

واتيناه الحكم صبيا وحنانا من لدنا وزكواة
[س ۱۹ : ۱۲ و ۱۳

والذين للزكواة فاعلون [س ۲۳ : ۴

(۲) خيرات - زكواة -

واقيموا الصلواة واتوا الزكواة [س ۲ : ۴۳

زمل

المزمل چادر لپيٹے ہوے - فكر سے منهه لپيٹے
ہوے - اپنے خيال ميں ڈوبے ہوئے -

يا ايها المزمل قم الليل الاقليلا نصفه او
انقص منه قليلا او زد عليه ورتل القران
ترتيلا [س ۷۳ : ۱ - ۴

ساع

ساعة ایک گھنٹہ - کچھ وقت - تھوڑی دیر -

فاذا جاء اجلهم لا یستاخرون ساعة ولا
یستقدمون [س ۷ : ۳۴

الساعة عذاب کی گھڑی - وقت -

اقتربت الساعة وانشق القمر [س ۵۴ : ۱

قد خسر الذین کذبوا بلقاء الله حتی اذا
جاءتهم الساعة بغتة قالوا یا حسرتنا علی
ما فرطنا فیها [س ۶ : ۳۱

ساق

کشف عن الساق = اس نے اپنی پنڈلی کھول دی -
وہ گھبرا گیا -

قیل لها ادخلی الصرح - فلما رأته حسبته
لجة و کشفت عن سا قیها - قال انه صرح
ممرد من قواریر [س ۲۷ : ۴۴

یوم یکشف عن ساق ویدعون الی السجود
فلا یستطیعون [س ۶۸ : ۴۲

سام

مسومة نشان والے -

زین للناس حب الشهوات من النساء

و البنين و القناطير المقنطرة من
الذهب والفضة والخيل المسومة والانعام
والحرث [س ۳ : ۱۴

مسومین برباد ي کرنے والے - تہلکہ ڈالنے والے -

بلى ان تصبروا وتتقوا ويأتوكم من فورهم
هذا يمددكم ربكم بخمسة آلاف من الملئكة
مسومين [س ۳ : ۱۲۴

سبح

(۱) تیرنا -

والشمس تجري لمستقرلها . . . .
والقمر قدرناه منازل . . . لاالشمس
ينبغي لها ان تدرك القمر ولا الليل سابق
النهار - وكل في فلك يسبحون
[س ۳۶ : ۳۸ - ۴۰

فالتقمه الحوت و هو مليم - فلولا انه كان
من المسبحين للبث في بطنه الي يوم
يبعثون [س ۳۷ : ۱۴۲ - ۱۴۴

(۲) تسبیح کرنا -

الذين يحملون العرش ومن حوله يسبحون
بحمد ربهم ويومنون به
[س ۴۰ : ۷

سبل

فی سبیل اللہ   خدا کی راہ میں - محض خدا کے لئے - حق کے لئے - کسی خودغرضی سے نہیں -

وجاهدوا باموالکم وانفسکم فی سبیل اللہ ذالکم خیر لکم ان کنتم تعلمون [س ۹ : ۴۱

في سبیل الطاغوت   جھوٹ کے لئے - خودغرضی سے -

والذین کفروا یقاتلون في سبیل الطاغوت [س ۴ : ۷۶

سبع

سبع   سات - عربي میں سات ستر اورسات سو سے کوئی خاص عدد مراد نہیں ھوتا بلکہ اِس سے کثرت مراد لیتے ھیں - متعدد -

ثم استوي الي السماء فسویهن سبع سموات [س ۲ : ۲۹

ان تستغفر لهم سبعین مرة فلن یغفر اللہ لهم [س ۹ : ۸۰

سجر

(۱) (آگ میں) جلنا -

یسحبون فی الحمیم ثم في النار یسجرون [س ۴۰ : ۷۱ و ۷۲

(۲) جوش مارنا -

والبحر المسجور [س ۵۲ : ۶

سجل

سجیل لکھا ہوا ۔ مقرر کیا ہوا ۔
اي مما كتب لهم انهم يعذبون بها ۔ قال الله تعلي ما ادريک ما سجين كتاب مرقوم و السجيل بمعني السجين (قاموس)

ترميهم بحجارة من سجيل [س ۱۰۵ : ۴

سحر

(۱) جادو ۔

وما كفر سليمان ولكن الشياطين كفروا يعلمون الناس السحر [س ۲ : ۱۰۲

فلما القوا سحروا اعين الناس [س ۷ : ۱۱۶

فاذا حبالهم وعصيهم يخيل اليه من سحرهم انها تسعي [س ۲۰ : ۶۶

(۲) جھوٹ ۔ دھوکا ۔ (رازی)

ولئن قلت انكم مبعوثون من بعد الموت ليقولن الذين كفروا ان هذا الا سحر مبين [س ۱۱ : ۷

سخر

کام میں دینا ۔

وهو الذی سخر لکم البحر لتاکلوا منه
لحما طریا و تستخرجوا منه حلیة
تلبسونها [س ١٦ : ١٤

الم تروا ان الله سخر لکم ما فی السموات
وما في الارض واسبغ علیکم نعمة ظاهرة
وباطنة [س ٣١ : ٢٠

وسخر لکم الفلک لتجري في البحر بامره
و سخر لکم الانهار وسخر لکم الشمس
والقمر دائبین وسخر لکم اللیل والنهار
[س ١٤ : ٣٢ و ٣٣

سدر

بیر کا درخت - عرب میں یہي درخت هے جس کے سایه میں مسافر ٹھہرتے اور آرام کرتے هیں جس کے سایه میں لوگ جمع هوتے هیں -

في سدر مخضود [س ٥٦ : ٢٨

= وندخلهم ظلا ظلیلا (س ٤ : ٥٧)

سدرة المنتهي جنت کا وه مقام جس کے آگے کي حقیقت کچھه معلوم نهیں - علم کا انتہائي درجه -

ولقد راه نزلة اخري عند سدرة المنتهي
[س ٥٣ : ١٣ و ١٤

سقط

سقط في ايديهم (ان کے سر) ان کے هاتھوں میں گرائے گئے - وہ اپنے سر [illegible] - وہ نادم هوئے -

ولما سقط فی ایدیهم وراوا انهم قد ضلوا قالوا
لئن لم یرحمنا ربنا و یغفرلنا لنکونن من
الخاسرین [س ۷ : ۱۴۹

سقف

سقفا محفوظا آسمان کو چهت اسلئے کهتے هیں
که وہ زمین کے لئے مانند گهر کی چهت کے هے -
سمي السماء سقفا لانها للارض کالسقف
للبیت (رازي)

وجعلنا السماء سقفا محفوظا
[س ۲۱ : ۳۲

سقم

(۱) تهک جانا -

فالتقمه الحوت وهو ملیم - فلولا انه کان
من المسبحین للبث فی بطنه الی یوم
یبعثون - فنبذناه بالعراء وهو سقیم
[س ۳۷ : ۱۴۲ - ۱۴۵

(۲) رنجیدہ هونا -

اذ قال لابيه وقومه ماذا تعبدون - ائفكا
الهة دون الله تريدون - فما ظنكم برب
العالمين - فنظر نظرة فى النجوم فقال
انی سقیم [س ۳۷ : ۸۵ - ۸۹

سکر

(۱) نشہ ہونا -

ومن ثمرات النخيل و الاعناب تتخذون
منه سكرا ورزقا حسنا [س ۱۶ : ۶۷

(۲) نیند کی خمار میں ہونا -

لاتقربوا الصلوة وانتم سکاری حتی تعلموا
ماتقولون [س ۴ : ۴۳

ولوفتحنا عليهم بابا من السماء فظلوا فيه
يعرجون لقالوا انما سكرت ابصارنا بل
نحن قوم مسحورون [س ۱۵ : ۱۴ و ۱۵

سکن

سکینہ تسکین - اطمینان قلب -

هوالذی انزل السكينة فى قلوب المومنين
ليزدادوا ايمانا مع ايمانهم [س ۴۸ : ۴

سکن الیہ = وہ اس کی طرف متوجہ ہوا - اس نے
اس کی طرف رغبت کی -

وجعل منها زوجها ليسكن اليها
[س ۷ : ۱۸۹

سقط

سقط في ايديهم (ان کے سر) ان کے هاتهوں میں گرائے گئے - وہ اپنے سروں کو هاتهوں پر تهکا کر سمجهنے لگے - وہ نادم هوئے -

ولما سقط فی ایدیهم وراوا انهم قد ضلوا قالوا لئن لم یرحمنا ربنا و یغفرلنا لنکونن من الخاسرین

[س ۷ : ۱۴۹

سقف

سقفا محفوظا آسمان کو چهت اسلئے کہتے هیں کہ وہ زمین کے لئے مانند گهر کی چهت کے هے -

سمي السماء سقفا لانها للارض كالسقف للبيت (رازي)

وجعلنا السماء سقفا محفوظا

[س ۲۱ : ۳۲

سقم

(۱) تهک جانا -

فالتقمه الحوت وهو مليم - فلولا انه كان من المسبحين للبث فی بطنه الي يوم يبعثون - فنبذناه بالعراء وهو سقيم

[س ۳۷ : ۱۴۲ - ۱۴۵

(۲) رنجیدہ هونا -

اذ قال لابيه وقومه ماذا تعبدون - ائفكا
الهة دون الله تريدون - فما ظنكم برب
العالمين - فنظر نظرة فى النجوم فقال
انى سقيم [س ۳۷ : ۸۵ - ۸۹

سکر

(۱) نشہ ہونا -

ومن ثمرات النخيل و الاعناب تتخذون
منه سكرا ورزقا حسنا [س ۱۶ : ۶۷

(۲) نیند کی خمار میں ہونا -

لاتقربوا الصلوة وانتم سكارى حتى تعلموا
ماتقولون [س ۴ : ۴۳

ولوفتحنا عليهم بابا من السماء فظلوا فيه
يعرجون لقالوا انما سكرت ابصارنا بل
نحن قوم مسحورون [س ۱۵ : ۱۴ و ۱۵

سکن

سکینہ تسکین - اطمینان قلب -

هو الذي انزل السكينة فى قلوب المؤمنين
ليزدادوا ايمانا مع ايمانهم [س ۴۸ : ۴

سكن اليه = وہ اس کی طرف متوجہ ہوا - اس نے
اس کی طرف رغبت کی -

وجعل منها زوجها ليسكن اليها
[س ۷ : ۱۸۹

سلم

(۱) مطيع کرنا ۔ مطيع هونا ۔

بلى من اسلم وجهه لله [س ۲ ۱۱۲

فلما اسلما وتله للجبين [س ۳۷ : ۱۰۳

(۲) اسلام قبول کرنا ۔

قل اني امرت ان اكون اول من اسلم ولا تكونن من المشركين [س ۶ : ۱۴

اسلم له = اس کا مطيع هونا ۔

وله اسلم من فى السموت والارض طوعا وكرها [س ۳ : ۸۲

وامرت ان اسلم لرب العالمين [س ۴۰ : ۶۶

اسلام (يه لفظ عربي نهيں بلکه عبري شلم سے مشتق هے) زوروں سے سعي کرنا ۔ جدوجهد کرنا ۔ کوشش کرنا ۔

= فمن اسلم فاولئک تحروا رشدا [س ۷۲ : ۱۴

ان الدين عند الله الاسلام [س ۳ : ۱۹

سلام (۱) سلام ۔ امن دينا ۔ سلامتي چاهنا ۔

واذا جاءک الذين يؤمنون بايٰتنا فقل سلام عليكم [س ۶ : ۵۴

ولا تقولوا لمن القي اليكم السلام لست مومنا [س ۴ : ۹۴

(۲) علم ۔ امن ۔

سلام قولا من رب رحیم [س ٣٦ : ٥٨

والله یدعوا الی دار السلام [س ١٠ : ٢٥

(٣) سلام بمعنی قطع تعلق -

وعباد الرحمان الذین یمشون علی الارض هونا واذا خاطبهم الجاهلون قالوا سلاما
[س ٢٥ : ٦٣

فاصفح عنهم وقل سلام - فسوف یعلمون
[س ٤٣ : ٨٩

سما

اسم (جمع اسماء) تعریف - ماهیت -

و علم آدم الاسماء کلها [س ٢ : ٣١

سماء (١) آسمان - وہ نیلی چیز جو ہم کو اوپر دکھائی دیتی ہے -

انا زینا السماء الدنیا بزینة الکواکب
[س ٣٧ : ٦

الم یروا الی الطیر مسخرات فی جو السماء
[س ١٦ : ٨١

الذی جعل لکم الارض فراشا والسماء بناء
[س ٢ : ٢٢

(٢) فضاے بلند محیط -

والسماء ذات الحبک [س ٥١ : ٧

ثم استوي الي السماء وهي دخان
[س ۴۱ : ۱۱

والسماء ذات البروج [س ۸۵ : ۱

فليمدد بسبب الى السماء [س ۲۲ : ۱۵

اصلها ثابت وفرعها في السماء [س ۱۴ : ۲۴

تبارك الذي جعل في السماء بروجا وجعل
فيها سراجا وقمرا منيرا [س ۲۵ : ۶۱

(۳) بادل ۔ (قاموس)

وارسلنا السماء عليهم مدرارا [س ۶ : ۶

ففتحنا ابواب السماء بماء منهمر
[س ۵۴ : ۱۱

وينزل من السماء من جبال فيها من برد
[س ۲۴ : ۴۳

والسماء ذات الرجع [س۸۶ : ۱۱

سموات (جمع)

(۱) فضائے محیط بلحاظ اس کے انقسام و ابعاد متعددہ کے ۔

هو الذي خلق لكم ما فى الارض جميعا
ثم استوى الى السماء فسويهن سبع سموات
[س ۲ : ۲۷

تنزيلا ممن خلق الارض والسموت العلى
[س ۲۰ : ۳

(٢) کواکب ۔ (مجاز اظرف سے مظروف) ۔

الم تروا کیف خلق اللہ سبع سموت طباقا
وجعل القمر فیھن نورا وجعل الشمس
سراجا [س ٧١ : ١٥ و ١٦

ابواب السماء خیر وبرکت ۔

فی قولہ لا تفتح لھم ابواب السماء اقوال
والقول الرابع لا تنزل علیھم البرکۃ والخیر
وھو ماخوذ من قولہ ففتحنا ابواب السماء
بماء منھمر (رازي)

سمیا برابر ۔ ھمسر ۔

رب السموت والارض وما بینھما فاعبدہ
واصطبر لعبادتہ ۔ ھل تعلم لہ سمیا
[س ١٩ : ٦٥

لم نجعل لہ من قبل سمیا [س ١٩ : ٧

سوي

سویا پورا ۔

قال ایتک الا تکلم الناس ثلث لیال سویا
[س ١٩ : ١٠

= قال ایتک الا تکلم الناس ثلاثۃ ایام الا
رمزا (س ٣ : ٤٠)

استوی علی العرش کرسي پر جلوہ گر ھوا ۔ حکومت
کرنے بیٹھا ۔

= يدبر الامر (س ١٠ : ٣)

سهم

شريک هونا -

اذابق الى الفلک المشحون فساهم
[س ٣٧ : ١٤٠ و ١٤١

شبه

شبه معلوم هونا - دکهائي دينا -

وماقتلوه وماصلبوه ولکن شبه لهم
[س ٤ : ١٥٧

متشابه مثال - استعاره - تشبيه -

هوالذي انزل عليک الکتاب منه ايات
محکمات هن ام الکتاب واخر متشابهات
[س ٣ : ٦

شد

شدادا کواکب -

وبنينا فوقکم سبعا شدادا وجعلنا سراجا
وهاجا [س ٧٨ : ١٢

شطن

شيطان (جمع شياطين)

(١) شيطان - مخلوق مزعومه ومظنونه غير مرئي
عرب جاهليت -

الذين ياکلون الربوا لايقومون الا کما يقوم

الذي يتخبطه الشيطان من المس
[س ۲ : ۲۷۵

وماتنزلت به الشياطين [س ۲۶ : ۲۱۰

(۲) = جن - وحشي اور جنگلي انسان جو شہرون سے دور اور جنگلوں اور پہاروں اور ويران ميدانوں ميں رهتے هيں -

ومن الشياطين من يغوصون له ويعملون عملا دون ذالک [س ۲۱ : ۸۲

= ومن الجن من يعمل بين يديه باذن ربه (س ۳۴ : ۱۲)

فسخرنا الريح . . . والشياطين كل بناء وغواص [س ۳۸ : ۳۶ و ۳۷

= وحشر لسليمان جنوده من الجن والانس (س ۲۷ : ۱۷)

(۳) شيطاني كرنے والا - گمراه كرنے والا -

الشيطان يعدكم الفقر ويامركم بالفحشاء والله يعدكم مغفرة منه وفضلا [س ۲ : ۲۶۸

انما يريد الشيطان ان يوقع بينكم العداوة والبغضاء في الخمر والميسر ويصدكم عن ذكر الله وعن الصلواة [س ۵ : ۹۱

ومن الناس من يجادل في الله بغير علم ويتبع كل شيطان مريد كتب عليه انه من

تولاه فانه يضله ويهديه الى عذاب السعير
[س ٢٢ : ٣ و ٤

انا زينا السماء الدنيا بزينة الكواكب
وحفظا من كل شيطان مارد ـ لايسمعون
الي الملا الا علي ويقذفون من كل جانب
دحورا . . . [س ٣٧ : ٦ ـ ٩

وحفظنها من كل شيطان رجيم
[س ١٥ : ١٧

وماهو بقول شيطان الرجيم [س ٨١ : ٢٥

ان الذين تولوا منكم يوم التقي الجمعان
انما ستزلهم الشيطان ببعض ماكسبوا
[س ٣ : ١٥٤

استحوذ عليهم الشيطان فانسيهم ذكر
الله اولئك حزب الشيطان ـ الاان حزب
الشيطان هم الخسرون ان الذين يحادون
الله ورسوله اولئك في الاذلين
[س ٥٨ : ١٩ و ٢٠
= س ٣١ : ٢١ و س ٣ : ١٧٥ و س ٤ : ٣٨
و ٦٠ و ١٢٠ س ١٧ : ٦٤

انا جعلنا الشياطين اولياء للذين لا
يومنون [س ٧ : ٢٧

الم تر انا ارسلنا الشياطين علي الكافرين
تؤزهم ازا [س ١٩ : ٨٣

وكذالك جعلنا لكل نبي عدوا شياطين
الانس والجن يوحي بعضهم الي بعض
زخرف القول غرورا [س ٦ : ١١٢

(۴) دل كي خواهش - انسان كا نفس امارہ -
نفسانيت -

فازلهما الشيطان عنها فاخرجهما مما كانا
فيه وقلنا اهبطوا بعضكم لبعض عدو
[س ٢ : ٣٦

فلولا اذ جاءهم باسنا تضرعوا ولكن قست
قلوبهم وزين لهم الشيطان ما كانوا يعملون
[س ٦ : ۴٣

يابني آدم لا يفتننكم الشيطان كما اخرج
ابويكم من الجنة ينزع عنهما لباسهما
ليريهما سواتهما [س ٧ : ٢٧

واما ينزغنك من الشيطان نزغ فاستعذ
بالله — انه سميع عليم - ان الذين اتقوا
اذا مسهم طئف من الشيطان تذكروا فاذا
هم مبصرون [س ٧ : ٢٠٠ و ٢٠١

(٥) بلا - مصيبت -

هل انبئكم علي من تنزل الشياطين
[س ٢٦ : ٢٢١

وقال للذي ظن انه ناج منهما اذكرني عند

ربک ۔ فانسیه الشیطان ذکر ربه . . .
[س ١٢ : ٤٢

قال ارءیت اذاوینا الی الصخرة فانی
نسیت الحوت وما انسٰیه الا الشیطان
ان اذکره [س ١٨ : ٦٣

(٦) = شیطان الفلا العاطش = پیاس ۔ (قاموس)

واذکر عبدنا ایوب ۔ اذنادی ربه انی مسنی
الشیطان بنصب وعذاب [س ٣٨ : ٤١

(٧) سانپ - اژدھا ۔

انها شجرة . . . طلعها کانه رؤس
الشیاطین [س ٣٧ : ٥٦

صار

اپنے سے ھلالینا ۔

قال فخذ اربعة من الطیر فصرھن الیک
[س ٢ : ٢١٠

صور (جمع) واحد صورة ۔
صورتیں ۔

وله الملک یوم ینفخ في الصور [س ٦ : ٧٣

صبر

(١) استقلال کے ساتھه برداشت کرنا ۔

فصبر جمیل [س ١٢ : ١٨

فاصبر كما صبر اولوا العزم من الرسل و لا
تستعجل لهم [س ۴۶ : ۳۵

(۲) استقلال رکھنا ۔ ثابت قدم رہنا ۔

واستعينوا بالصبر والصلوة [س ۲ : ۴۵

يا ايها النبي حرض المؤمنين على القتال
ان يكن منكم عشرون صابرون يغلبوا مائتين
و ان يكن منكم مائة يغلبوا الفا من الذين
كفروا بانهم قوم لا يفقهون [س ۸ : ۶۵

صلح

(۱) اصلاح کرنا ۔ درست کرنا ۔

فمن تاب من بعد ظلمه واصلح فان الله
يتوب عليه [س ۵ : ۳۹

(۲) صلح کرنا ۔ میل کرنا ۔

والصلح خير [س ۴ : ۱۲۸

صالح (۱) ٹھیک کام کرنے والا ۔ اچھا آدمی ۔ نیک شخص ۔
(۲) زمانہ کے مناسب حال چلنے والا ۔ صلاحیت رکھنے والا ۔ لایق ۔

ان الارض يرثها عبادي الصالحون
[س ۲۱ : ۱۰۵

ضحک

(۱) ھنسنا ۔ ٹھٹھا کرنا ۔

ان الذین اجرموا کانوا من الذین امنوا
یضحکون [س ۸۳ : ۲۹

(۲) خوش ہونا ۔

فتبسم ضاحکا من قولها وقال رب اوزعنی
ان اشکر نعمتک التی انعمت علي وعلى
والدي . . . [س ۲۷ : ۱۹

(۳) تعجب کرنا ۔

وامراته قائمة فضحکت [س ۱۱ : ۷۱

ضرب

عربی میں اس کے معنے بہت ہیں - اور کچھ ہی
ایسے فعل ہیں جو اس کے معنی میں داخل نہیں -
قرآن مجید میں یہہ ان معنوں میں آیا ہے -

(۱) مارنا -

فاذا لقیتم الذین کفروا فضرب الرقاب
[س ۴۷ : ۴

(۲) بند کرنا (تاج العروس)

فضربنا علي اذانهم في الكهف سنين
عددا [س ۱۸ : ۱۱

(۳) چلنا -

و اذا ضربتم فی الارض فلیس علیکم جناح ان
تقصروا من الصلوة [س ۴ : ۱۰۱

ضرب الارض = ضرب فی الارض (تاج العروس

فقلنا اضرب بعصاک الحجر [س ٢ : ٦٠

فاوحينا الى موسیٰ ان اضرب بعصاک البحر [س ٢٦ : ٦٣

= فاضرب لهم طريقا فی البحر يبسا (س ٢٠ : ٧٧)

(٤) مثال بيان کرنا ۔

وضرب الله مثلا [س ١٦ : ٧٥

وقالوا ءالهتنا خير ام هو ۔ ما ضربوه لک الا جدلا [س ٤٣ : ٥٨

کذالک يضرب الله الحق والباطل [س ١٣ : ١٧

فقلنا اضربوه ببعضها [س ٢ : ٧٣

(٥) کام ميں لانا ۔ استعمال کرنا

وخذ بيدک ضغثا فاضرب به [س ٣٨ : ٤٤

ضغث

قليل متاع دنيا ۔ (نهايه)

وخذ بيدک ضغثا فاضرب به [س ٣٨ : ٤٤

طار

طير (١) اُڑنا ۔

وما من دابة فی الارض ولا طائر يطير بجناحيه الا امم امثالکم [س ٦ : ٣٨

(٢) بد شگونی ماننا ۔

قالوا انا تطیرنا بکم [س ۳۶ : ۱۸

قالوا اطیرنا بک و بمن معک ۔ قال
طائرکم عند اللہ [س ۲۷ : ۴۷

طیراً (جمع) مگر مفرد پر بھی اطلاق ہوتا ہے ۔
وقد یقع الطیر علی الواحد (صراح)

(۱) چڑیے ۔ پرند ۔ [س ۶ : ۳۸

الم یروا الی الطیر مسخرات فی جو السماء
[س ۱۶ : ۷۹

(۲) بدشگونیاں ۔ شامت اعمال ۔

قالوا طائرکم معکم [س ۳۶ : ۱۹

وارسل علیہم طیرا ابابیل [س ۱۰۵ : ۳

وکل انسان الزمناہ طائرہ فی عنقہ
[س ۱۷ : ۱۳

(۳) تیز رفتار گھوڑے ۔

وحشر لسلیمان جنودہ من الجن والانس
والطیر فھم یوزعون [س ۲۷ : ۱۷

(۴) سوار ۔

وتفقد الطیر فقال مالی لا اری الھدھد ۔
ام کان من الغائبین [س ۲۷ : ۲۰

منطق الطیر یہہ علم حیواۃ الحیوان کا جس میں ہر قسم کی جاندار چیزوں کا ذکر ہوتا ہے ایک شعبہ ہے ۔ یہہ خاص کر پرندوں کی بناوٹ صورت اور عادات سے

تعلق رکھتا ھے -
[عبرانی زبان میں اس علم کو دبرھا حرف (دبرھا = منطاق ؛ حرف = طیر) اور یونانی زبان میں اورنیثوا رجیا (اورنیثو = طور: أولوجیا = منطق)] کہتے ھیں -

وورث سلیمان داود وقال یاایھاالناس
علمنامنطق الطیر [س ۲۷ : ۱۶
(عہدعتیق کی کتاب اول سلاطین باب ۵
آیة ۱۳ و باب ۴ آیة ۳۳)

طاف

الطوفان (۱) کوئي مصیبت جو لوگوں کو چاروں طرف سے گھیر لے -
(۲) سیلاب -

فاخذھم الطوفان وھم ظالمون [س ۲۹ : ۱۴
(۳) موت کثیر - (بخاري)
(۴) وباء - طاعون -

فارسلنا علیھم الطوفان والجراد والقمل
والضفادع والدم ایات مفصلات [س ۷ : ۱۳۳

طبق

درجہ -

لترکبن طبقاعن طبق [س ۸۴ : ۱۹
طباقا اوپرنیچے - درجہ بدرجہ -

لعل المراد کونها طباقا کونها متوازیة لاانها متماسة (ابن کثیر)

الم تروا کیف خلق اللہ سبع سموت طباقا وجعل القمر فیھن نورا وجعل الشمس سراجا [س ۷۱ : ۱۵ و ۱۶

طرف

جمع اطراف -

(۱) نظر -

مهطعین مقنعی رءوسهم لایرتد الیهم طرفهم وافئدتهم هواء [س ۱۴ : ۴۲

(۲) شریف آدمی - سردار -

قال الذی عنده علم من الکتاب انا اتیک به قبل ان یرتد الیک طرفک [س ۲۷ : ۴۰

طرق

الطارق صبح کا ستارہ -

طرائق (۱) ستاروں کے چلنے کے راستے = حبک (س ۵۱ : ۷

(۲) ظرف سے مجازاً مظروف مراد ہے - یعنی ستارے -

ولقد خلقنا فوقکم سبع طرائق [س ۲۳ : ۱۷

طس

حروف تہجی -

طس تلک آیات القران وکتاب مبین [س ۲۷ : ۱

طسم

حروف تہجی -

طسم - تلک ایات الکتاب المبین

[س ۲۶ : ۱ و ۲ و س ۲۸ : ۱ و ۲

طغی

الطاغوت (جمع) سرکش لوگ شیاطین -

والذین کفروا اولیاءھم الطاغوت یخرجونھم
من النور الی الظلمات [س ۲ : ۲۵۷

فی سبیل الطاغوت محض اپنے نفس کی خوشی کے لئے - جھوٹ کو بھی -

الذین امنوا یقاتلون فی سبیل اللہ -
والذین کفروا یقاتلون فی سبیل الطاغوت
[س ۴ : ۷۶

طمس

(۱) مسخ کردینا -
(۲) نیست و نابود کردینا -

امنوا بما نزلنا مصدقا لما معکم من قبل
ان نطمس وجوھا [س ۴ : ۴۷

طود

پہاڑ یا زمین کا اونچا حصہ -

فانفلق فکان کل فرق کالطود العظیم
[س ۲۶ : ۶۳

طور

اطواراً ترقی کرتے کرتے -

مالکم لاترجون للہ وقارا - وقد خلقکم اطوارا [س ۷۱ : ۱۳ و ۱۴

طٰہٰ

اے شخص - = یارجل (رازی)

طٰہٰ ۔ ماانزلنا علیک القران لتشقی
[س ۲۰ : ۱ و ۲

ظل

ظل (۱) سایہ -

ولاالظل ولاالحرور [س ۳۵ : ۲۱

(۲) راحت - (رازی)

وندخلھم ظلاظلیلا [س ۴ : ۵۷

ظلم

ظلمات (جمع) واحد ظلمت -

(۱) بہت اندھیرا -

(۲) مصیبتیں - تکلیفیں - (رازی)

قل من ینجیکم من ظلمات البروالبحر تدعونہ تضرعاوخفیۃ [س ۶ : ۶۳

وذاالنون اذذھب مغاضبا فظن ان لن نقدر
علیہ فنادي فی الظلمات [س ۲۱ : ۸۷

ظن

(۱) گمان کرنا ـ
(۲) یقیني طور پر جاننا ـ

الذین یظنون انھم ملاقوا ربھم وانھم الیہ
راجعون [س ۲ : ۴۶

ظھر

ماظھر منھا عورت کا چہرہ اور ھاتھ جن کے ظاھر رھنے کا خدا نے حکم دیا ھے ـ

اماالنظر الی الا جنبیات فنقول یجوز النظرالی مواضع الزینة الظاھرة منھن وذالک الوجہ والکف في ظاھرالروایة کذا فی الذخیرة (فتاوي عالمگیری)

امام ابوحنیفہ کے نزدیک پاؤں کی طرف نظرکرنا بھی جائزھے ـ اورامام ابو یوسف کے نزدیک باھیں بھي پردہ میں داخل نہیں ـ

وقل للمومنات یغضضن من ابصارھن ویحفظن فروجھن ولایبدین زینتھن الا ماظھر منھا [س ۲۴ : ۳۱

عان

عين (جمع) واحد { أعين خوبصورت انکھہ والامرد -
عیناء خوبصورت انکھہ والی عورت -

وزوجناهم بحور عين [س ۵۲ : ۲۰

عجل

عجلتم امرربکم = عجلتم عن امرربکم
(زمخشري)
= تم نے اپنے پروردگار کے حکم کو پورا نہ کیا - تم نے اس کی نافرمانی کي -

قال بئسما خلفتمونی من بعدي -
اعجلتم امرربکم [س ۷ : ۱۵۰

عرش

عرش (۱) تخت -
(۲) قدرت -
(۳) سلطنت -

عرف

اعراف (واحد عرف) اونچی جگہیں - اعلی مقامات -
علی الاعراف = علی معرفة اهل الجنة والنار (رازي)

عسق

حروف تہجی -

عسق - كذالک یوحي اليک والي الذين
من قبلک الله العزيز الحكيم [س ۴۲ : ۱

عصا

(۱) لاٹھي -
(۲) جماعت -

و اذ استسقي موسیٰ لقومه فقلنا اضرب
بعصاک الحجر [س ۲ : ۶۰

عصر

عصر زمانه -

والعصر ان الانسان لفی خسر . . .
[س ۱۰۳ : ۱ و ۲

عذر

عفريت زبردست - مضبوط -

قال عفريت من الجن انا اتيک به قبل ان
تقوم من مقامک واني عليه لقوي امين
[س ۲۷ : ۳۹

عقد

عقدة (جمع عقد) -
(۱) گرہ -
(۲) عہد -

والذين عقدت ايمانكم فاتوهم نصيبهم
[س ۴ : ۳۳

اويعفوا الذي بيده عقدة النكاح [س ۲ : ۲۳۷

ياايها الذين امنوا اوفوا بالعقود [س ۵ : ۱

(۳) سمجهه - فهم - عقل -

ومن شر النفاثات في العقد [س ۱۱۳ : ۴

عقدة اللسان زبان كي لكنت -

واحلل عقدة من لساني [س ۲۰ : ۲۷

علق

علق (۱) قطره خون -

(۲) جونك يا كوئي ايسا كيڑا جو خون چوستا هو -

ثم خلقنا النطفة علقة فخلقنا العلقة
مضغة [س ۲۳ : ۱۴

(۳) تعلق - محبت -

خلق الانسان من علق [س ۹۶ : ۲

علم

(۱) جاننا -

(۲) تميز كرنا - فرق كرنا -

لنعلم من يتبع الرسول ممن ينقلب على
عقبيه [س ۲ : ۱۴۳

علی

(۱) اوپر -
(۲) مطابق -
(۳) بشرطیکہ -
(۴) خلاف - بمقابلہ - باوجودیکہ -

عمی

کور باطن - گمراہی -

و اما ثمود فهدیناهم فاستحبوا العمی
علی الهدی [س ۴۱ : ۱۷

عن

(۱) بہ نسبت -
(۲) بوجہ - بہ سبب -

فقال انی احببت حب الخیر عن ذکر ربی
[س ۳۸ : ۳۲

قاتلوا الذین لا یومنون باللہ . . . ولا
یدینون دین الحق من الذین اوتوا
الکتاب حتی یعطوا الجزیة عن ید وهم
صاغرون [س ۹ : ۲۹

غاب

غیب غیب - جو حاضر نہیں - جو سامنے نہیں -
بالغیب مخفی طور پر - نہ کہ دکھانے کو -

الذین یومنون بالغیب [س ۲ : ۳

انما تنذر من اتبع الذکر و خشی الرحمان
بالغیب [س ۳٦ : ۱۱

للغیب = بالغیب

فالصالحات قانتات حافظات للغیب بما
حفظ اللہ [س ۴ : ۳۴

غدا

غداً زمانہ مستقبل غیر معین وغیر محدود - آئندہ -

وما تدری نفس ماذا تکسب غدا [س ۳۱ : ۳۴

غلف

غلف (جمع) واحد { اغلف غلاف میں بند -
غلاف غلاف - خزانہ -

وقالوا قلوبنا غلف [س ۲ : ۸۸

غلم

غلام (۱) لڑکا -

قالت انی یکون لی غلام و لم یمسسنی بشر
[س ۱۹ : ۲۰

(۲) نوجوان -

فانطلقا حتی اذا لقیا غلاما فقتلہ
[س ۱۸ : ۷۴

فار

فوارے کی طرح بہوت کر نکلنا -

فاذا جاء امرنا وفار التنور . . .

[س ٢٣ : ٢٧

فتح

مفاتح (جمع) واحد { مفتاح کنجی - / مفتح خزانہ -

(١) کنجیاں -

اوما ملکتم مفاتحہ [س ٢٤ : ٦١

(٢) خزانے -

وآتیناہ من الکنوز ما ان مفاتحہ لتنوء
بالعصبة اولی القوة [س ٢٨ : ٧٦

فتر

فترة تھوڑا - درمیان -

یا اهل الکتاب قد جاءکم رسولنا یبین لکم
علی فترة من الرسل [س ٥ : ١٩

فتن

فتنہ (١) آزمایش -

وکذلک فتنا بعضهم ببعض [س ٦ : ٥٣

واعلموا انما اموالکم واولادکم فتنة

[س ٨ : ٢٨

(۲) تکلیف - مصیبت -

ومن یرد اللہ فتنتہ فلن تملک لہ من اللہ شیئًا [س ۵ : ۴۱

حتی یقولا انما نحن فتنۃ [س ۲ : ۱۰۲

وان اصابتہ فتنۃ انقلب علی وجہہ
[س ۲۲ : ۱۱

(۳) فتنہ انگیزی -

وقاتلوہم حتی لاتکون فتنۃ [س ۲ : ۱۹۳

والفتنۃ اشد من القتل [س ۲ : ۱۹۱

والذین کفروا بعضہم اولیاء بعض - الا تفعلوہ تکن فتنۃ فی الارض وفساد کبیر
[س ۸ : ۷۳

(۴) معذرت -

ثم لم تکن فتنتہم الا ان قالوا واللہ ربنا ما کنا مشرکین [س ۶ : ۲۳

(۵) تختۂ مشق -

ربنا لاتجعلنا فتنۃ للقوم الظالمین
[س ۱۰ : ۸۵

فردوس

فردوس (فارسی) -

فرش

(۱) فرش -
(۲) چھوٹے چوپائے جن پر بوجھ نہیں لادا جاتا - (رازي)

ومن الانعام حمولة وفرشا [س ۶ : ۱۴۳

فری

فریا مفتری - افترا کرنے والا - جھوٹ بنانے والا -

قالوا یا مریم لقد جئت شیئا فریا
[س ۱۹ : ۲۷

فلک

دائرہ -

وھو الذی خلق اللیل والنھار والشمس
والقمر کل فی فلک یسبحون [س ۲۱ : ۳۳

قام

(۱) یہ مبالغہ کا صیغہ ھے - جو شخص بوجہ انتظام کاروبار و اھتمام معاملات بیٹھنے کي مھلت نہ پاتا ھو اور اس کے زیادہ تر اوقات قیام میں گزرتے ھوں وہ قوام کھلاتا ھے - تدبیرکارکنندہ (شاہ ولی اللہ) - کار گزار (سعدي) - خدمتگزار -

الرجال قوامون علی النساء بما فضل اللہ

بعضهم علی بعض بما انفقوا من اموالهم
[س ۴ : ۳۴

(۲) قائم رہنے والے -

کونوا قوامین بالقسط شہداء للہ
[س ۴ : ۱۳۵

مقام عدالت -

و اما من خاف مقام ربہ و نہی النفس
عن الہوی . . . [س ۷۹ : ۴۰

تقویم سرشت - بناوٹ -

لقد خلقنا الانسان فی احسن تقویم
[س ۹۵ : ۴

قبض

قبضت قبضۃ میں نے پکڑا - اختیار کیا -

فقبضت قبضۃ من اثر الرسول [س ۲۰ : ۹۶

قتل

قاتلہم اللہ = لعنہم اللہ

قدر

ایک انداز مقرر کرنا - طرز عمل قرار دینا -

قدر انداز مقررہ - طرز مقررہ - قاعدہ -

انا کل شیء خلقناہ بقدر [س ۵۴ : ۴۹

ولو بسط اللہ الرزق لعبادہ لبغوا فی الارض
ولکن ینزل بقدر ما یشاء [س ۴۲ : ۲۷

قر

مستقر (۱) قرار کی جگہ -
الی ربک یومئذ المستقر [س ۷۵ : ۱۲
ولکم فی الارض مستقر ومتاع الی حین
[س ۲ : ۳۶
(۲) وقت مقررہ -
لکل نبا مستقر [س ۶ : ۶۷
والشمس تجری لمستقر لہا - ذالک
تقدیر العزیز العلیم [س ۳۶ : ۳۸

قرأ

(۱) (عبری) اعلان کرنا - لوگوں کو ان کے برے
کاموں کے نتیجوں سے متنبہ کرنا -
اقرا باسم ربک الذی خلق . . . [س ۹۶ : ۱
= قم فانذر وربک فکبر (س ۷۴ : ۲ و ۳)
دیکھو کتاب یسعیاہ باب ۵۸ : ۱ وباب ۴۰ : ۹
(۲) پڑھنا -
اقرا کتابک [س ۱۷ : ۱۴
القران = النذیر

قسم

شہادت میں پیش کرنا ۔

لا اقسم بھذا البلد وانت حل بھذا البلد
ووالد وما ولد لقد خلقنا الانسان فی کبد
[س ۹۰ : ۱ - ۴

والفجر ولیال عشر والشفع والوتر واللیل اذا
یسر - ھل فی ذلک قسم لذی حجر
[س ۸۹ : ۱ - ۵

فلا اقسم بمواقع النجوم وانه لقسم لو
تعلمون عظیم انه لقران کریم
[س ۵۶ : ۷۵ - ۷۷

قطع

قطع السبیل راھزنی - (زمخشری)

ائنکم لتاتون الرجال وتقطعون السبیل
[س ۲۹ : ۲۹

قمر

(۱) چاند ۔
(۲) اسلام سے پہلے یہ عربوں کا قومی نشان تھا ۔

اقتربت الساعة وانشق القمر [س ۵۴ : ۱

کبد

(۱) رنج و مصیبت ۔

لقد خلقنا الانسان في كبد [س ۹۰ : ۴

کتب

(۱) لکهنا -

(۲) مقرر کرنا -

قل لن يصيبنا الا ما کتب الله لنا

[س ۹ : ۵۱

کتب ربکم علي نفسه الرحمة [س ۶ : ۵۴

(۳) حکم دينا -

کتب عليکم الصيام کما کتب علي الذين
من قبلکم [س ۲ : ۱۸۳

ولقد کتبنا فی الزبور . . .
[س ۲۱ : ۱۰۵

(۴) نقش کرنا - جما دينا -

اولئک کتب في قلوبهم الايمان
[س ۵۸ : ۲۲

کتاب (جمع کتب)

(۱) لکهائي - کتابت -

و ما کنت تتلوا من قبله من کتاب
[س ۲۹ : ۴۸

الم - ذالک الکتاب لاريب [س ۲ : ۱ و ۲

الم ـ تلک ایات الکتاب الحکیم
[س ۳۱ : ۱ و ۲

حم ـ تنزیل الکتاب من اللہ العزیز العلیم
[س ۴۰ : ۱ و ۲

طس ـ تلک ایات القرآن وکتاب مبین
[س ۲۷ : ۱

طسم ـ تلک ایات الکتاب المبین
[س ۲۸ : ۱ و ۲

(۲) چٹھی ـ خط ـ

اذھب بکتابی ھذا فالقہ الیھم
[س ۲۷ : ۲۸

(۳) کتاب ـ

ام لکم کتاب فیہ تدرسون ان لکم فیہ لما
تخیرون [س ۶۸ : ۳۷ و ۳۸

(۴) مدتمہ ـ عہد نامہ ـ قبولیت ـ

والذین یبتغون الکتاب مما ملکت ایمانکم
فکاتبوھم ان علمتم فیھم خیرا [س ۲۴ : ۳۳

ولا تعزموا عقدۃ النکاح حتی یبلغ الکتاب
اجلہ [س ۲ : ۲۳۵

(۵) وحی ـ

قل فاتوا بکتاب من عند اللہ [س ۲۸ : ۴۹

کل امن باللہ وملئکتہ وکتبہ ورسلہ
[س ۲ : ۲۸۵

ولقد اتینا موسی الکتاب فاختلف فیہ
[س ۴۱ ۴۵

(۶) حکم -

لکل اجل کتاب [س ۱۳ : ۳۸

کتاب اللہ علیکم [س ۴ : ۲۴

رسول من اللہ یتلوا صحفا مطھرۃ فیھا کتب
قیمۃ [س ۹۸ : ۲ و ۳

واتل ما اوحی الیک من کتاب ربک
[س ۱۸ : ۲۷

(۷) خدا کا علم -

ومامن دابۃ فی الارض الاعلی اللہ رزقھا ویعلم
مستقرھا و مستودعھا - کل فی کتاب
مبین [س ۱۱ ۶

مافرطنا فی الکتاب من شئی [س ۶ : ۳۸

الم تعلم ان اللہ یعلم مافی السماء والارض -
ان ذالک فی کتاب [س ۲۲ : ۷۰

انہ لقرآن کریم فی کتاب مکنون
[س ۵۶ : ۷۷

وعندہ مفاتح الغیب لایعلمھا الاھو - و
یعلم مافی البر والبحر - و ما تسقط

من ورقة الا يعلمها ولا حبة فى ظلمات الارض
ولا رطب ولا يابس الا في كتاب مبين
[س ۶ : ۵۹

. . . ما يعزب عن ربك من مثقال
ذرة فى الارض ولا في السماء ولا اصغر من ذالك
ولا اكبر الا في كتاب مبين
[س ۱۰ : ۶۱ و س ۳۴ : ۳

وما تحمل من انثى ولا تضع الا بعلمه ـ وما
يعمر من معمر ولا ينقص من عمره الا فى
كتاب [س ۳۵ ۰ ۱۱

(۸) اعمالنامه ـ

اقرا كتابك ـ كفي بنفسك اليوم عليك
حسيبا [س ۱۷ ۱۴

(۹) مدت ـ وقت مقررة ـ

وما اهلكنا من قرية الا ولها كتاب معلوم
[س ۱۵ : ۴

وماكان لنفس ان تموت الا باذن الله كتابا
موجلا [س ۳ : ۱۴۴

کثر

الكوثر خير كثير ـ كتاب و حكمت ـ وحي ـ
ومن يوت الحكمة فقد اوتى خيرا كثيرا
(س ۲ : ۲۶۹)

انا اعطيناك الكوثر [س ۱۰۸ : ۱

تکاثر کثرت مال و اولاد پر فخر کرنا ۔

الھیکم التکاثر حتی زرتم المقابر
[س ۱۰۲ : ۱ و ۲

کذب

کذب (۱) جھوٹ سمجھنا ۔
(۲) بات نہیں ماننا ۔

کذبت ثمود بطغویھا [س ۹۱ : ۱۱

کرس

کرسي (۱) کرسی عدالت ۔

ولقد فتنا سلیمان والقینا علی کرسیه
جسدا ثم اناب [س ۳۸ : ۳۴

(۲) علم ۔ (بخاري)

وسع کرسیه السموت والارض [س ۲ : ۲۵۵

کشف

کشف عن الساق اس موقع پر وہ گھبرا گیا ۔

قیل لها ادخلي الصرح ۔ فلما راته حسبته
لجة وکشفت عن ساقیها [س ۲۷ : ۴۴

یوم یکشف عن ساق ویدعون الي السجود فلا
یستطیعون [س ۶۸ : ۴۲

کفر

(۱) جھوٹ سمجھنا ۔

(۲) نہیں ماننا ۔

فمنهم من امن ومنهم من كفر [س ۲ ۲۵۳

(۳) غلط سمجھنا ۔

لقد كفر الذين قالوا ان الله هو المسيح ابن مريم ۔ و قال المسيح يا بنى اسرائيل اعبدوا الله ربي وربكم [س ۵ ۷۲

(۴) خدا کے حکم کے خلاف کرنا ۔

و ما كفر سليمان ولكن الشياطين كفروا يعلمون الناس السحر [س ۲ : ۱۰۲

من كفر بالله من بعد ايمانه الا من اكره و قلبه مطمئن بالايمان ولكن من شرح بالكفر صدرا فعليهم غضب من الله

[س ۱۶ : ۱۰۶

(۵) دور کرنا ۔

كفر عنهم سيئاتهم واصلح بالهم [س ۴۷ : ۲

(۶) ناشکری کرنا ۔ نا قدری کرنا ۔

انا هديناه السبيل اما شاكرا و اما كفورا

[س ۷۶ : ۳

فمن يعمل من الصالحات وهو مومن فلا كفران لسعيه [س ۲۱ : ۹۴

كل

كل كثرت -

و قال ياايها الناس علمنا منطق الطير
واوتينا من كل شئي [س ۲۷ ۱۶

كلم

(۱) بات -

قل لو كان البحر مداداً لكلمات ربي لنفد
البحر قبل ان تنفد كلمات ربي ولوجئنا
بمثله مددا [س ۱۸ : ۱۰۹

ولقد قالوا كلمة الكفر [س ۹ : ۷۴

كلمة (۲) حكم -

فتلقي آدم من ربه كلمات فتاب عليه
[س ۲ ۳۷

واذابتلي ابراهم ربه بكلمات فاتمهن
[س ۲ : ۱۲۴

ولامبدل لكلمات الله [س ۶ : ۳۴

لاتبديل لكلمات الله [س ۱۰ : ۶۴

ان الذين حقت عليهم كلمة ربك لايومنون
[س ۱۰ : ۹۶

ولكن حقت عليهم كلمة العذاب
[س ۳۹ : ۷۱

(۳) پیغام ۔ بشارت ۔

وكلمة القيها الى مريم [س ۴ : ۱۷۱

اذ قالت الملائكة يامريم ان الله يبشرك
بكلمة منه اسمه المسيح عيسى ابن مريم
[س ۳ : ۴۵

کمه

الاکمه اندھا ۔ کور باطن ۔ گمراہ ۔

و ابرئ الاكمه والابرص واحي الموتى باذن
الله [س ۳ : ۴۸

کند

کنود ناشکرا ۔ ناقدرا ۔

ان الانسان لربه لكنود [س ۱۰۰ : ۶

لبث

(۱) رھنا ۔
(۲) صاحب شریعت بنا رھنا ۔

ولقد ارسلنا نوحا الي قومه فلبث فيهم
الف سنة الا خمسين عاما [س ۲۹ : ۱۴

لبس

مشکیہ کرنا ۔ مشتبہ بنانا ۔

ولاتلبسوا الحق بالباطل وتكتموا الحق

وانتم تعلمون [س ۲ : ۴۲

ولو جعلناه ملكا لجعلناه رجلا وللبسنا
عليهم ما يلبسون [س ۶ : ۹

لحن

لحن القول بات کرنے کا طرز -

ولتعرفنهم في لحن القول [س ۴۷ : ۳۰

لقم

منهه سے نگلنا -

فالتقمه الحوت [س ۳۷ ۱۴۲

لقي

القيا يهه مفرد کا صيغه اليقين تها - نون تاكيد كو
الف سے بدل ليا ديسا كه قسن كو قفا كر ليا كرتے هيں -
(رازي - زمخشري)

القيا في جهنم كل كفار عنيد [س ۵۰ : ۲۴

القي وكلمته القيها الى مريم [س ۴ : ۱۷۱
اور اسکی بات جو اس نے مریم سے کہي تھي -
اس کي بشارت جو اس نے مریم کو دي تھي -

لمس

ٹٹولنا -

وانا لمسنا السماء فوجدناها ملئت حرسا
شديدا وشهبا [س ۷۲ : ۸

مات

موت (۱) موت ۔ [س ۳۹ : ۴۲

(۲) غشي ۔

واذ قلتم یاموسی لن نؤمن لک حتی نری
الله جهرة فاخذتکم الصاعقة وانتم تنظرون
ثم بعثناکم من بعد موتکم

[س ۲ : ۵۵ و ۵۶ و ۷ : ۱۴۳

(۳) سخت رنج اور افسوس ۔

واذا خلوا عضوا علیکم الانامل من الغیظ ۔
قل موتوا بغیظکم [س ۳ : ۱۱۸

(۴) زمین کا بنجر هو جانا ۔

فاحیا به الارض بعد موتها [س ۲ : ۱۶۴

= وتری الارض هامدة فاذا انزلنا علیها الماء
اهتزت وربت وانبتت من کل زوج بهیج

(س ۲۲ : ۵)

الموتی (۱) مردہ ۔

(۲) جن کي روحاني موت هوچکي هے ۔ گمراہ ۔

انک لاتسمع الموتی ولاتسمع الصم الدعاء
اذا ولوا مدبرین [س ۲۷ : ۸۰

و رسولا الی بنی اسرائیل ۔ انی قد جئتکم
بایة من ربکم . . . وابرئ الاکمه والابرص

واحي الموتي باذن الله [س ۳ : ۴۸

مان

دورہ کرنا ۔ گھومنا ۔

والقي في الارض رواسي ان تميد بكم [س ۱۶ ۔ ۱۵

مائدة (۱) نعمت ۔ (رازي)
(۲) علم ۔ (راغب)

اذ قال الحواريون يا عيسى ابن مريم هل يستطيع ربك ان ينزل علينا مائدة من السماء ۔ قال اتقوا الله ان كنتم مؤمنين [س ۵ : ۱۱۲

ماجوج

یہہ لفظ عجمی زبان کا ھے ۔ عبری زبان میں عین کا تلفظ گاف کی اوازسے ھوتا ھے ۔ پس ماغوغ کو عبری میں ماگوگ کہتے ھیں ۔ عربی میں گاف کو جیم سے بدل لیتے ھیں اس لئے ماگوگ کو ماجوج کہتے ھیں ۔ یافث کے ایک بیتے کا نام ۔ (دیکھو تورات کتاب پیدایش ب ۱۰ آیة ۲) ۔ دیکھو یاجوج ۔

مثل

مثل مثال ۔ تمثیل ۔

مثل الجنة التی وعد المتقون - فیها انهار من ماءغیر اسن وانهار من لبن لم یتغیر طعمہ وانهار من عسل مصفي - ولهم فیها من کل الثمرات ومغفرة من ربهم

[س ۴۷ : ۱۵

(۲) حجت - اعتراض -

ولا یاتونک بمثل الاجئناک بالحق واحسن تفسیرا

[س ۲۵ : ۳۳

تماثیل تصویریں - مجسمے -

یعملون لہ مایشاء من محاریب وتماثیل

[س ۳۴ : ۱۳

مرأ

امرأت عمران آل عمران میں سے ایک عورت -

[س ۳ : ۳۴

مرض

مرض قلب کي بیماري - جس سے قلب اپنا کام پوری طور سے نہیں کرسکتا - قلب کی سیاهی - خباثت قلب - شیطنت -

فی قلوبهم مرض [س ۲ : ۱۰

== ران علی قلوبهم ماکانوا یکسبون

(س ۸۳ : ۱۴)

مریم

حضرت عیسیٰ کی ماں کا نام -

مسح

مسح بالسوق والاعناق گھوڑوں کو چمکارنے کے لئے محبت سے ان کے گھٹنوں اور گردنوں پر ہاتھ پھیرنا -

فطفق مسحا بالسوق والاعناق [س ۳۸ ، ۳۳

مصر

(۱) شہر - [س ۲ : ۶۱

(۲) ملک مصر - [س ۱۲ : ۲۱

معن

الماعون (۱) چھوٹی چھوٹی روزمرہ کی ضروری چیزیں -

(۲) صدقہ - (رازی) [س ۱۰۷ : ۷

مکر

حکمت کے ساتھ کسی کو کسی کام سے پھیر دینے کی تدبیر کرنا - (راغب)

ومکروا ومکر اللہ واللہ خیر الماکرین

[س ۳ : ۵۴

ملک

ملک (میم ولام بالفتحہ) قوت - (جمع ملائکہ)

(۱) فرشتہ - جیساکہ اسلام سے پہلے بھی لوگوں کا خیال تھا -

وقالوا لولا انزل علیہ ملک [س ۶ : ۸

ولو انزلنا ملکا لقضی الامر [س ۶ : ۸

وجاء ربک والملک صفا صفا [س ۸۹ : ۲۲

قل لو کان فی الارض ملئکۃ یمشون مطمئنین
لنزلنا علیہم من السماء ملکا رسولا
[س ۱۷ : ۹۵

(۲) فرشتہ صفت آدمی - معصوم - پاک -

وقلن حاش للہ ماھذا بشرا - ان ھذا الا
ملک کریم [س ۱۲ : ۳۱

(۳) افسر -

قل یتوفکم ملک الموت الذی وکل بکم
[س ۳۲ : ۱۱

(الاک) ملئکۃ (جمع)

(۱) بمعنی فرشتہ -

قل لو کان فی الارض ملئکۃ . . .
[س ۱۷ : ۹۵

(۲) افسر -

علیہا ملٰئکۃ غلاظ شداد [س ۶۶ : ۶

(۳) عالم ملکوت -

فسجد الملٰئکۃ کلہم اجمعون [س ۱۵ : ۱۰

والملٰئکۃ یسبحون بحمد ربہم [

(۴) خیر و برکت -

ان الذین قالوا ربنا اللہ ثم استقاموا تتنزل
علیہم الملٰئکۃ الا تخافوا ولاتحزنوا و
ابشروا بالجنۃ التی کنتم توعدون - نحن
اولیؤکم فی الحیوۃ الدنیا وفی الاخرۃ . . .
[س ۴۱ : ۳۰ و ۳۱

(۵) خدا کی قدرت - شان الٰہی -

یوم یرون الملٰئکۃ لا بشری یومئذ للمجرمین
[س ۲۵ : ۲۲

ملک (میم ضمہ) (۱) سلطنت -

(۲) عہد رسالت یا نبوت - [س ۲ : ۱۰۲

ماملکت ایمانکم جن کے مالک تمہارے داہنے ہاتھ
ہوے - جو تمہارے ہاتھ میں ہیں - جو تمہارے
تابع ہیں -

(۱) جو تمہارے نکاح میں ہیں - بی بیاں -

حرمت علیکم امہاتکم . . . والمحصنات
من النساء الا ماملکت ایمانکم کتاب اللہ
علیکم [س ۴ : ۲۴

(۲) غلام - لونڈیاں -

والذین یبتغون الکتاب مما ملکت ایمانکم
فکاتبوھم ان علمتم فیھم خیرا [س ۲۴ : ۳۳

(۳) اسلام سے پہلے عرب جاھلیت میں جو عورتیں حلال تھیں جن کو آگے چل کر اسلام نے حرام قرار دیا - مثلاً بے نکاح لونڈیاں رکھنا -

والذین ھم لفروجھم حافظون الا علی ازواجھم
او ما ملکت ایمانھم [س ۷۰ : ۲۹ و ۳۰

(۴) مویشی -

اولم یروا انا خلقنا لھم مما عملت ایدینا
انعاما فھم لھا مالکون (س ۳۶ : ۷۱)

و بالوالدین احسانا وبذی القربی والیتمی
والمساکین والجار ذي القربي والجار
الجنب والصاحب بالجنب وابن السبیل
وما ملکت ایمانکم [س ۴ : ۳۶

من

منا بطور احسان - بلا عوض -

اذا اثخنتموھم فشدوا الوثاق فاما منا بعد
واما فداء [س ۴۷ : ۴
بعد ان تاسروھم فاما ان تمنوا علیھم منا
باطلاقھم من غیر عوض واما ان تفادوھم
(معالم التنزیل)

امن ان یترک الا سیر الکافرمن غیر ان
یو اخذ منه شئی والفداء ان یترک و
یاخذ منه مالا اواسیرا مسلما (ملا احمد)

ن

= نون (۱) دوات ۔

ن والقلم وما یسطرون ما انت بنعمة ربک
بمجنون [س ۶۸ : ۱ و ۲

(۲) مچھلی ۔

ذاالنون (س ۲۱ : ۸۷)

= صاحب الحوت (س ۶۸ : ۴۸)

= یونس

نار

نار (۱) آگ ۔

قلنا یا نار کونی بردا وسلما [س ۲۱ : ۶۹

(۲) دل کی آگ ۔ دل کا جلنا ۔ روحی صدمات ۔

نار اللہ الموقدة التي تطلع علي الافئدة
[س ۱۰۴ : ۶ و ۷

(۳) تکالیف ۔ صدمات ۔ مصائب ۔

فان له نار جہنم خالدا فیہا [س ۹ : ۶۳

(۴) مادہ شیطانی ۔ آتشی طبیعت ۔

والجان خلقناه من قبل من نار السموم
[س ۱۵ : ۲۷

(۵) لڑائی کی آگ -

کلما اوقدوا نارا للحرب اطفاها الله
[س ۵ : ۶۴

فاتقوا النار التی وقودها الناس والحجارة
[س ۲ : ۲۴

= فان لم تفعلوا فاذنوا بحرب من الله ورسوله (س ۲ : ۲۷۹)

(۶) جہنم - دوزخ -

ان المنافقین فی الدرک الاسفل من النار
[س ۴ : ۱۴۵

نتق

زوروں سے ہلانا جیسا کہ زلزلہ سے ہوتا ہے -

واذ نتقنا الجبل فوقهم کانه ظلة وظنوا انه واقع بهم [س ۷ : ۱۷۱

= فلما اخذتهم الرجفة (س ۷ : ۱۵۵)

نجم

النجم (۱) ستارہ -

وسخر لکم اللیل والنهار والشمس والقمر - والنجوم مسخرات بامره [س ۱۶ : ۱۲

(۲) بوٹی -

والنجم والشجر یسجدان [س ۵۵ : ۶

(۳) وحی (قرآن) کی آیتیں -

والنجم اذا ھوی ما ضل صاحبکم وما غوی
[س ۵۳ : ۱ و ۲

فلا اقسم بمواقع النجوم وانہ لقسم لو تعلمون
عظیم انہ لقرآن کریم [س ۵۶ : ۷۵

نحر

نماز میں رجوع قلب کے ساتھ سیدھا کھڑا ہونا -

فصل لربک وانحر [س ۱۰۸ : ۲

نزل

نزل واقع ہوا -

وبالحق نزل [س ۱۷ : ۱۰۵

انزل اس نے بہم پہنچایا - عطا کیا -

وبالحق انزلناہ [س ۱۷ : ۱۰۵

وانزلنا الحدید [س ۵۷ : ۲۵

وانزل لکم من الانعام ثمانیۃ ازواج
[س ۳۹ : ۶

نسخ

بدل دینا - (بخاری) [س ۲ : ۱۰۶

نسي

بے بدلے چھوڑ دینا ۔ (بخاری)

ما ننسخ من اية او ننسها نات بخير منها
اومثلها
[س ٢ : ١٠٦

نطق

منطق الطير — یونانی اورنی تھالوجیا (Ornithology)
پرندوں کے عادات واطوار کا علم ۔

وورث سليمان داود وقال ياايها الناس
علمنا منطق الطير
[س ٢٧ : ١٦

نعس

نعاس اطمینان قلب ۔ تسکین ۔

ثم انزل عليكم من بعد الغم امنة نعاسا
يغشى طائفة منكم و طائفة قد اهمتهم
انفسهم يظنون بالله غير الحق ظن
الجاهلية
[س ٣ : ١٥٣

= فانزل السكينة عليهم (س ٤٨ : ١٨)

نفا

ينفوا من الارض ملک سے نکال دیئے جائیں ۔
[س ٥ : ٣٣

نفث

النفاثات جمع (واحد نفاثہ)
وسوسہ ڈالنے والی چیزیں -

ومن شر النفاثات فی العقد [س ۱۱۳ : ۴

نفس

نفس (۱) جنس -

یاایها الناس اتقوا ربکم الذي خلقکم من
نفس واحدة [س ۴ : ۱

(۲) ذات -

قال رب انی لا املک الا نفسی واخي
[س ۵ : ۲۵

وما اصابک من سیئة فمن نفسک
[س ۴ : ۷۹

کتب ربکم علی نفسه الرحمة [س ۶ : ۱۲

(۳) جان -

و کتبنا علیهم فیها ان النفس بالنفس
والعین بالعین . . . [س ۵ : ۴۵

(۴) روح -

و نفس وما سوٰها فالهمها فجورها وتقویها
قد افلح من زکیها وقد خاب من دسیها
[س ۹۱ : ۷ - ۱۰

(۵) ذی روح - متنفس -

لا تكلف نفس الا وسعها [س ۲ : ۲۳۳

كل نفس ذائقة الموت [س ۳ : ۱۸۴

(۶) شخص - آدمی -

كل نفس بما كسبت رهينة [س ۷۴ : ۳۸
= كل امرئ بما كسب رهين (س ۵۲ : ۲۱)

(۷) دل - طبیعت -

تعلم ما فی نفسی ولا اعلم ما فی نفسك
[س ۵ : ۱۱۶

واحضرت الانفس الشح [س ۴ : ۱۲۸

ما كان يغني عنهم من الله الا حاجة فی
نفس يعقوب قضاها [س ۱۲ : ۶۸

(۸) نفس امارہ -

واما من خاف مقام ربه ونهی النفس عن
الهوی فان الجنة هی الماوی
[س ۷۹ : ۴۰ و ۴۱

ان النفس لامارة بالسوء الا ما رحم ربی
[س ۱۲ : ۵۳

النفس الامارة کافر طبیعت جو برے کاموں کے لئے
ترغیب دیتی ہے - [س ۱۲ : ۵۳

النفس اللوامة مسلم کی طبیعت جو اپنے تئیں اپنے

برے کاموں کے لئے ملامت کرتی ہے - جو برے اور
بھلے میں تمیز کرتی ہے - [س ۷۵ : ۲
النفس المطمئنة مومن کا دل کہ اس کو ہمیشہ
اطمینان ہے کہ جیسا کرے گا ویسا پائے گا اور جو
خدا کے رحم اور انصاف پر تکیہ کئے ہے - جو برے
کام نہیں کرتا اور جس کا قلب باللہ مطمئن ہے -

یا ایتها النفس المطمئنة ارجعي الی ربک
راضیة مرضیة [س ۸۹ : ۲۷ و ۲۸

نفل

نافلة (۱) اضافہ

ومن اللیل فتهجد به نافلة لک
[س ۱۷ : ۷۹

(۲) بیٹے کا بیٹا - پوتا -

ووهبنا له اسحق ویعقوب نافلة
[س ۲۱ : ۷۲

نقم

ناپسند کرنا - نفرت کرنا - (رازي)

هل تنقمون منا الا ان امنا بالله . . .
[س ۵ : ۵۹

نمل

نمل ایک قبیلہ کا نام - (قاموس)
نملة قبیلۂ نمل کي عورت یا ونیسہ -

وادالنمل جبرین اور عسقلان کے درمیان ایک وادي کا نام ۔ (تاج العروس)

حتی اذا اتوا علی وادالنمل قالت نملة یاایها النمل ادخلوا مساکنکم
[س ۲۷ : ۱۸

هبط

(۱) اترنا ۔

قیل یانوح اهبط بسلام منا [س ۱۱ : ۴۸

(۲) ایک جگہ سے دوسري جگہ جانا ۔

اهبطوا مصرا فان لکم ما سالتم [س ۲ : ۶۱

(۳) ایک حالت سے دوسري حالت میں منتقل هونا ۔

قال فاهبط منها فما یکون لک ان تتکبر فیها فاخرج انک من الصاغرین [س ۷ : ۱۳]

هدهد

الهدهد حضرت سلیمان کا ایک فوجی افسر ۔

و تفقد الطیر فقال مالي لاارى الهدهد ام کان من الغائبین [س ۲۷ : ۲۰

هوی

هوي (۱) گرنا ۔

ومن یحلل علیه غضبی فقد هوى
[س ۲۰ : ۸۱

(۲) اترنا -

و النجم اذا هوىٰ ما ضل صاحبكم وما غوىٰ
[س ۵۳ : ۱ و ۲

هاوية گڑھا -
امه هاویه = هوت امه (زمخشري)
(اس کی ماں کا برا ہوا -) واے ہے اس شخص پر -

وتد

(جمع اوتاد) خیموں کے میخ -

الم نجعل الارض مهادا والجبال اوتادا
[س ۷۸ : ۶ و ۷

اوتاد اراکین - عمائد سلطنت -
ذوالاوتاد صاحب جبروت -

وفرعون ذوالاوتاد [س ۳۸ : ۱۲

وجه

وجه (۱) ذات -

كل من عليها فان ويبقي وجه ربك ذوالجلال والاكرام [س ۵۵ . ۲۶ و ۲۷

سيماهم فى وجوههم من اثر السجود
[س ۴۸ : ۲۹

(۲) رخ - سامنا -

فاينما تولوا فثم وجه الله [س ۲ : ۱۱۵

(۳) پہلا حصہ -

وقالت طائفة من اهل الكتاب امنوا
بالذي انزل على الذين امنوا وجه النهار و
اكفروا اخره [س ۳ : ۷۱

(۴) خوشنودي -

وما تنفقون الا ابتغاء وجه الله [س ۲ : ۲۷۲

(۵) منهه - چهره -

ظل وجهه مسودا [س ۱۶ : ۵۸

على وجهه روبرو - سامنے -

فالقوه على وجه ابي [س ۱۲ : ۹۳

وجوه (جمع) سردار و رؤساء - (رازي)

امنوا بما نزلنا مصدقا لما معكم من قبل
ان نطمس وجوها [س ۴ : ۴۷

وراء

وراء (۱) بعد -

(۲) لڑکے کا لڑکا - پوتا -

فبشرناها باسحق ومن وراء اسحق يعقوب
[س ۱۱ : ۷۱

وسط

وسطاً درمیانی - تمام قوموں کے لئے هدایت کا ماخذ -

وكذالك جعلناكم امة وسطاً لتكونوا شهداء
علي الناس] س ۲ : ۱۴۳

اوسط بہترین - عمدہ -

فكفارته اطعام عشرة مساكين من اوسط
ما تطعمون اهليكم . . .] س ۵ : ۸۹

قال اوسطهم الم اقل لكم لولا تسبحون
] س ۶۸ : ۲۸

وسطي بہترین - افضل -

حافظوا علي الصلوات والصلوة الوسطي
] س ۲ : ۲۳۸

وفي

متوفيك — مميتك (بخاري)
میں تجھکو موت دوں گا -

اذ قال الله يا عيسي اني متوفيك ورافعك
الي] س ۳ : ۵۴

وقي

کسي کام سے بچنا - پرهيز کرنا -

تقوي برے کاموں سے بچنا - پرهيز کرنا -

ياجوج

یہ لفظ عجمي هے -

ماجوج کی نسل یعنی اس قوم کو جو ماجوج سے
پیدا ہوئی لوگ کہتے ہیں اور پھر اس ملک
پر بھی جہاں وہ آباد تھی لوگ یایاجوج کا استعمال
ہونے لگا ۔ مگر استعمال میں یہ دونوں لفظ ساتھ
ساتھ بولے جاتے ہیں ایک کا دوسرے پر بھی اطلاق
ہوتا ہے اور اسی طرح عربی میں بھی یاجوج
و ماجوج کا استعمال ہوتا ہے ۔ یہ لوگ تاتاری
ترک ہیں جو تمام ملک تاتار اور چینی تاتار میں
آباد ہیں ۔

قیل انهما من الترک (رازی)

ید ی

ید (۱) ہاتھ ۔
(۲) قوت ۔
ذوالاید صاحب قوت ۔

واذکر عبدنا داود ذا الاید [س ۳۸ : ۱۷

عن ید بوجہ قوت ۔ بوجہ تسلط ۔ بوجہ ید طولی ۔

حتی یعطوا الجزیة عن ید وهم صاغرون
[س ۹ : ۲۹

یس

یاسین == یا انسان
اے شخص ۔

یعقوب

حضرت اسحٰق کے لڑکے اور حضرت ابرھیم کے پوتے
کا نام - [س ۲۱ : ۷۲ و س ۱۱ : ۷۱

یمن

یمین (جمع ایمان)
(۱) داھنے ھاتھہ -
(۲) مبارک -

واصحاب الیمین ما اصحاب الیمین
[س ۵۶ : ۷ .

(۳) زور - قوت -

فراغ علیھم ضربا بالیمین [س ۳۷ : ۹۳
ماملکت یمینک دیکھو تحت ملک -
ماملکت ایمانکم دیکھو تحت ملک -

تمہ

رقم

اصحاب الکھف والرقیم ایک ھی گروہ کا لقب ھے -
اصحاب کہف ان کو اس لئے کہتے ھیں کہ وہ ایک
ظالم بادشاہ کے ظلم سے بھاگ کر ایک پہاڑ کی

کھوہ کہف) میں جا چھپے تھے - اور ان کو
اصحاب 'الرقیم' اس لئے کہتے ہیں کہ ان کے حالات
اور نام ایک زمانہ میں جست کے پتر پر کندہ
کراکر اور بعض روایتوں کے مطابق پتھر پر کھود
کر رکھے گئے تھے -

شرح

شرح صدر دل کی گرہ کھولنا - دل کشادہ کرنا - بات
یا معاملہ سمجھنے کی طاقت دینا -

الم نشرح لک صدرک ووضعنا عنک وزرک
[س ۹۴ : ۱ و ۲

رب اشرح لی صدری ویسر لی امری
[س ۲۰ : ۲۵ و ۲۶

فمن یرد الله ان یهدیه یشرح صدره للاسلام -
و من یرد ان یضله یجعل صدره ضیقا حرجا
. . . [س ۶ : ۱۲۶

طلع

مطلع الشمس وہ جگہ جہاں آفتاب نکلتا ہوا معلوم
ہوتا ہے -

حتی اذا بلغ مطلع الشمس . . .
[س ۱۸ : ۹۰

عان

عین حمئة گدلے پانی کا چشمہ - سمندر کا پانی

خود میلا اور کیچڑ سا دکھائی دیتا ہے اور آفتاب کے غروب کے وقت اس کی شعاعوں سے اس پر سرخی جھلکتی ہے اسی لئے اس گدلے پانی کے چشمہ سے تشبیہ دی ہے۔

حتی اذا بلغ مغرب الشمس وجدها تغرب فی عین حمئة

[س ۱۸ : ۸۶

غرب

مغرب الشمس اس سے ایسی جگہ مراد ہے جہاں سے آدمی کو آفتاب ڈوبتا ہوا معلوم ہو جیسے سمندر میں سفر کرنے والے کو یا سمندر کے مشرقی کنارہ پر کھڑے رہنے والے کو سمندر میں آفتاب ڈوبتا ہوا معلوم ہوتا ہے۔

حتی اذا بلغ مغرب الشمس وجدها تغرب في عين حمئة ووجد عندها قوما

[س ۱۸ : ۸۶

تمت بالخیر

زیرطبع

(۱) اردوترجمہ قرآن مجید بغیر متن - دوسری بار -
(۲) اردو ترجمہ احادیث نبوی مع اصل -

مترجمہ میرزا ابوالفضل -

ریفارم سوسائٹی - الہ آباد -

ضمیمہ

اب
(غریب القرآن ص ۱)

اواب (مبالغہ کا صیغہ) بہت رجوع کرنے والا۔ بڑا حکم ماننے والا۔ [س ۳۸ : ۱۷

الان

الان زمانہ حاضر کا اسم ہے اور کبھی کبھی اور زمانوں میں بھی مجازا استعمال ہوتا ہے۔

الان خفف اللہ عنکم و علم ان فیکم ضعفا [س ۸ : ۶۶

ابد
(غریب القرآن ص ۱)

ابد (جمع آباد)

ابریق

اباریق (جمع) فارسی آبریز سے معرب۔ ٹونٹی دار پیالہ۔

یطوف علیهم ولدان مخلدون باکواب و اباریق [س ۵۶ : ۱۷ و ۱۸

ابل
(غریب القرآن ص ۲)

ابابیل ابابیل کثیرۃ متفرقۃ یتبع بعضها بعضا (معالم التنزیل)

اثر

(غریب القرآن ص ۲)
اثرالرسول (حصہ اول ص ۳)
المراد بالرسول موسی علیہ السلام و
باثرہ سنتہ و رسمہ الذی امر بہ (ابو
مسلم)
دیر کرنا ۔ تاخیر کرنا ۔

اجل

(غریب القرآن ص ۴)
اجل (۱) ممتد زمانہ کی انتہا ۔ وہ وقت جو
انقضاے مدت کے لئے معین ہو ۔
(۲) مدت ۔

فاذا بلغن اجلهن [س ۲ : ۲۳۴
اجل (جیم ساکن) باعث ۔ وجہ

من اجل ذالک کتبنا علی بنی
اسرائیل ۔ ۔ ۔ [س ۵ : ۳۲

اخذ

(غریب القرآن ص ۵)
اخذ (۱) پکڑنا ۔ (۲) روکنا ۔ (۳) گرفتار کرنا اور
مار ڈالنا [لسان العرب] ۔ (۴) لینا ۔
وصول کرنا ۔ (۵) آلینا ۔ دبوچنا ۔
(۶) چھین لینا ۔ سلب کردینا ۔

قل ارءیتم ان اخذ اللہ سمعکم و
ابصارکم ۔ ۔ ۔ [س ۶ : ۴۶
(۷) سزادینا ۔ (لسان العرب)

اتخاذ (۱) لينا ۔

قل اتخذتم عند الله عهدا ۔ [س ۲ : ۸۰

(۲) مقرر کرنا ۔

(۳) بنانا ۔

والذين اتخذوا مسجدا ضرارا و کفرا
و تفريقا بين المومنين ۔ ۔ [س ۹ : ۱۰۷

(۴) کرنا ۔ (۵) اختيار کرنا ۔

(۶) گمان کرنا ۔ يقين کرنا ۔

و من الاعراب من يتخذ ما ينفق
مغرما [س ۹ : ۹۸

و يتخذ ما ينفق قربات عند الله ۔
[س ۹ : ۹۹

متخذات اخدان چوری چهپے آشنائي کرنے والي
عورتين ۔ [س ۴ : ۲۵

متخذی اخدان چوری چهپے آشنائي کرنے والا مرد
[س ۵ : ۵

اخر (غريب القرآن ص ۶)

تاخير (ضد تقديم)

(۱) پيچهے چهوڑنا ۔ (۲) بهول جانا ۔

ينبؤا الانسان يومئذ بما قدم و اخر
[س ۷۵ : ۱۳

(۳) مهلت دينا ۔ ملتوی کرنا ۔

و لئن اخرنا عنهم العذاب الی امة
معدودة [س ۱۱ : ۸

(۴) دیر کرنا ۔

الاخرۃ = الاولی (قوطی لغت)

۔ ۔ ۔ ما سمعنا بھذا فی الملۃ الاخرۃ [س ۳۸ : ۷

فللہ الاخرۃ و الاولی [س ۵۳ : ۲۵

فاخذہ اللہ نکال الاخرۃ والاولی [س ۷۹ : ۲۵

ادم

(غریب القرآن ص ۷)

آدم نوع انسان - و ما المقصود بادم ادم وحدہ ۔ (کشف الاسرار)

اذ

اِذ (۱) زمانہ ماضی کا اسم

(۲) تعلیلیہ یا سببیہ ۔

و لن ینفعکم الیوم اذ ظلمتم انکم فی العذاب مشترکون [س ۴۳ : ۳۹

(۳) - قد (تحقیقیہ)

ایا مرکم بالکفر بعد اذ انتم مسلمون [س ۳ : ۷۹

(۴) زائدہ ۔

و اذ قال ربک للملائکۃ [س ۲ : ۳۰

اِذا (۱) فجائیہ (کلمہ مفاجات جس سے کسی بات کا یک بارگی اور اتفاقا ہونا پایا جاتا ہے) ۔

و اقترب الوعد الحق فاذا هی شاخصة
ابصار الذین کفروا [س ۲۱ : ۹۷
(۲) = ف تفریعیه

و ان تصبهم سیئة بما قدمت ایدیهم
اذا هم یقنطون [س ۳۰ ۳۶
(۳) زائده

اذا ما جب - جس وقت -

اذا ما غضبوا هم یغفرون [س ۴۲ : ۳۷

إذاً (حرف جزاء یا حرف تفریع) تو - تب -
اس وقت - اس صورت میں

و لئن اطعتم بشرا مثلکم انکم
اذاً لخاسرون [س ۲۳ : ۳۴

اذن

أذن هر ایک کی بات سن لینے والا - کان کا
کچا ..
= یسمع من کل احد (ابن عباس) و
یقولون هو اذن [س ۹ : ۶۱

ارض

(غریب القرآن ص ۹)

الارض = الدنیا خود غرضی .. نفسانیت

و لو شئنا لرفعناه بها و لکنه اخلد
الی الارض و اتبع هویه [س ۷ : ۱۷۶

ارک

الارائک تخت - (حبش کی لغت)

متکئین فیها علی الارائک [س ۱۸ : ۲۱

استبرق

اِستبرق دبیزریشمی کپڑا (عجمی لغت)

علیھم ثیاب سندس خضر و استبرق
[س ۷۶ : ۲۱

اسر

آسیر (جمع اسری)
اساری (جمع الجمع) آسری کی جمع اسیر کی
جمع الجمع

اسف

اسف رنج کرنا اور کڑھنا
آسفونا انھوں نے ھم کو غصہ دلایا

فلما آسفونا انتقمنا منھم فاغرقنا ھم
اجمعین [س ۴۳ : ۵۵

اصر

اصرا (۱) قول و قرارداد - عہد (نبطی لغت)

قال ءاقررتم و اخذتم علی ذالکم اصری
[س ۳ : ۸۰

(۲) بار گران - بوجھہ - بار -

ربنا لاتحمل علینا اصرا [س ۲ : ۲۸۶

اصل

اصال (جمع) واحد اصیل

اُف

اُف (۱) یہ کلمہ کسی چیز کو ناپسند کرنے کے وقت استعمال میں آتا ھے

اف لکم و لما تعبدون من دون اللہ

[س ۲۱ : ۶۷

(۲) گھبرا اٹھنے میں یا جھڑکنے میں استعمال ھوتا ھے

فلا تقل لهما اف ولا تنهرهما - - [س ۱۷ : ۲۳

افق

افق ممتاز و اعلی درجہ

الافق المبین وہ بلند درجہ جو انسان اور فرشتوں کے درجہ اور منزلت کو جدا کرتا ھے

بالافق المبین ای علی مرتبة ومنزلة فی رفعة القدر (رازي)

ولقد راٰہ بالافق المبین [س ۸۱ : ۲۳

= فاستوی - وھو بالافق الاعلی

(س ۵۳ : ۶ و ۷)

اقت

(فتحہ، تشدید)
إقّتت جمع کئے جائیں گے (کذا ندکی لغت)
واذا الرسل اقتت [س ۷۷ : ۱۱

اکل

اکل (۱) کھانا - (۲) لینا
یاایھا الذین امنوا لاتاکلوا الربوٰا
[س ۳ : ۱۲۹
(۳) پکڑنا -
حرمت علیکم المیتۃ - - - وما
اکل السبع الا ما ذکیتم [س ۵ : ۳
= اخذھا (ابن عباس)
(۴) خوردبرد کرنا
ولاتاکلوا اموالھم الی اموالکم [س ۴ : ۲
أکل = ثمر میوہ - پھل - (تاج العروس)
[س ۶ : ۱۴۲

اَل

(۱) اسمی بمعنی الذی یا اس کے فروع - یہ
اسم موصول بھی کہلاتا ہے اور اسم فاعل و اسم
مفعول پر آتا ہے
(۲) حرف تعریف
(الف) عہدی (۱) عہد ذکری - (۲)
عہد ذہنی - (۳) عہد حضوری -

(ب) جنسی (۱) استغراق افراد کے لئے ۔
= کل ۔ یا جس پر داخل ہو اُس میں
سے کسی چیز کا استثنا صحیح ہو ۔ یا
اس کا وصف صیغہ جمع کے ساتھ وارد کیا
جائے ۔ (۲) افراد کے خصائص کا استغراق
کرنے کے لئے (۳) ماہیت حقیقت اور
جنس کی تعریف کے لئے ۔

وجعلنا من الماء کل شئی حی [س ۲۱ : ۳۰

(۳) زائدہ لازم وغیر لازم ۔
(۴) عوض ۔ ضمیر واسم ۔

آل

الاولی = الاخرۃ (قبطی لغت)

و قرن فی بیوتکن و لا تبرجن تبرج
الجاھلیۃ الاولی ۔ ۔ ۔ [س ۳۳ : ۳۳

فاخذہ اللہ نکال الاخرۃ والاولی [س ۷۹ : ۲۵

فللہ الاخرۃ والاولی [س ۵۳ : ۲۵

وان لنا للاخرۃ والاولی [س ۹۲ . ۱۳

اَل

(قندہ ، شدید)

الال القرابۃ رشتہ داری (ابن عباس)

کیف و ان یظھروا علیکم لا یرقبوا فیکم الا و
لا ذمۃ [س ۹ . ۸

ألا

الف ولام بالفتحه (غریب القرآن ص ۱۱)

(۱) فبای الاء ربکما تکذبان [س ۵۵ : ۱۳

— فبای قدرة الله تکذبان (ابن جریر)

☰ ان الایة مذکورة لبیان القدرة لا لبیان النعمة (رازی)

ألا

الا (فتحه الف کے ساتهه اور بغیر تشدید)

(۱) = همزه + لا (حرف نفی) تنبیه کا جمله هے اور اپنے مابعد کی تحقیق پر دلالت کرتا هے –

ألا انهم هم السفهاء [س ۲ : ۱۳

(۲) یه تحضیض اور عرض دونوں صورتوں میں مستعمل هے یعنی کسی چیز کے طلب کرنے میں پراکیندہ کرکے یا نرمی کرکے –

ألا تقاتلون قوما نکثوا أیمانهم و هموا باخراج الرسول وهم بدءوکم اول مرة [س ، ۱۳

الا تحبون ان یغفر الله لکم والله غفور رحیم [س ۲۴ : ۲۲

(۳) توبیخ بمعنی خبردار – کیوں نهیں ؟

(۴) نفی بمعنی کاش

ألا (فتحه اور تشدید کے ساتهه) —. أن (ناصب فعل مضارع) + لا (نافیه) یا أن (مفسره) + لا (نافیه)

و زین لهم الشیطان اعمالهم فصدهم عن
السبیل فهم لا یهتدون الا یسجدوا لله
[س ۲۷ : ۲۴ و ۲۵

انه من سلیمان و انه بسم الله الرحمن
الرحیم الا تعلوا علی واتونی مسلمین
[س ۲۷ ۰ ۳۰ و ۳۱

إلا (کسرہ اور تشدید کے ساتھ)
(۱) استثنائیہ - (۲) صفتی بمعنی غیر -
لوکان فیهما الهة الا الله لفسدتا [س ۲۱ . ۲۲
(۳) عاطفہ ترسیل ابتدائی واو عطف -

وحیث ما کنتم فولوا وجوهکم شطره لئلا
یکون للناس علیکم حجة - الا الذین
ظلموا منهم - فلا تخشوهم واخشونی
[س ۲ ۱۵۰

یا موسی لا تخف - انی لا یخاف لدی
المرسلون الا من - ظلم ثم بدل حسنا بعد
سوء فانی غفور رحیم [س ۲۷ ۰ ۱۰ و ۱۱
(۴) - بل بلکہ

طه ما انزلنا علیک القرآن لتشقی الا تذکرة
لمن یخشی [س ۲۰ : ۱-۳
(۵) بدل بدلہ - عوض

الهة الا الله [س ۲۱ ۲۲
(۶) — إن (حرف شرط) + لا (حرف نفی)

الا تنصروہ فقد نصرہ اللہ | س 9 : 40
(7) اعتبار کلام کے لیے - (8) لکن لیکن

الف

ایلاف لازم کرلینا

ایلافہم رحلۃ الشتاء والصیف | س 106 : 2
لزومہم (ابن عباس)

الہ

الٰہ (جمع آلہۃ)
اللہ ال + الٰہ
اللہم - یا اللہ (حرف ندا کو حذف کرکے اس کے عوض اخیر میں میم مشدد لایا گیا)

الوا

(ذوکا اسم جمع - حالت نصب و جر میں اولی)
اولوالالباب (1) خردمند - عقلمند -
(2) دل رکھنے والے - اہل دل
اولوا باس کارزار والے - لڑنے والے -
اولوا العزم صاحبان عزم - بڑے ہمت والے -
اولوا الابصار اہل بصیرت -
اولی الامر (1) اہل الفقہ والدین (ابن عباس)
(2) دیندار - مومن -

الی

(حرف جر) (۱) انتہائے غایت خواہ زمانہ کے لحاظ سے ہو یا مکان کے یا اور کسی چیز کے اعتبار سے -

(۲) معیت - شامل ہونا -

ولا تاکلوا اموالھم الی اموالکم [س ۴ : ۲

(۳) = فی (ظرف)

قل اللہ یحییکم ثم یمیتکم ثم یجمعکم الی یوم القیامۃ [س ۴۵ : ۲۶

(۴) لام کا مرادف ہونا -

والامر الیک [س ۲۷ : ۳۳

= الامر لک

(۵) برائے تبیین جو شئی مجرور ہے -

= عند (نزدیک - پاس)

قال رب السجن احب الی مما یدعوننی الیہ [س ۱۲ : ۳۳

(۶) توکید یا زائدہ

فاجعل افئدۃ من الناس تھوی الیھم [س ۱۴ : ۳۷

(۷) برائے سمت -

اوحینا الی ام موسی [س ۲۸ : ۷

(۸) اسم کے طور پر بھی استعمال ہوتا ہے

وهزي اليك بجذع النخلة [س ۱۹ : ۲۵

أم

فتحه و تشدید (غریب القرآن ص ۱۲)

أم — ام القری (۱) بستیوں کا صدر مقام۔
(۲) مکہ معظمہ۔
(۳) اهل مکہ (بطریق مجاز مرسل)

و کذلک اوحینا الیک قرآنا عربیا لتنذر
ام القری و من حولها [س ۴۲ . ۷

ام الکتاب اصل کتاب۔ ماخذ۔

أم — (فتحه و میم ساکن) حرف عطف ہے۔
(۱) متصله (الف) استفهامیه

ءانتم اشد خلقا ام السماء [س ۷۹ : ۲۷

(ب) معادله بمعنی خواه

ان الذین کفروا سواء علیهم ءانذرتهم ام لم
تنذرهم [س ۲ : ٦

(۲) منقطعه (اضراب) بمعنی بهیں -
بلکہ۔

قل هل یستوی الاعمی والبصیر ام هل
تستوی الظلمات والنور [س ۱۳ : ۱٦

(۳) زائده

افلا تبصرون - ام انا خیر من هذا الذي هو
مهین ولا یکاد یبین [س ۴۳ : ۵۲

اما

آما (فتحه اور تشدید)

(١) حرف شرط هے اور تفصیل اور توکید کا حرف بهی -

اما من استغنى فانت له تصدى

[س ٨٠ : ٥ و ٦

(٢) = أم (منقطعه) + ما (استفهامیه)

حتى اذا جاء و قال اكذبتم بایاتى ولم تحيطوا بها علما اماذا كنتم تعملون

[س ٢٧ : ٨٤

(٣) = ام (استفهامیه) + ما (موصوله)

قل ء الذكرين حرم ام الانثيين اما اشتملت عليه ارحام الانثيين [س ٦ : ١٤٣

إما (کسرہ اور تشدید)

حرف عطف (١) ابهام -

وآخرون مرجون لامر الله اما يعذبهم و اما يتوب عليهم [س ٩ : ١٠٦

(٢) تخییر (اختیار دینا)

قالوا يا موسى اما ان تلقى و اما ان نكون اول من القى [س ٢٠ : ٦٥

(٣) تفصیل -

انا هديناه السبيل اما شاكرا و اما كفورا

[س ٧٦ : ٣

(٤) حرف شرط = إن (شرطیه) + ما (زائده)

فاما ترین من البشر احدا - - - -
[س ۱۹ : ۲۶

امر (غریب القرآن ص ۱۶)
(۷) دین - مذہب -
فتقطعوا امرہم بینھم زبرا - کل حزب بما لدیھم فرحون [س ۲۳ ۰ ۵۳
(۸) میل -
لاتدری لعل اللہ یحدث بعد ذلک امرا
[س ۶۵ ۰ ۱
(۹) مراد - ارادہ - رائے - خواہش -
ومافعلتہ عن امری [س ۱۸ : ۸۲
(۱۰) خبر - بات -
اذا جاءھم امر من الامن او الخوف
[س ۴ : ۸۳
(۱۱) انتظام - تدبیر -
(۱۲) گناہ -
فذاقوا وبال امرھم [س ۶۴ : ۵
(۱۳) بابت - معاملہ -
اذ یتنازعون بینھم امرھم [س ۱۸ : ۲۱

امارۃ (مبالغہ کا صیغہ) بہت سکھانے والا - زوروں سے نرغیب دینے والا -
امرنا — ساطلنا ہم نے تسلط دی - مسلط کیا - غلبہ اور حکومت دی - (ابن عباس)

واذا اردنا أن نهلک قریة امرنا مترفیہا
ففسقوا فیہا وحق علیہا القول فدمرناها
تدمیرا [س ۱۷ . ۱۶

امن
الامارۃ ۔ الفرائض فرائض ۔ (ابن عباس)

انا عرضنا الامانة علی السموت والارض
- - - [س ۳۳ : ۷۲

أن
بالفتحہ والتخفیف (غریب القرآن ص ۱۷)
(۱) کہ ۔ یہ کہ (مصدریہ)

یریدون ان یطفؤا نور اللہ [س ۹ : ۳۲

وان طلقتموهن من قبل ان تمسوهن
- - - [س ۲ . ۲۳۷

(۲) = ان ثقلیہ کا مخفف

افلا یرون الا یرجع الیهم قولا [س ۲۰ : ۸۹

(۳) زائدہ ۔

ولما ان جاءت رسلنا لوطا [س ۲۹ : ۳۳

= ولما جاءت رسلنا لوطا (س ۱۱ ۷۷

فلما ان جاء البشیر - - -
[س ۱۲ . ۹۶

(۴) = إن (شرطیہ)
(۵) — إن — ما (نافیہ)

قل ان الهدی هدی اللہ - ان یوتی احد
مثل ما اوتیتم او یحاجوکم عند ربکم
[س ۳ : ۷۲

(۶) تعلیلیہ -

وعجبوا ان جاءهم منذر منهم [س ۳۸ : ۴

یخرجون الرسول وایاکم ان تومنوا باللہ
ربکم [س ۶۰ : ۱

(۷) = إذ (جب)

إِن (کسرہ و تخفیف) غریب القرآن ص ۱۸

(۵) تعلیلیہ -

قال اتقوا اللہ ان کنتم مومنین
[س ۵ : ۱۱۲

واشکروا للہ ان کنتم ایاہ تعبدون
[س ۲ : ۱۷۲

(۶) = قد

أَن (فتحہ اور تشدید) إِن (کسرہ و تشدید) کی
فرع اور موصول حرفی ھے -

(۱) حرف تاکید -

(۲) = لعلی (شاید)

وما یشعرکم انها اذا جاءت لا یومنون
[س ۶ : ۱۱۰

إِن (کسرہ اور تشدید)

(۱) تاکید اور تحقیق -

(۲) تعلیل -
(۳) = نعم (کلمہ ایجاب)

ان ھذان لساحران [س ۲۰ : ۶۳

(۴) ابتداء کلام -

اَنۡثٰی (غریب القرآن ص ۱۹)
(۲) = موتی مردہ چیز (ابن عباس)

اٰنٍ
آن بالکل جوش کھایا ھوا اور پکا ھوا گرم پانی -
(ابن عباس)

اَنّٰی (غریب القرآن ص ۱۹)
(۴) = أین (کہاں - کس جگہ -
کدھر -)

فانی تؤفکون [س ۶ : ۹۶
(۵) = من این (کہاں سے)

قال یامریم انی لک ھذا [س ۱۹ : ۳۶
(۶) = حیث (جس طرح)

اَوّٰہ

اواہ (مبالغہ) رحمدل - (لغت حبش)

ان ابراھیم لاواہ حلیم [س ۹ : ۱۱۴

اھل

(غریب القرآن ص ۲۰)

اھل (۵) (الف) لائق - سزاوار -

قال یانوح انه لیس من اھلک - انه عمل غیر صالح - [س ۱۱ : ۴۶

اھل الکتاب (غریب القرآن ص ۲۱)

(۲) یہود و نصاریٰ -

وان من اھل الکتاب الالیومنن به قبل موته ویوم القیامة یکون علیھم شھیدا [س ۴ : ۱۵۹

او

(بالفتحه وسکون واؤ) حرف عطف -

(۱) یا (شک کے لئے ابہام کے لئے تخییر یعنی دو باتوں میں سے ایک بات اختیار کرنے کے لئے)- اباحة یعنی دو باتوں میں سے ایک یا دونوں کو پسند کرنا -

(۲) تفصیل اجمال کے لئے -

(۳) بل (اضراب کے معنی)

وارسلنا الی مائة الف اویزیدون [س ۳۷ : ۱۴۷

فکان قاب قوسین او ادنیٰ [س ۵۳ : ۹

(۴) و (اور)

فقولا له قولا لینا لعله یتذکر او یخشیٰ [س ۲۰ : ۴۴

لعلهم يتقون او يحدث لهم ذكرا
[س ٢٠ : ١١٣

ولا تطع منهم اثما او كفورا [س ٧٦ ٢٤

(٥) -- اِلا (استثناء)
(٦) = اِلى (ظرفيه)
(٧) نهيں تو -
(٨) - حتى (يهاں تک که)

ستدعون الى قوم اولى بأس شديد
تقاتلونهم او يسلمون [س ٤٨ : ١٦

اى

اي (فتحه اور تشديد کے ساتھه)
(١) شرطيه -
(٢) استفهاميه -
(٣) موصوله -
(٤) اسم معرف با لام کی نداسے ملتے والا کلمه -

ايه

(غريب القرآن ص ٢١)
(٥) عبرت -

ان فی ذالک لاية

ايات بينات بين احکام - واضح احکام -
ايات متشابهات قران کي وه ايتيں جن ميں
استعارات و تشبيه بهرے هيں اور جن کے
سمجهنے کے لئے ان استعارات و تشبيهوں کے
سمجهانے کی ضرورت هے -

ایاتِ محکمات = ایاتِ بینات

ب (بائے مفردہ) حرفِ جر ہے۔
(۱) الصاق۔
(۲) - ہمزہ (تعدیۃ)
(۳) استعانت۔
بسم اللہ
(۴) سببیت۔
فکلا اخذنا بذنبہ [س ۲۹ : ۴۰
(۵) — مع مصاحبت۔
قیل یانوح اھبط بسلام منا [س ۱۱ : ۴۸
(۶) — فی ظرفیت۔
ولقد نصرکم اللہ ببدر [س ۳ : ۱۲۲
(۷) - علی استعلاء
ومن اھل الکتاب من ان تامنہ بقنطار [س ۳ : ۷۴
(۸) — عن مجاوزۃ۔
فاسئل بہ خبیرا [س ۲۵ : ۵۹
(۹) — من تبعیض۔
عینا یشرب بہا عباد اللہ [س ۷۶ : ۶
(۱۰) — الی غایت۔
وقد احسن بی اذا خرجنی من السجن [س ۱۲ : ۱۰۰

(۱۱) مقابلہ - عوض -

ادخلوا الجنۃ بما کنتم تعملون [س ۱۶ : ۳۲

(۱۲) ترکید - زائدہ -

وکفی باللہ شہیدا [س ۴ : ۱۶۶

ویذرون ازواجا یتربصن بانفسہن اربعۃ
اشہر وعشرا [س ۲ : ۲۳۴

باب

باب جمع ابواب
ابواب السماء (غریب القرآن ص ۹۱)
ابواب کل شیء ہر طرح کے راحت کے سامان

- - - فتحنا علیہم ابواب کل شیء
[س ۶ : ۴۴

بات

بیت (جمع بیوت) (۱) مکان - گھر -
(۲) مسجد - معبد - [س ۲۴ : ۳۶

باس

بئیس = شدید (غسان کی لغت)

واخذنا الذین ظلموا بعذاب بئیس بما
کانوا یفسقون [س ۷ : ۱۶۵

باض

بیض موتی (ابن عباس)

وعندهم قاصرات الطرف عین کا نهن بیض
مکنون [س ۳۷ : ۴۸ و ۴۹
= و حور عین کا مثال اللولوء المکنون
(س ۵۶ : ۲۲ و ۲۳)

باع

بیع مسیحیوں کے عبادتخانے - (فارسی سے
معرب) [س ۲۲ : ۴۰

بان

بینات = ایات بینات بین احکام - واضح احکام -
وآتینا عیسی ابن مریم البینات [س ۲ : ۷۷
مبین (یہ بناہے لفظ ابان سے جس کے معنی ہیں جدا
کرنے کے) جدا کرنے والا -
افق مبین (دیکھو تحت افق)

باء

باءوا مستوجب ہوے -
وباءو بغضب من الله [س ۳ : ۱۱۱

بحر

بحیرة وہ اونٹنی کہ عرب جاہلیت میں جب وہ
پانچ بچے جن چکتی اور پانچواں بچہ نر ہوتا
تو اس کو ذبح کر کے اس کا گوشت صرف مرد کھاتے
اور عورتیں اس سے پرہیز کرتیں اور اگر اس کا
پانچواں بچہ مادہ ہوتا تو اس اونٹنی کے

دونوں کان کاٹ کر اسے چھوڑ دیتے تھے۔
(ابن عباس)

ما جعل اللہ من بحیرۃ | س ۵ ۱۰۳

بدا

ما یبدئ الباطل وما یعید ۔ باطل سے نہ کچھ پہلے ہوا ہے اور نہ ہوگا ۔ (بشیر احمد)

قل جاء الحق وما یبدئ الباطل وما یعید | س ۳۴ ۴۹

بدع

بدیع (۱) وہ شئی جو اپنے سے پہلی کسی چیز سے مشابہ نہیں دکھتی ۔
(۲) وہ شخص جو ایسی چیز ایجاد کرے جس کی مثال پہلے نہ تھی ۔

بدیع السموات والارض | س ۲ ۱۱۷

بدع انوکھا ۔ نئی چیز ۔

قل ما کنت بدعا من الرسل | س ۴۶ ۹

بر

البر ۔ ما امرت بہ جس کام کا تجھ کو حکم دیا گیا ہے ۔ (ابن عباس)

برج

(۱) منارا ، سیارا ۔

(۲) مستحکم اورعظیم الشان محل ۔

اینما تکونوا یدرککم الموت و لوکنتم فی بروج مشیدۃ [س ۴ ۷۸

برد

ٹھنڈا ھوجانا ۔ (آگ کا) بجھ جانا ۔

قلنا یا نار کونی بردا وسلاما علی ابرٰھیم | س ۲۱ : ۶۹

برص

الابرص کوڑھی ۔ جس کے جسم میں کوڑھ ہوتی یا ھو ۔ جس سے لوگ نفرت کریں اور نہ چھوئیں ۔ روحانیت میں اس کے معنی محض بدترین گنہگار کے ھیں کہ جس کا دل گناہ کے زخموں سے بھرا ھے اور جس سے روحانیت والے نفرت کرتے اور اس نزدیک پھٹکنے نہیں دیتے ۔

وابرئی الاکمہ والابرص واحی الموتی باذن اللہ [س ۳ ۴۸

برک

تبارک یہ ایسا فعل ھے جو محض زمانہ ماضی کے لفظ میں اور خدا کی ذات کے لئے استعمال ھوتا ھے ۔ اس کی گردان نہیں ھوتی چنانچہ اس کو اسم فعل کہا گیا ھے ۔

بسط

باسطوا ايديهم — البسط الضرب بسط کے معني مارنے کے هيں - (ابن عباس) [س ٦ : ٩٤

بسل

تبسل - تفضح فضيحت کيا جاتا هے - (ابن عباس) ذ.فغار کيا جاتا هے -

وذکربه ان تبسل نفس بما کسبت
[س ٦ : ٧٠

بشر

بشر جمع (واحد بشره)
(۱) چهره -
(۲) آدمی -
(۳) کوئي ايسي خبر دينا جس سے چهره کي رنگت بدل جاے خواه اچهي خبر هو يا بري خبر - (رازي)

و بشرالذين آمنوا وعملوا الصالحات ان لهم جنات تجري من تحتها الانهار
[س ۲ : ۲۵

وبشرالذين کفروا بعذاب اليم [س ٩ : ٣

بصر

ابصر به واسمع — ما ابصره واسمع کيا خوب ديکهتا هے اور سنتا هے - [س ١٨ : ٢٦

بضع

بضع تهوڑا زمانه - ایک سے دس سال تک کا زمانه -
| س ۱۲ : ۴۲

بضاعه (۱) پونجی - (۲) مال -
(۳) قیمت مال - روپیه -

وقال لفتیانه اجعلوا بضاعتهم فی رحالهم
| س ۱۲ ۶۲

بطن

بطن (۱) پیٹ - شکم -
(۲) میدان -
(۳) ترائی -

وهو الذی کف ایدیهم عنکم وایدیکم عنهم
ببطن مکة من بعد ان اظفرکم علیهم
| س ۴۸ ۲۴

بطانه رازدار

لا تتخذوا بطانة من دونکم | س ۳ ۱۱۷

بطائن (جمع) استر - (مصطلی لغت)

متکئین علی فرش بطائنها من استبرق
| س ۵۵ ۵۴

بعل

بعل = رب (یمن کی لغت)

اتدعون بعلا و تذرون احسن الخالقين
الله ربکم ورب آبائکم الاولین
[س ٣٧ : ١٢٥ و ١٢٦

بغی
البغاء - الزنا زنا - (ابن عباس)

ولا تکرهوا فتیاتکم علی البغاء ان اردن
تحصنا [س ٢٤ . ٣٣

بقی
(عریب القرآن ص ٢٤)
بقیت الله خدا نے اس کے علاوہ جو ہمارے لئے چھوڑا ہے
کیا ہے -

و یاقوم اوفوا المکیال والمیزان بالقسط ولا
تبخسوا الناس اشیاءهم ولا تعثوا فی الارض
مفسدین - بقیت الله خیر لکم ان کنتم
مومنین [س ١١ : ٨٥ و ٨٦

بکر
ابکار جمع (واحد بکر) بالکل نئی - (قاموس)

انا انشانٰهن انشاء فجعلنٰهن ابکارا
[س ٥٦ : ٣٥ و ٣٦

بکم
بکم (١) وہ گونگا پن جو ایمان کی بات کہنے میں
عارض ہو - (ابن عباس)

صم بکم عمي فهم لا يرجعون [س ۲ . ۱۸
(۲) محض گونگا پن -

بل

(۱) حرف اضراب جب اس کے بعد کوئي جمله آے - اس سے یا تو اس کے ما قبل کا ابطال کیا جاتا هے یا ایک غرض سے دوسري غرض کی طرف منتقل کیا جاتا هے -

ام يقولون به جنة - بل جاءهم بالحق - -
[س ۲۳ : ۷۰

ولدينا كتاب ينطق بالحق وهم لا يظلمون -
بل قلوبهم في غمرة من هذا - -
[س ۲۳ : ۶۲ و ۶۳

(۲) و (بمعنی اثبات)

والله من ورائهم محيط بل هو قرآن مجيد
[س ۸۵ : ۲۰ و ۲۱

قالوا ءانت فعلت هذا بالهتنا يا ابراهيم -
قال بل فعله - كبيرهم هذا فسئلوهم ان
كانوا ينطقون [۲۱ : ۶۲ و ۶۳

بلی

بلا (۱) آزمائش -

فلما اسلما وتله للجبين - وناديناه ان يا
ابراهيم قد صدقت الرؤيا - - -

ان ھذا لھو البلوء المبین -
[س ۳۷ : ۱۰۳ - ۱۰۶

(۲) نعمت (ابن عباس)

ولقد اختزنهم علی علم علی العالمین -
واتیناھم من الایات مافیہ بلوء مبین
[س ۴۴ : ۳۲ و ۳۳

فلم تقتلوهم ولکن اللہ قتلهم - وما رمیت
اذ رمیت و لکن اللہ رمی - و لیبلی
المومنین منه بلاء حسنا [س ۸ : ۱۷

بلیٰ

بلیٰ (۱) اپنے قبل واقع ہونے والی نفی کی تردید کرتا ہے -

الذین تتوفیهم الملائکة ظالمی انفسهم -
فالقوا السلم ماکنا نعمل من سوء - بلی...
[س ۱۶ : ۲۸

واقسموا باللہ جهد ایمانهم لایبعث اللہ
من یموت - بلی وعدا علیه حقا - - -
[س ۱۶ : ۳۸

(۲) اس استفہام کا جواب جوکسی نفی پر داخل ہو اور پھر اس نفی کے ابطال کا فائدہ دے - عام اس سے کہ استفہام حقیقی ہو یا توبیخی یا تقریری -

ام یحسبون انا لانسمع سرھم ونجوٰھم -

بلی ورسلنا لدیہم یکتبون | س ۴۳ : ۸۰
الست بربکم ۔ قالوا بلی | س ۷ : ۱۷۲

بہیج

بہیج حسن، خوشنما (ابن عباس)
۔ ۔ ۔ وانبتت من کل زوج بہیج | س ۲۲ : ۵

بان

بین (۱) اسم مصدر بمعنی وصل ۔
وجعلنا بینہم موبقا | س ۱۸ : ۵۲
(۲) بمعنی فراق

ت

(حرف جر بمعنی قسم) صرف لفظ تاللہ اور اسم اللہ کے ساتھ خاص ہوتی ہے ۔ قسم کا اصلی حرف ب ہے ۔ واؤ اس کا بدل ہے ۔ اور یہ واؤ کا بدل ہے اور اس میں معنی تعجب کی زیادتی ہے ۔ (زمخشری)

تاویل

(۱) مراد ۔ حقیقت ۔
وما یعلم تاویلہ الا اللہ | س ۳ : ۶
(۲) راز ۔ بھید ۔

ذالک تاویل مالم تستطع علیہ صبرا

[س ۱۸ : ۸۲

(۳) تعبیر خواب -

وقال یاابت ھذا تاویل رؤیای من قبل

[س ۱۲ : ۱۰۰

(۴) - - مرجع عاقبۃ حشر انجام (رازی)

یاایہا الذین امنوا اطیعوا اللہ واطیعوا الرسول واولی الامر منکم - فان تنازعتم فی شئي فردوہ الي اللہ والرسول ان کنتم تومنون باللہ والیوم الاخر - ذالک خیر واحسن تاویلا -

[س ۴ ۵۹

(۵) مصداق - وقوع -

بل کذبوا بما لم یحیطوا بعلمہ ولما یاتھم تاویلہ

[س ۱۰ : ۳۹

ھل ینظرون الا تاویلہ - یوم یاتی تاویلہ یقول الذین نسوہ من قبل قدجاءت رسل ربنا بالحق

[س ۷ ۵۲

تابع

اتبعہ الشیطان شیطان نے اس کو مغلوب کیا - (تاج العروس)

واتل علیھم نبا الذي اتیناہ آیاتنا فانسلخ منھا فاتبعہ الشیطان - - -

[س ۷ ۱۷۵

تترا

تترا   یتبع بعضھابعضا متواتر ۔ یکے بعددیگرے

ثم ارسلنا رسلنا تترا   [س ۲۳ : ۴۴

ترب

ترائب (جمع) واحدتریبہ ۔ عورت کے ھار پہننے کی جگہ ۔ گردن سے سینہ تک عورت کے سامنے کا حصہ ۔

من بین الصلب والترائب (س ۸۶ : ۷)

دیکھو تحت صلب ۔

ذامتربة حاجتمند اور مصیبت زدہ (ابن عباس)

اومسکینا ذامتربة   [س ۹۰ : ۱۶

اتراب = مستویاب برابر کی چیزیں - (ابن عباس)

وعندھم قاصرات الطرف اتراب ۔   [س ۳۸ : ۵۲

ترف

مترفیھا (۱) خوشحال لوگ ۔

(۲) = شرارھا ان میں کے شریر لوگ (ابن عباس)

وما ارسلنا فی قریة من نذیر الا قال مترفوھا انا بما ارسلتم بہ کافرون   [س ۳۴ : ۳۴

ترک

وترکنا علیہ فی الاخرین [س ۳۷ : ۷۸
= لسان صدق للانبیاء کلهم تمام نبیوں کے
واسطے ابک ذکر خیر (ابن عباس)

تعس

تعسالهم ان کی بربادی هے -

والذین کفروا فتعسالهم [س ۴۷ : ۸

ثاب

ثیاب = قلب

وثیابک فطهر والرجز فاهجر [س ۷۴ : ۴ و ۵

- - - جعلوا اصابعهم في آذانهم
و استغشوا ثیابهم و اصروا و استکبروا
استکبارا [س ۷۱ : ۷

مثابة = یثوبون الیہ ثم یرجعون وهاں جاکر ثواب
حاصل کرتے اور پھر واپس آتے هیں - (ابن
عباس)

واذ جعلنا البیت مثابة للناس وامنا
[س ۲ : ۱۲۵

ثقب

الثاقب چیرنے والا -

النجم الثاقب اپنی رفتار سے فضا کو چیرنے والا ستارہ - تیز رفتار ستارہ -

وما ادریک ما الطارق النجم الثاقب

[س ۸۶ : ۲ و ۳

ثقل

ثقلان انس و جن - عرب و عجم (حماسه)

سنفرغ لکم ایه الثقلان [س ۵۵ : ۳۱

ثم

ثَم (فتحه کے ساتھه) مکان بعید کی طرف اشاره کرنے کا اسم هے - وهاں -

وازلفنا ثم الاخرین [س ۲۶ . ۶۴

ثُم (ضمه کے ساتھه) حرف هے (بمعنی پھر) -
(۱) = و حکم میں دوسرے کو شریک کرنا - (۲) ترتیب - (۳) مهلت - (۴) زائده -

ثمن

ثمانیة کا لفظ صرف فصاحت کلام کے لئے آیا هے - اس سے کوئی عدد خاص مقصود نہیں هے - اور اس میں بہت بڑی بلاغت یه هے که اس کے دو رکن کے یعنی اس کے مضاف الیه اور مضاف الیه کے مضاف الیه کے بیان کے محذوف کرنے سے عدد غیر

متناھی اور اجناس غیر محصور کا اظہار
ھوتاھے ۔ جیسے ثمانیۃ الاف یا ثمانیۃ الاف
الاف الی غیر النہایۃ من المخلوقات الغیر
المحصور ۔

ثنی

ثانی عطفہ تکبر سے اکڑتا ھوا ۔
= مستکبرا فی نفسہ (ابن عباس)

ومن الناس من یجادل فی اللہ بغیر علم
ولا ھدی ولا کتاب منیر ثانی عطفہ ۔ ۔ ۔
[س ۲۲ : ۹
یثنون صدورھم وہ اپنے سینوں میں دشمنی چھپائے
ھیں ۔ ان کے دلوں میں دشمنی ھے ۔
الا انہم یثنون صدورھم لیستخفوا منہ ؛
[س ۱۱ : ۵

جار

الجار ذی القربیٰ = الذی بینک وبینہ قرابۃ وہ
شخص جس سے تم سے قرابۃ ھے ۔ تمہارا رشتہ دار
(ابن عباس) ۔ تمہاری قوم کا آدمی [س ۴ : ۳۶
الجار الجنب دیکھو تحت لفظ جنب ۔

جاس

جاسوا خلال الدیار انہوں نے تمام گلی کوچوں کو چھان
ڈالا ۔ (جذام کی لغت) [س ۱۷ : ۵

جبت

جبت == شیطان (لغت حبش)

جبر

جبار == مسلط - صاحب حکومت - (لغت حمیر)

جبل

جبل (کسرہ کے ساتھ) قومیں - جماعتیں -

ولقد اضل منکم جبلا کثیرا [س ۳۶ : ۶۲

جبلۃ --- جبل قومیں -

و اتقوا الذی خلقکم والجبلۃ الاولین

[س ۲۶ : ۱۸۴

جثا

جثیا (۱) == جمیعا سب کے سب -

فوربک لنحشرنهم و الشیاطین ثم لنحضرنهم حول جهنم جثیا [س ۱۹ : ۶۸

(۲) گھٹنوں کے بل بیٹھے ہوئے -

وتری کل امة جاثیة [س ۴۵ : ۲۸

جد

جد ربنا - عظمت خدای عظمت (ابن عباس)

وانه تعلی جد ربنا ما اتخذ صاحبة ولا
ولدا [س ۷۲ : ۳

جدل

(۱) جهگڑا کرنا ۔
(۲) بحث کرنا ۔
(۳) التجا کرنا ۔

جرح

الجوارح = الکلاب والفهود والصقور واشباهها (ابن
عباس) کتے چیتے چرغ اور ان هی کی طرح کے
دوسرے شکاري جانور ۔ [س ۵ : ۴
اجتراح برائي کرنا ۔ گناه کا مرتکب هونا ۔
ویعلم ما جرحتم بالنهار | س ۶ : ۶۰
= کسبتم من الاثم (ابن عباس)

جعل

تمام افعال میں یه ایک عام لفظ هے ۔ یه فعل
صنع اور اپنے تمام هم معني لفظوں سے بدرجها
زاید عام هے اور اس کا تصرف کئي وجوه پر هوتا
هے ۔
(۱) صار اور طفق کا نائم مقام هوتا اور متعدی
نهیں هوتا ۔
(۲) بمجاے اوجد کے آتا هے اور اس وقت ایک
معمول کي طرف متعدی هوتا هے ۔

جعل الظلمات والنور [س ۶ : ۱

(۳) کسی شئے سے دوسری شئے کو ایجاد کرنے اور بنانے کے معنی میں آتا ہے -

واللہ جعل لکم من انفسکم ازواجا

[س ۱۶ : ۷۲

(۴) ایک شئے کو ایک خاص حالت میں کردینے میں آتا ہے -

الذی جعل لکم الارض فراشا [س ۲ : ۲۲

(۵) ایک شئے سے اسی شئے پر حکم لگانے کا فائدہ دیتا ہے خواہ بحیثیت حق ہو یا بطور باطل -

وجاعلوہ من المرسلین [س ۲۸ : ۷

ویجعلون للہ البنات [س ۱۶ : ۵۷

جمع

جمع کیدہ اس نے اپنی تدبیر ٹھان لی - اس نے فیصلہ کرلیا کہ وہ کیا تدبیر کرے گا -

فتولی فرعون فجمع کیدہ ثم اتی

[س ۲۰ : ۶۰

جن

بالفتحہ (غریب القرآن ص ۳۰)

جنۃ (جمع جنات) الجنۃ ھی الاشجار التی تستر شعاع الشمس بہت سے گھنے درخت جو شعاع آفتاب کو چھپالیں -

فی جنات و نہر   گھنے درختوں کے بیچ میں اور نہروں کے
کنارے - بڑی راحت میں -

ان المتقین فی جنات و نہر   [س ۵۴ : ۵۴

جن   (بالکسرہ و تشدید)

(۳) عربی میں جنان پہاڑ کو بھی کہتے ہیں -
(دامہ وس) -
= عبری جبلیم (پہاری)
(۴) نجومی - کاهن -

قل اوحی انه استمع نفر من الجن فقالوا
انا سمعنا قرانا عجبا یهدی الی الرشد
فامنابه - ولن نشرک بربنا احدا - - -
وانا لمسنا السماء فوجدناها ملئت حرسا
شدیدا وشهبا وانا کنا نقعد منها مقاعد
للسمع - ومن یستمع الان یجد له شهابا
رصدا وانا لا ندري اشرارید بمن فی الارض ام
اراد بهم ربهم رشدا - - -

[س ۷۲ : ۱ و ۲ و ۸ - ۱۰

جنب

والجار الجنب = الذي ليس بينك وبينه قرابة
(ابن عباس)   وہ شخص جو تمہارا قرابتدار
نہیں - جو دوسری قوم کا آدمی ہے -
الصاحب بالجنب = الرفيق   دوست - (ابن
عباس)

و بالوالدین احسانا و بذی القربی

والیتٰمی والمسکین والجار ذی القربٰی
والجار الجنب والصاحب بالجنب
وابن السبیل [س ۴ : ۳۶

جنبا — وہ شخص جس پر غسل واجب ہوا ور جو بغیر
غسل نماز نہ پڑھ سکتا ہو -

- - - لا تقربوا الصلوٰۃ وانتم سکارٰی
حتٰی تعلموا ما تقولون ولا جنبا الا عابری
سبیل حتٰی تغتسلوا [س ۴ : ۴۳

جنح

جناح (ضمہ وفتحہ) = حرج (ابن عباس)
حرج مضائقہ -

لیس علی الذین امنوا وعملوا الصالحات
جناح فیما طعموا اذا ما اتقوا وامنوا و
عملوا الصالحات ثم اتقوا وامنوا ثم اتقوا و
احسنوا - واللہ یحب المحسنین
[س ۵ : ۹۳

جہل

جہولا — غرابا مر اللہ خدا کے حکم سے غافل ہو
جانے والا -

انا عرضنا الامانۃ علی السموٰت والارض
والجبال فابین ان یحملنہا واشفقن
منہا و حملہا الانسان - انہ کان ظلوما
جہولا - [س ۳۳ : ۷۲

حاش

حاشا تنزیہ کے معنی میں اسم ھے - قران مجید میں یہ لفظ حرف استثنائیہ واقع ھوا ھے -

حاش الله جملہ استعجاب ھے

حاش لله ماھذا بشرا - ان ھذا الاملک کریم [س ۱۲ ۔ ۳۱

حبر

تحبرون = مکرمون عزت دیئے جاؤگے - (ابن عباس)

ادخلوا الجنۃ انتم وازواجکم تحبرون | س ۴۳ : ۷۰

حبل

حبل الله خدا سے تعلق - خدا سے رشتہ -

واعتصموا بحبل الله جمیعا ولاتفرقوا [س ۳ ۔ ۱۰۲

حتی

الی کی طرح یہ بھی انتہائے غایت کا حرف ھے -

(۱) = الی (یہاں تک کہ)

قالوا لن نبرح علیہ عاکفین حتی یرجع الینا موسی [س ۲۰ ۔ ۹۱

(۲) = کے (تعلیلیہ) ۔ تاکہ

و لا یزالون یقاتلونکم حتی یردوکم عن
دینکم ان استطاعوا [س ۲ : ۲۱۷

(۳) = إلا

و ما یعلمان من احد حتی یقولا إنما
نحن فتنۃ فلاتکفر [س ۲ : ۱۰۲

(۴) زائدہ

حتی اذا فتحت یاجوج وماجوج وھم من
کل حدب ینسلون [س ۲۱ : ۹۶

(۵) ابتدائیہ ۔

حج

یحاجوکم وہ تم پر فوقیت لے جائیں ۔ (ابن عباس)

ان یؤتی احد مثل ما اوتیتم او یحاجوکم
عند ربکم [س ۳ ۷۲

۔ ۔ ۔ قالوا اتحدثونھم بما فتح اللہ
علیکم لیحاجوکم بہ عند ربکم [س ۲ : ۷۶

حجر

بالفتحہ (غریب القرآن ص ۳۴)

(۱) (الف) بتھریلی زمین ۔ پہاڑ [س ۲ : ۶۰

(۲) مصیبت ۔ عذاب ۔

و اذقالوا اللھم ان کان ھذا ھو الحق من
عندک فامطر علینا حجارۃ من السماء
اوائتنا بعذاب الیم [س ۸ : ۳۲

حجارۃ (جمع)

حجارۃ من سجیل (۱) کھنگر پتھر جو آتشفشاں پہاڑوں سے آتشفشانی کے وقت نکلتے ہیں اور جس سے آس پاس کی تمام بستیاں نیست و نابود ہوجاتی ہیں -

فلما جاء امرنا جعلنا عالیھا سافلھا و امطرنا علیھا حجارۃ من سجیل منضود مسومۃ عند ربک [س ۱۱ : ۸۲ و ۸۳

(۲) دیکھو تحت لفظ سجل (غریب القرآن صفحہ ۵۴)

حجرا محجورا لفظی معنی ہیں روک آڑ کی گئی یعنی ہم میں اور ان میں آڑ ہو جائے کہ ان کی صورت ہم کو نہ دکھائی دے - دور دفان -

یوم یرون الملائکۃ لا بشری یومئذ للمجرمین ویقولون حجرا محجورا [س ۲۵ : ۲۲

حد

حدود اللہ طاعۃ اللہ (ابن عباس)

حدود = احکام

الاعراب اشد کفرا و نفاقا واجدر الا یعلموا حدود ما انزل اللہ علی رسولہ [س ۹ : ۹۷

تلک حدود اللہ [س ۴ : ۱۳

حرف

علی حرف - مذبذبین بین ذالک - لاالی ھوءلاء ولا الی ھوءلاء (س ۴ : ۱۴۳)

کفر اور ایمان کے درمیان مذبذب - نہ اس طرف کے نہ اُس طرف کے - اپنے موقع کی تاک میں کہ جس طرف پلہ جھکتا دیکھا آپ بھی جھک پڑے -

ومن الناس من یعبد اللہ علی حرف - فان اصابہ خیر اطمان بہ - وان اصابتہ فتنۃ انقلب علی وجھہ [س ۲۲ : ۱۱

حرم

حرم (ضمہ و تشدید) = وجب واجب کیا گیا ((لغت حبش)

انی قد جئتکم بایۃ من ربکم - - - - - - - مصدقا لما بین یدی من التوراۃ ولاحل لکم بعض الذی حرم علیکم - - - [س ۳ : ۴۹

حرام = واجب (کسائی)

وحرام علی قریۃ اھلکناھا انھم لایرجعون [س ۲۱ : ۹۵

المحروم جو اپنی تکلیف نہیں بتا سکتا - جو کہہ نہیں سکتا - گونگے جانور - (زمخشری)

وفی اموالہم حق للسائل والمحروم
[س ۵۱ : ۱۹

حسب

حسبان (۱) = عدد الایام و الشہور و السنین و حساب (ابن عباس) - حساب

والشمس والقمر بحسبان [س ۵۵ : ۵

(۲) عذاب

ویرسل علیہا حسبانا من السماء
[س ۱۸ : ۴۰

حسر

حسرۃ (۱) ندامت - پشیمانی -

ثم تکون علیہم حسرۃ [س ۸ : ۳۶

(۲) رنج کوفت -

لیجعل اللہ ذالک حسرۃ فی قلوبہم
[س ۵ : ۱۵۵

حسن

حسان (بالکسرۃ) جمع (واحد حسناء)
خوبصورت - اچھی - عمدہ -

فیہن خیرات حسان [س ۵۵ : ۷۰

حصب

حاصب پتھروں کی آندھی جیسا کہ آتشفشانی کے

وقت آتشفشاں پہاڑوں کی چاروں طرف چھا
جاتی ہے -

انا ارسلنا علیهم حاصبا الا آل لوط
[س ۵۴ : ۳۴

ا فامنتم ان یخسف بکم جانب البر او
یرسل علیکم حاصبا ثم لا تجدوا لکم وکیلا
[س ۱۷ : ۶۸

حصحص

حصحص = تبین کھل گیا - (ابن عباس)

قالت امرات العزیز الئن حصحص الحق
[س ۱۲ : ۵۱

حصر

حصورا مرد جو عورتوں سے علحدہ رھے - بدھہ چارپے -
جوگی - (ابن عباس) [س ۳ : ۳۸

حصن

محصنات پاکدامن عورتیں - آزاد عورتیں -

حرمت علیکم امہاتکم - - - و
المحصنات من النساء الا ما ملکت
ایمانکم [س ۴ : ۲۴

حط

حطة گناہ کی بوجھہ سے سبکدوش ھونے کی دعا

کرنا ۔ خدا سے اپنے گناهوں کے لئے استغفار
کرنا ۔ [س ۲ : ۵۸

حفد

حفدة بیٹے کا بیٹا ۔ پوتا ۔ (ابن عباس)

وجعل لکم من ازواجکم بنین وحفدة ۔ ۔ ۔
[س ۱۶ : ۷۲

حفر

حافرة = حیات زندگی ۔ (ابن عباس)

یقولون ءانا لمردودون فی الحافرة
[س ۷۹ : ۱۰

حفظ

حفظة قوی جو خدا نے انسان میں پیدا کئے هیں اور جو باعث حیات انسان هیں اور جب موت آتی هے تو وهی ایسے مختل هو جاتے هیں که انسان مر جاتا هے ۔

ویرسل علیکم حفظة حتی اذا جاء احدکم الموت توفته رسلنا وهم لا یفرطون
[س ۶ : ۶۱

حق

حق علیه کذا = وجب اس پر واجب هوا ۔
= ثبت اس پر ثابت هوا ۔ (تاج العروس)

فریقا ھدی و فریقا حق علیھم الضلالۃ

[س ۷ : ۳۰

بالحق بمقتضائے علم و عدل و حکمت و ضروریات (راغب) - بمقتضائے مشیت ایزدی -

نزل علیک الکتاب بالحق مصدقا لما بین یدیہ

[س ۳ : ۳

حکم

حکم (۱) حکمت

(۲) عقل - سمجھ -

یایحیی خذ الکتاب بقوۃ واتیناہ الحکم صبیا

[س ۱۹ : ۱۲

(۳) نبوت -

حل

یحل علیہ (حائے مکسورہ ولام مشدد) اس پر واجب ھوا - (تاج العروس)

ومن یحلل علیہ غضبی فقد ھوی

[س ۲۰ : ۸۱

افطال علیکم العھد ام اردتم ان یحل علیکم غضب من ربکم فاخلفتم موعدی

[س ۲۰ : ۸۶

یحل علیہ (حابالضمہ ولام مشدد) اس پر اترے گا - (تاج العروس)

حل (کسرہ و تشدید)
= حل (ضمہ و تشدید) رہنے والا۔
لااقسم بهذا البلد وانت حل بهذا البلد
- - - [س ۹۰ : ۱ و ۲

حما

حام ایام جاهلیت میں اس اونٹ کو کہتے تھے کہ
اس پر نہ بوجھ لادتے نہ اس کا اون اتارتے اور نہ
اس کو کہیں چرنے اور پانی پینے سے روکتے -
[س ۵ : ۱۰۳

حمد

حمد (۱) تعریف - (۲) شکر - (ابن عباس)
الحمد لله رب العالمين [س ۱ : ۱
(۳) = امر حکم - (ابن عباس)
يوم يدعوكم فتستجيبون بحمده وتظنون
ان لبثتم الا قليلا [س ۱۷ : ۵۲

حمل (غریب القرآن ص ۳۶)
اس کے معنی اٹھانے کے ہیں مگر اس کا
استعمال شے مادی موجود فی الخارج کی
نسبت بھی ہوتا ہے اور شے عقلی غیر مادی
غیر موجود فی الخارج پر بھی ہوتا ہے -
مثل الذين حملوا التوراة ثم لم يحملوها
كمثل الحمار يحمل اسفارا - - -
[س ۶۲ ۵

جب كسي كو كسي شے كا حامل كهتے هيں اس سے اس كا ظهور لازمي تصور كيا جاتا هے - حاملان توراة اسي لئے كهتے تهے كه ان سے احكام توراة ظاهر اور معلوم هوتے تهے اور حاملان شريعت سے احكام شريعت - اسى طرح جس چيز سے جو چيز ظاهر هو اس كو اس كا حامل كهتے هيں - خدا كى مخلوق سے جو خدا كى سلطنت و بادشاهت ظاهر هوتى هے ان پر حاملان عرش كا اطلاق هوتا هے -

حنف

حنيف سيدهي راه پر چلنے والا - آنجناب كي بعثت سے كچهه قبل عربوں ميں ايک گروه كا نام جو طلب حق كے لئے سرگرداں تها -

وقالوا كونوا هودا او نصارى تهتدوا - قل بل ملة ابراهيم حنيفا [س ۲ : ۱۳۵

حنك

لاحتنكن ضرور جڑ سے كهود پهينكيں گے - (اشعريئين كي لغت)

لئن اخرتن الى يوم القيامة لاحتنكن ذريته الا قليلا [س ۱۷ : ۶۲

خاو

خاوية حن زمے سے ديسري -

ان علمتم فیهم خیراً = ان علمتم لهم حیلة
اگر تم کو ان کے لئے کوئی حیلہ یا تدبیر معلوم
هو (ابن عباس) - اگر تم ان میں خوش
سلیقگی پاؤ -

و الذین یبتغون الکتاب مما ملکت
ایمانکم فکاتبوهم ان علمتم فیهم خیرا
[س ۲۴ : ۳۳

خیرات جمع مؤنث (واحد خیرة) اچھی چیزیں -
اچھی باتیں - اچھی صفتیں - اچھی
خصلتیں -

فیهن خیرات حسان [س ۵۵ : ۷۰

خاف

تخوف آهسته آهسته تباهی کی طرف جانا -
(قاموس)

افامن الذین مکروا السیات ان یخسف
الله بهم الارض - - - اویاخذهم علی
تخوف [س ۱۶ : ۴۵ - ۴۷

خان

خائنة الاعین آنکھ کی چوری - نگاہ بدیا آنکھ کے
اشارے -

یعلم خائنة الاعین و ما تخفی الصدور
[س ۴۰ : ۱۹

ختر

ختار دغا باز سنت بدکار اوربد اطوار - (ابن عباس) غدار -

وما يجحد بآياتنا الا كل ختار كفور
[س ۳۱ : ۳۲

خد

ولا تصعر خدك للناس [س ۳۱ : ۱۸
اس قدر غرور نہ کرو کہ لوگوں کو حقیر سمجھو اور جب وہ تم سے بات کریں تو ان کی طرف سے منھ پھیر لو -- (ابن عباس)

خرج

خرجا -- جعلا خراج - محصول - ٹیکس - (لغة حمير)

قالوا يا ذا القرنين ان ياجوج وماجوج مفسدون في الارض فهل نجعل لك خرجا على ان تجعل بيننا وبينهم سدا
[س ۱۸ : ۹۴

مخرج يجعل له مخرجاً - ينجيه من كل كرب في الدنيا والاخرة خدا اس کو دنیا اور آخرت کے سرزنش سے نجات دے گا - (ابن عباس)

ومن يتق الله يجعل له مخرجا [س ۶۵ : ۲

خرص

خراصون سخت جھوٹے لوگ - (کلمات کي لغت)

قتل الخراصون [س ۵۱ : ۱۰

خسا

خسا دتکارنا جس طرح کتے کو دتکارتے ھیں -

قال اخسوءا فيها ولا تکلمون [س ۲۳ : ۱۰۸

خشع

وخشعت الاصوات للرحمان [س ۲۰ : ۱۰۸

= سکنت ٹھہرجائیں گي - (ابن عباس)

خطف

خطف الخطفة (بات اُچک لینا)

[س ۳۷ : ۱۰

= استرق السمع چوري سے سن لینا

(س ۱۵ : ۱۸)

یہ دونوں نجومیوں (کاھنوں) کے محاورے ھیں - ان کي عادت تھي کہ وہ اونچے مکانوں پر بیٹھ کر ستاروں کي حرکت اور ھبوط وعروج اور منازل بروج اور کواکب کے سعد و نحس پر غور کیا کرتے تھے اور یہ بھي مشہور کر رکھا تھا کہ ان کو ملا اعلیٰ کی باتیں سنائي دیتي ھیں اور اسي سے وہ پیشین گوئیاں کیا

ختر

ختار دغا باز سخت بدکار اوربد اطوار - (ابن عباس) غدار -

وما یجحد بایاتنا الا کل ختار کفور
[س ۳۱ : ۳۲

خد

ولا تصعر خدک للناس [س ۳۱ : ۱۸
اس قدر غرور نہ کرو کہ لوگوں کو حقیر سمجھو اور جب وہ تم سے بات کریں تو ان کی طرف سے منہہ پھیر لو - (ابن عباس)

خرج

خرجا : جعلا خراج - محصول - تیکس - (اغة حمیر)

قالوا یا ذا القرنین ان یاجوج وماجوج مفسدون في الارض فهل نجعل لک خرجا علي ان تجعل بیننا وبینهم سدا
[س ۱۸ : ۹۴

مخرج یجعل له مخرجاً - ینجیه من کل کرب في الدنیا والاخرة خدا اس کو دنیا اور آخرت کے هر رنج سے نجات دے گا - (ابن عباس)

ومن یتق الله یجعل له مخرجا [س ۶۵ : ۲

خرص

خراصون — سخت جھوٹے لوگ - (کذانہ کي لغت)

قتل الخراصون [س ۵۱ : ۱۰

خسا

خسا — دتکارنا جس طرح کتے کو دتکارتے ھیں -

قال اخسوء افیھا ولاتکلمون [س ۲۳ : ۱۰۸

خشع

وخشعت الاصوات للرحمان [س ۲۰ : ۱۰۸

= سکنت — تھہر جائیں گي - (ابن عباس)

خطف

خطف الخطفة (بات اُچک لینا)

[س ۳۷ : ۱۰

= استرق السمع — چوري سے سن لینا

(س ۱۵ : ۱۸)

یہ دونوں نجومیوں (کاھنوں) کے محاورے ھیں - ان کي عادت تھي کہ وہ اونچے مکانوں پر بیٹھہ کر ستاروں کي حرکت اور ھبوط وعروج اور منازل بروج اور کواکب کے سعد و نحس پر غور کیا کرتے تھے اور یہ بھي مشہور کر رکھا تھا کہ ان کو ملاء اعلیٰ کی باتیں سنائي دیتي ھیں اور اسي سے وہ پیشین گوئیاں کیا

کرتے ھیں - اس سے سمع کا اچک لینا ھرگز
مراد نہیں ھے کیونکہ لا یسمعون
(س ۳۷ : ۸) میں نہایت شدت سے سمع کے
سین اور میم کو مشدد کرکے اس کی نفی کی
گئی ھے -

خفا

اخفا (۱) چھپانا - (۲) ظاھر کرنا -

ان الساعة آتية اكاد اخفيها لتجزي كل
نفس بما تسعي [س ۲۰ : ۱۵

خفض

اِخفض جناحک لفظی معنی ھیں اپنے بازو یا پہلو
جھکادے - اس سے مراد ھے تواضع خاطر
مدارات -

واخفض جناحک للمؤمنين [س ۱۵ : ۸۸

خل

خلال (۱) درمیان -
(۲) ابر (لغت جرھم)

- - - فتري الودق يخرج من خلاله
[س ۲۴ : ۴۳

خلد

(غریب القرآن ص ۳۹)
الخلد والخلود في الاصل الثبات المديد
دام اولم يدم (بیضاوی)

اخلدالي الارض اس نے دنیا پر تکیه کیا - ٹیک لگائي - [س ۷ : ۱۷۶

خلف (غریب القرآن ص ۲۹)

اختلفوافي الکتاب کتاب کے خلاف کرتے یا اس میں خلاف باتیں داخل کرتے هیں (راغب)

اولئک الذین اشتروا الضلالة بالهدی والعذاب بالمغفرة - - - ذالک بان الله نزل الکتاب بالحق - وان الذین اختلفوا في الکتاب لفي شقاق بعید [س ۲ : ۱۷۶

ولقد اتینا موسي الکتاب فاختلف فیه [س ۱۱ : ۱۱۰

خلق

اختلاق = تخریص جهوٹی بات بنانا - (ابن عباس)

ان هذا الا اختلاق [س ۳۸ : ۷

انما تعبدون من دون الله اوثانا و تخلقون افکا [س ۲۹ : ۱۷

= تصنعون (ابن عباس)

خلق (خا ولام ضمه) جهوٹی باتیں - بنائی هوئی باتین -

قالوا - - - ان هذا الا خلق الاولین

ومانحن بمعذبین [س ۲۶ : ۱۳۶ و ۱۳۷

خلاق (بالفتحہ) حصہ (ابن عباس)

- - - فاستمتعوا بخلاقہم فاستمتعتم بخلاقکم کما استمتع الذین من قبلکم بخلاقہم [س ۹ : ۶۹

خمص

مخمصۃ (۱) بھوک [س ۹ : ۱۲۰

(۲) قحط اور خشک سالی -

- - - فمن اضطر فی مخمصۃ غیر متجانف لاثم فان اللہ غفور رحیم [س ۵ : ۳

خنق

المنخنقۃ - الذی تنخنق فتموت وہ جانور جو گلے مروڑ کر یا گلا دبا کر مار اڈالا گیا ہو - (ابن عباس) [س ۵ : ۳

خوی

خاویۃ - سقط اعلیہا علی اسفہا گر کے تلے اوپر ہو گیا - (ابن عباس)

فہی خاویۃ علی عروشہا | س ۲۲ : ۴۵

دور

دائرۃ (جمع دوائر) مصیبت زادور -

- - - ویتربص بکم الدوائر - علیہم

دائرۃالسوء [س ۹ ۹۸

دان

(غریب القرآن ص ۴۰)

(۳) مدینین = مملوکین (رازی)

دب

دابۃالارض = الارضۃ (دیمک)

فلما قضینا علیہ الموت مادلھم علی موتہ
الادابۃالارض تاکل منساتہ [س ۳۴ : ۱۴

دبر

دابر اخیرشخص - (رازی)

فقطع دابر القوم الذین ظلموا [س ۶ : ۴۵

دحض

مدحضین باطل کئے ہوے - رد کئے ہوے - نکالے ہوے -

فساھم فکان من المدحضین [س ۳۷ : ۱۴۱

دخن

(غریب القرآن ص ۴۱)

دخان، (۲) = الجدب (خشکسالی)

(۳) = الجوع (بھوک)

فارتقب یوم تاتی السماء بدخان مبین
یغشی الناس [س ۴۴ : ۱۰ و ۱۱

درک

ادارک علمهم == غاب علمهم ان کا علم غایب هو گیا - (ابن عباس)

بل ادارک علمهم فی الاخرة [س ٢٧ : ٦٦

دسا

دسیها اس کو (نفس کی خباثت کو) دبا دیا - اس کے عیوب کی اصلاح نهیں کی بلکه اس پر خاک ڈال دی تاکه وه ظاهر نه هو -

قد افلح من زکیها وقد خاب من دسیها
[س ٩١ : ٩ و ١٠

دع

دهکیے دے کر نکال دینا - کسی کو اس کے حق سے محروم رکھنا - (ابن عباس)

ارءیت الذي یکذب بالدین - فذالک الذي یدع الیتیم - - - [س ١٠٧ : ٢

دفئ

دفء اُون اور بال کے گرم کپڑے -

والانعام خلقها لکم فیها دفء - - -
[س ١٦ : ٥

دهق

دهاقا (١) صاف - پاک - (عکرمه)

وکا سادھاقا [س ۷۸ : ۳۴
(۲) چھلکتاھوا - بھراھوا -

دون

(۱) برخلاف -
وانامنا الصالحون ومنادون ذالک
[س ۷۲ : ۱۱
(۲) غیر -
واتخذوا من دونہ آلھۃ [س ۲۵ : ۳

ذبح

ذبح عظیم زبردست قربانی جو ابراھیم نے اپنے نفس کی خداکی راہ میں کی کہ وہ اپنے پارۂ جگر کو ذبح کرنے کے لئے تیار ھوگئے اور خدانے اسی قربانی کو قبول کرکے لڑکے کی جان بخش دی -

اذجاء ربہ بقلب سلیم - - - فلما بلغ معہ السعی قال یابنی انی اراک فی المنام انی اذبحک فانظر ماذاتری - قال یاابت افعل ماتؤمر - ستجدنی ان شاء اللہ من الصابرین - فلما اسلما وتلہ للجبین - و نادیناہ ان یا ابراھیم قد صدقت الرء یا - انا کذالک نجزی المحسنین - ان ھذالھوالبلاء المبین - وفدیناہ بذبح عظیم
[س ۳۷ : ۸۴ و ۱۰۲ - ۱۰۷

ذرا

ذرانا (۱) ہم نے پھیلایا ۔
(۲) = خلقنا ہم نے پیدا کیا ۔ (ابن عباس)

ولقد ذرانا لجھنم کثیرا من الجن والانس
[س ۷ ۔ ۱۷۹

ذرع

ذرع قوت ۔ استطاعت (زمخشری)
ضاق بھم ذرعا وہ ان کے بارے میں مجبور تھا ۔

ولما جاءت رسلنا لوطا سئی بھم وضاق بھم
ذرعا وقال ھذا یوم عصیب [س ۱۱ ۔ ۷۷

ذکر

(غریب القرآن ص ۴۲)
(۳) (الف) شرف (ابن عباس)
(۳) (ب) بدگوئی کرنا ۔ عیب جوئی کرنا ۔
اھذا الذي يذكر الھتكم [س ۲۱ ۔ ۲۶
اھل الذکر وحی کے ماننے والے ۔ اھل کتاب
و ما ارسلنا من قبلك الا رجالا نوحي اليھم
فسئلوا اھل الذکر ان کنتم لا تعلمون
[س ۱۶ : ۴۳

ذل

اذلة = رحماء رحم کرنے والے ۔ (ابن عباس)

اذلۃ علی المؤمنین اعزۃ علی الکفرین
[س ۵ : ۵۴

ذم

ذمۃ = عہد (ابن عباس)

کیف و ان یظہروا علیکم لا یرقبوا فیکم الا و لا ذمۃ
[س ۹ : ۸

ذنب

ذنوبا = عذاب (ھذیل کی لغت)

فان للذین ظلموا ذنوبا مثل ذنوب اصحابہم
[س ۵۱ : ۵۹

رأب

ریب (۱) شک

الم ذالک الکتاب لا ریب فیہ [س ۲ : ۱ و ۲

(۲) حوادث ۔ گردش ۔

ام یقولون شاعر نتربص بہ ریب المنون
[س ۵۲ : ۳۰

ریب المنون -- الموت (ابن عباس) [س ۵۲ : ۳۰

رأح (غریب القرآن ص ۴۲)

روح (بالضمہ) -- روح (بالفتحہ) رحمت (ازہری)

انما المسیح عیسی ابن مریم رسول اللہ و

كلمته القيها الى مريم و روح منه [س ۴ : ۱۷۱

روح القدس = روح الامين انبياء عليهم السلام كي خلقت مين جو ملكهٔ نبوت هے اور جو ذريعه مبدء فياض سے ان امور کے اقتباس کا هے جو نبوت يا رسالت سے علاقه رکهتے هين - (سيد احمد)
خدا کي طرف سے نبيؤن اور مؤمنون کي تقويت کے لئے فرشته رحمت - (۵۸ : ۲۲)

ريح (۳) برائي - عظمت -

و لما فصلت العير قال ابوهم انى لاجد ريح يوسف لولا ان تفندون [س ۱۲ : ۹۴

راد

راودته من نفسه اس عورت نے اس مرد کو اس (مرد) کی خواهش کے خلاف پهسلانا چاها -

وراودته التي هو في بيتها عن نفسه و غلقت الابواب [س ۱۲ : ۲۳

روید رود کی تصغیر هے جس کے معنی مهلت دینے کے هین -

وامهلهم رويدا [س ۷۶ : ۱۷

راش

ريشا (۱) پرندون کے پر - مجازاً عمده خوبصورت چمکیلے کپڑے - (۲) خوبصورتي -

یا بنی آدم قد انزلنا علیکم لباسا یواری
سوآتکم وریشاً [س ۷ : ۲۶

رأي

(۱) دیکھنا -
(۲) خواب میں دیکھنا -

اذقال یوسف لابیہ یا ابت انی رایت احد
عشرکوکبا والشمس والقمر رایتھم لی
ساجدین [س ۱۲ : ۴

(۳) خیال کرنا - غورکرنا -

اریت الذی یکذب بالدین [س ۱۰۷ : ۱

ولقد ھمت بہ وھم بھا لولان رابرھان ربہ
[س ۱۲ : ۲۴

= فالمراد بالرؤیۃ حصول تلک الاخلاق و
تذکیر الاحوال الرادعۃ لھم عن الاقدام علی
المنکرات (رازی)

رب

ربما حرف ہے -
(۱) بہت جلد - (۲) بکثرت -

ربما یود الذین کفروا لوکانوا مسلمین
[س ۱۵ : ۲

ربیون (بالکسر) = جموع جماعتین (ابن
عباس)

وكاين من نبي قاتل معه ربيون كثير
[س ۳ : ۱۴۵

ربانيون (بالفتحه) علماء اور فقهاء

و لكن كونوا ربانيين بما كنتم تعلمون
الكتاب وبما كنتم تدرسون [س ۳ : ۷۸

ربا

ربوة = المكان المرتفع اونچي جگه - (ابن عباس)

واوينا هما الى ربوة [س ۲۳ : ۵۰

رجا

رجا گویه امید کے معنوں میں مشهور هے مگر اصل وضع میں معنی امید و بیم دونوں کے هیں اور لغات اضداد میں سے هے -

لاترجون لله وقارا [س ۷۱ : ۱۳
= لاتخافون له عظمة خدا کی عظمت سے نهیں ڈرتے - (ابن عباس)
یا اس کے معنی یه بهی هو سکتے هیں که تم خدا سے کسی بڑی بات کی امید نهیں رکهتے - اس کی شان بڑی هے کیونکه اسی نے تو تم کو درجه بدرجه ترقی یافته کرکے آدمی بنایا هے - چنانچه فرمایا هے

وقد خلقكم اطوارا (س ۷۱ : ۱۴)

رجز

رجز (بالکسره) (۱) پلیدي - ناپاکي -

اولئک لهم عذاب من رجز الیم [س ۳۴ : ۵

- - - ویذهب عنکم الرجز الشیطان [س ۸ . ۱۱

(۲) عذاب -

فارسلنا علیهم رجزا من السماء بما کانوا یظلمون [س ۷ : ۱۶۲

ولما وقع علیهم الرجز - - - [س ۷ : ۱۳۴

رجس

رجس (بالکسره) = سخط ناراضي (ابن عباس)

قال قد وقع علیکم من ربکم رجس وغضب [س ۷ : ۷۱

- - - ویجعل الرجس علي الذین لایعقلون [س ۱۰ . ۱۰۰

رجع

ذات الرجع = ذات الترجیع بالجذب کشش کرنے والي - (عبدالحمیدشکری)

سماوات اور ارض کا پہلے ایک ھی جسم بسیط تھا اور رفتہ رفتہ اس سے مختلف کرے جدا ھوتے گئے لیکن رجوع الی الاصل کی خواھش

ان میں تاحال زائل نہیں ہوئی اور باھمی
تجاذب کا عمل ان میں برابر جاری ھے - وہ
ایک دوسرے کو ھر وقت کھینچ رھے ھیں اور
اس طرح نظام عالم کا توازن بلاکم و کاست قائم ھے -

آسمان گوید زمین را مرحبا
با توام چون آھن و آھن ربا
گفت سائل چون بماند این خاکدان
در میان این محیط آسمان
ھمچو قندیل معلق در ھوا
نے بر اسفل میرود نے بر علا
آن حکیمش گفت کز جذب سما
از جہات شش بماند اندر ھوا
چون ز مقناطیس قبہ ریختہ
در میان ماند آھنے آویختہ
(مولینا روم)

والسماء ذات الرجع [س ۸۶ : ۱۱

ارجعون - ارجعنی ارجعنی واپس جانے دے
مجکو - واپس جانے دے مجکو - (بیضاوی)

حتی اذا جاء احدھم الموت قال رب
ارجعون لعلی اعمل صالحا فیما ترکت -
[س ۲۳ : ۹۹ و ۱۰۰

رجعوا الی انفسھم وہ اپنے جی میں سوچنے لگے -

قال بل فعلہ - کبیرھم ھذا فسئلوھم ان

کانوا ینطقون ۔ فرجعوا الی انفسھم ۔ ۔ ۔
[س ۲۱ : ۶۳ و ۶۴

رجف

رجفة (۱) زلزلہ

فاخذتھم الرجفة فاصبحوا فی دارھم جاثمین [س ۷ : ۷۸
= فتلک بیوتھم خاویة بما ظلموا
(س ۲۷ : ۵۲)

(۲) تہلکہ کی حالت ۔

راجفہ ہلنے والی زمین ۔

رجل

رجل (۱) آدمی ۔ شخص ۔

وانہ کان رجال من الانس یعوذون برجال من الجن [س ۷۲ : ۶

(۲) مرد ۔

(۳) شوھر ۔

و لھن مثل الذی علیھن بالمعروف ۔ وللرجال علیھن درجة [س ۲ : ۲۲۸

(۴) بھائي ۔

وان کانوا اخوة رجالا ونساء ۔ ۔ ۔
[س ۴ : ۱۷۷

رجم (غريب القرآن ص ۴٦)

رجوما اٹکل بچو باتیں کرنے کے لئیے -

و لقد زينا السماء الدنيا بمصابيح
وجعلناها رجوما للشياطين [س ٦۷ : ٥

= رجوما للشياطين اي انا جعلنا ها
ظنونا رجوما للغيب لشياطين الانس
وهم الاحكاميون من المنجمين (رازي)

رجيم = ملعون (قيس عيلان كى لغت)
[س ۳۸ : ۷۷ و ۷۸

رحم

ارحام جمع (واحد رحم)
(۱) رحم مادر -
(۲) عورتوں کی ذات کہ وهی دنیا میں رحم
مادر هیں -

واتقوا الله الذي تساءلون به والارحام
[س ۴ : ۱

رد

ردوا ايديهم في افواههم = عضوا عليهم الانامل
من الغيظ وه (کافر لوگ) غصے سے اپنی
بوٹیاں کاٹنے لگے تھے -

الم ياتكم نبؤا الذين من قبلكم قوم نوح
و عاد و ثمود والذين من بعدهم - - -

جاءتھم رسلھم بالبینات فردوا ایدیھم فی افواھھم وقالوا انا کفرنا بما ارسلتم بہ - -
[س ۱۴ : ۹

ردف

ردف = قرب نزدیک ھوا - (ابن عباس)

ویقولون متی ھذا الوعد ان کنتم صادقین -
قل عسی ان یکون ردف لکم بعض الذی تستعجلون [س ۲۷ : ۷۱ ; ۷۲

رادفہ (۱) قریب آنے والی بات -
(۲) نتیجہ - انجام -

یوم ترجف الراجفۃ تتبعھا الرادفۃ
[س ۷۹ : ۶ ; ۷

ردی

المتردیۃ = التی تتردی من الجبل وھبا سور
جو پہاڑ سے گرنے کے صدمہ سے مرا ھو - [س ۵ . ۳

رسا

رواسی — جبال پہاڑ - (ابن عباس)

والقی فی الارض رواسی ان تمید بکم
[س ۱۱ ۱۵

رشد

رشدا = صلاحا صلاحیت (ابن عباس)

فان انستم منهم رشدا فادفعوا
الیهم اموالهم [س ۴ : ۶

رصد

بالمرصاد — یسمع و یری سنتا ہے اور دیکھتا ہے -
ان ربک لبالمرصاد [س ۸۹ : ۱۴

رعي

راعنا آنحضرت کو مخاطب کرتے وقت یہود راعنا کہا کرتے - مخاطب کرنے کے لئے تو یہ لفظ بالکل درست تھا - اور اسی سے مسلمان بھی آپ کو اس سے مخاطب کرتے - مگر یہود آپ سے عناد کی وجہ سے زبان کو دبا کر راعنا کے بدلے رعن کہتے - اس اخیر جملہ کے معنی ہیں یہ اُلو ہے -

یا ایہا الذین امنوا لاتقولوا راعنا وقولوا
انظرنا واسمعوا [س ۲ : ۱۰۴

رغم

مراغماً پناہ کی جگہیں -
ومن یہاجر فی سبیل اللہ یجد فی الارض
مراغما کثیرا وسعة [س ۴ : ۱۰۰

رفع

رفع (۱) (الف) دیوار اٹھانا یا دیوار کی طرح اونچا کرنا -

و اذ یرفع ابراھیم القواعد من البیت
واسمعیل [س ۲ : ۱۲۷

واذ اخذنا میثاقکم و رفعنا فوقکم الطور
[س ۲ . ۹۳

رقب

رقبۃ (جمع رقاب) (۱) گردن -
(۲) گردن کا بوجھہ - بار -

وما ادریک ما العقبۃ - فک رقبۃ
[س ۹۰ : ۱۲ و ۱۳

(۳) غلام -

رکس

ارکسھم = اوقعھم ان کو مصیبت میں ڈالا -
(ابن عباس)

واللہ ارکسھم بما کسبوا [س ۴ : ۸۸

رکن

رکن (۱) قوت - (۲) سردار

فتولی برکنہ و قال ساحر ومجنون
[س ۵۱ : ۳۹

رھا

رھواً (۱) ٹھہرا ھوا - ساکن - بغیر جوش و خروش
کا دریا -

(۲) = سمتاً ایک طرف (ابن عباس)

واترک البحر رھوا [س ۴۴ : ۲۴

زاج

زوج جوڑے میں سے نر ھو یا مادہ ھر ایک کو زوج کہتے ھیں -

زوجین ایک جوڑا -

زوجین اثنین ایک نر اور ایک مادہ ھر جوڑے کا -

(رازی) [س ۱۱ : ۴۰

زاغ

زیغ (۱) مائل ھونا - ٹیڑھا ھونا - منحرف ھونا -

(۲) ڈر سے آنکھیں پھاڑ کر دیکھنا -

اذ جاؤکم من فوقکم و من اسفل منکم
و اذ زاغت الابصار و بلغت القلوب
الحناجر و تظنون باللہ الظنونا
[س ۳۳ : ۱۰

دال

زیلنا ھم فرق بتائیں گے - (جمہر کی لغت)

ویوم نحشر ھم جمیعا ثم نقول للذین
اشرکوا مکانکم انتم و شرکاءکم - فزیلنا
بینھم [س ۱۰ : ۲۸

زان

زینة (۱) خوبصورتی - روحانی جسمانی و اخلاقی (راغب)

یابنی آدم خذوا زینتکم عند کل مسجد
وکلوا واشربوا ولا تسرفوا [س ۷ : ۳۱

(۲) زینت کی چیزیں - آرائش -

قل من حرم زینة الله التی اخرج لعبادہ
طیبات من الرزق [س ۷ : ۳۲

زبر

زبر (جمع) واحد { برة لوھے کا ٹکڑا -
زبور لکھی ہوئی چیز - کتاب -

زحف

زحفا لڑائی کے لئے کوچ -

یاایھا الذین امنوا اذا لقیتم الذین کفروا
زحفا فلا تولوھم الادبار [س ۸ : ۱۵

زلزل

زلزلة گھبراھٹ

ان زلزلة الساعة شئی عظیم [س ۲۲ : ۱

زمل

زمل = عمل (رازی)

= قولاثقیلا (س ۷۳ : ۵)

مزمل جس کے ذمہ کوئی بڑا کام دیا گیا ہو - (عکرمہ)

یاایہاالمزمل قم الیل الاقلیلا

[س ۷۳ : ۱ و ۲

زنم

زنیم = ظلوم ظالم (علي بن ابي طلحہ کي روایت)

ولاتطع کل حلاف مہین ہماز مشاء بنمیم

مناع للخیر معتد اثیم عتل بعد ذالک

زنیم ان کان ذا مال وبنین [س ۶۸ : ۱۰ - ۱۴

س

حرف ہے - جب یہ کسی فعل پر داخل ہوتا ہے تو اس بات کا فائدہ دیتا ہے کہ وہ فعل لامحالہ واقع ہوگا - (زمخشری) یا وعدہ اور وعید کا فائدہ دیتا ہے -

فسیکفیکہم اللہ [س ۲ : ۱۳۷

اولئک سیرحمہم اللہ [س ۹ : ۷۱

ساب

سائبۃ وہ چوپایہ جانور جن کو ایام جاہلیت میں دیوتاؤں کے نام پر آزاد کر دیا کرتے تھے اور ان سے کسی طرح کا فائدہ نہیں اٹھاتے نہ ان پر چڑھتے نہ مال لادتے نہ ان کا اون اتارتے اور نہ ان کا دودھ

پوچھے - (ابن عباس) [س ٥ : ١٠٣

ساد

سيد (١) سردار -
(٢) شوهر - (قبطي لغت)

والفيا سيدها لدا الباب - قالت ما جزاء
من اراد باهلك سوء الا ان يسجن او عذاب
اليم [س ١٢ : ٢٥

ساط

سوط (١) كوڙا -
(٢) حصه (قاموس)

فصب عليهم ربك سوط عذاب [س ٨٩ : ١٣

ساف

سوف سين كي طرح يه بهي حرف هے اور انهي
معنون مين آتا هے -

ولسوف يعطيك ربك فترضى [س ٩٣ : ٥

سال

السائل = من يسال العلم (راوي) جو علم كي
بات پوچهے - جو كچهه جاننا چاهے -

واما السائل فلا تنهر [س ٩٣ : ١٠

سولت لي نفسي ميرے جي مين آيا -

= فعلت ما دعتني اليه نفسی - و سولت ماخوذ من السوال فالمعني لم يدعني الى ما فعلته احد غيری بل اتبعت هواي فيه (رازی)

ساء

سوآة جمع (واحد سوءة)
(۱) شرمگاه -
(۲) اعمال قبيحه - اخلاق قبيحه - برائيان - السوءة الفرج والفاحشة والخلة القبيحة (قاموس)

فوسوس لهما الشيطان ليبدي لهما ما ووری عنهما من سواتهما - - - [س ۷ : ۲۰

سب

الاسباب = السماء آسمان (ابن عباس)

ام لهم ملک السموات والارض وما بينهما - فليرتقوا في الاسباب [س ۳۸ : ۱۰

سبط

اسباط = قبائل قبيلے

- - - و ما انزل الي ابراهيم واسمعيل واسحق ويعقوب والاسباط [س ۲ : ۱۳۶

سبل

ابن السبیل (۱) راہگیر - مسافر -
(۲) لامکان - راستہ راستہ مارا پھرنے والا -

و اتی المال علی حبہ ذوي القربیٰ و
الیتمیٰ و المساکین و ابن السبیل
والسائلین وفی الرقاب [س ۲ : ۱۷۷

سجد

(۱) سر جھکانا -
(۲) تعظیم و تکریم کرنا -

واذ قلنا للملائکۃ اسجدوا لادم فسجدوا
الاابلیس [س ۲ : ۳۴

ورفع ابویہ علی العرش وخروالہ سجدا
[س ۱۲ : ۱۰۰

(۳) غایت انکسار و تذلل و فرمانبرداري -

والنجم والشجر یسجدان [س ۵۵ : ۶
= ای ینقادان لہ تعلی فیما یرید بھما
طبعا انقیاد الساجدین من المکلفین
طوعا (ابن جریر)

(۴) خدا کی عبادت میں سر جھکانا -

مسجد سجدہ کرنے کی جگہ - معبد -
المسجد الحرام (۱) خانۂ کعبہ -

فول وجھک شطر المسجد الحرام
[س ۲ : ۱۴۴

(۲) وه مسجد جس کے اندر خانۂ کعبه واقع
هے -
(۳) شهر مکه -

ذالک لمن لم یکن اهله حاضري المسجد
الحرام [س ۲ : ۱۹۶

سجل

السجل = الرجل مرد - شخص - (حبش کي
لغت)

یوم نطوي السماء کطی السجل للکتب
[س ۲۱ : ۱۰۴

سحت

سحت کوئي مال جس کا لینا حرام هے - (تاج
العروس)

سماعون للکذب اکالون للسحت - - -
[س ۵ : ۴۲

السحت مال حرام -

- - - واکلهم السحت - - -
[س ۵ : ۶۲

سحر

(غریب القرآن ص ۵۴)
(۱) (الف) جادو بیاني -

فقال ان هذا الا سحر یؤثر ان هذا الا قول
البشر [س ۷۴ : ۲۴ و ۲۵

سخر

(۱) هنسی اُڑانا -

فاتخذتموهم سخریا حتی انسوکم ذکری
[س ۲۳ : ۱۱۰

(۲) تسخیر اور استخدام سے ماخوذ ہے - اس کے معنی قابو میں رکھنے اور خدمت لینے کے ہیں -

ورفعنا بعضهم فوق بعض درجات لیتخذ
بعضهم بعضا سخریا [س ۴۳ : ۳۲

سد

سد ذوالقرنین یہ وہی مشہور دیوار ہے جو چین اور تاتار یا سایتھیا (Scythia) کی سرحد پر بنائی گئی ہے اور جس کو چی وانگ تی (Che-hwang-te) فغفور چین نے درمیان سنہ ۲۴۰ و ۲۳۵ قبل مسیح میں بنایا تھا - (سید احمد)

یہ دیوار پہاڑی ملک میں پتھروں کی چٹانوں سے بنائی گئی اور پتھروں کی چٹانوں کے مضبوط کرنے اور ایک کو دوسرے سے جوڑنے کو لوہے منگائے - چٹانوں کو برابر رکھہ کر ان کے سروں کے پاس سوراخ کئے گئے اور ان میں لوہے کے

پاؤں لگائے گئے تاکہ سب جم جائیں اور نکالنے سے نہ نکلیں اور لوہے کے پاؤں کو جس کا ایک سرا ایک چٹان کے چھید میں اور دوسرا سرا دوسرے چٹان کے چھید میں رکھا آگ سے لال کرکے ان چھیدوں میں لگائے اور پگھلا تانبا یا پیتل ان چھیدوں میں ڈال دیئے تاکہ پاؤں کے سرے چھیدوں میں جم جائیں اور پتھر نکلنے نہ پائیں اور کسی طرح بغیر دیوار کے منہدم کئے نہ دیوار میں چھید ہو سکے اور نہ کوئی پتھر ٹل سکے -

یہ دیوار ھوانگ ھو (Huang-ho) دریا کی غربی موڑ سے جو ایک پہاڑ کے قریب ۳۷ درجہ ۱۵ دقیقہ عرض بلد اور ۱۰۲ درجہ طول بلد پر واقع ہے بنانی شروع ہوئی اور پھر اس دریا کے دوسرے موڑ کو قریباً ۹۳ درجہ عرض بلد اور ۱۱۱ درجہ طول بلد پر کاٹ کر اور خلنجان پہاڑوں کے جنوبی سلسلہ کے نیچے ہوکر خلیج لیاؤتنگ (Liau-Tung) کے کنارہ پر ٹھیک ۴۰ درجہ عرض بلد اور ۱۲۰ درجہ طول بلد پر ختم ہوئی ہے - طول اِس دیوار کا ۱۵۰۰ یا ۱۲۰۰ میل ہے - اونچائی ۳۰ گز اور اس قدر چوڑی کہ چھ سوار پہلو بہ پہلو فراغت سے اس پر گھوڑے دوڑا سکتے ہیں - سو سو قدم پر دو منزلہ اور سہ منزلہ برج بنے ہیں آٹھ سو کوس تک جو کچھ موانع سامنے آئے سب کو

دفع کرتی ہوئی یہ دیوار اپنی منزل مقصود
تک پہنچی ہے - اور کئی مقام پر آدھہ آدھہ
کوس اونچے پہاڑوں کی چوٹی پرسے یہ دیوار
کھنچی ہے اور بعض جگہ بڑے بڑے دریا پر
پلوں کے اوپرسے ہوکر یہ گئی ہے اور زیادہ تعلف
یہ کہ سمندر کے بیچ سے شروع اس طرح پر ہوئی
ہے کہ صدھا جہاز پتھروں سے لدے ہوئے ڈبائے گئے
اور اس پر اس کی بنیاد قائم ہوئی - (دیکھو
ذو القرنین تحت قرن)

سر

(۱) چھپانا - (۲) ظاہر کرنا -

و لو ان لکل نفس ظلمت ما فی الارض
لافتدت بہ - واسرالندامۃ لماراواالعذاب
[س ۱۰ : ۵۴

سرب

سرب چلنا -

فاتخذ سبیلہ فی البحر سربا [س ۱۸ : ۶۱
= سرب فی البحر سربا ,ہ (مچھلي)
سمندر میں چلی گئی - (رازی)

سردق

سرادق (ج م) فارسی سے معرب ہے - اس کی اصل
سراپردہ ہے - اس کے معنی گھر کے آگے بڑے ہوئے

پردہ کے ہیں ۔ قرآن مجید میں اس کے معنی
لو اور لپٹ کے آئے ہیں ۔

انا اعتدنا للظالمین نارا احاط بهم
سرادقها [س ۱۸ : ۲۹

سرق

استرق السمع [س ۱۵ : ۱۸
= خطف الخطفة (س ۳۷ : ۱۰)
(دیکھو تحت خطف)

سعر

سعیر (۱) آگ اور اس کی سوزش ۔
(۲) پاگلپنا ۔ بیوقوفی ۔

فقالوا ابشرا منا واحدا نتبعه انا اذا لفی
ضلال وسعر [س ۵۴ : ۲۴

سفح

مسافحات کھلے خزانے بدکاری کرنے والی عورتیں ۔
مسافحین کھلے خزانے بدکاری کرنے والے مرد ۔

فانکحوهن باذن اهلهن - - -
محصنات غیر مسافحات ولا متخذات
اخدان [س ۴ : ۲۵

- - - ذالکم ان تبتغوا باموالکم
محسنین غیر مسافحین [س ۴ : ۲۴

سفر

سفرة پڑھنے والے - (نبطی لغت)

کلا انہا تذکرۃ فمن شاء ذکرہ - فی صحف مکرمۃ مرفوعۃ مطہرۃ بایدی سفرۃ کرام بررۃ [س ۸۰ : ۱۱ - ۱۶

= ھم اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وقیل ھم القراء (رازی)

اسفاراً کتابیں - (کنانہ کی لغت)

مثل الذین حملوا التوریۃ ثم لم یحملوھا کمثل الحمار یحمل اسفارا [س ۶۲ : ۵

سکر

(غریب القرآن ص ۵۷)

سکراً سرکہ (حبش کی لغت)

ومن ثمرات النخیل والاعناب تتخذون منہ سکرا ورزقا حسنا [س ۱۶ : ۶۷

سکن

(غریب القرآن ص ۵۷)

سکن الیہ (۲) اس نے اس پر بھروسہ کیا - اس نے اس سے اطمینان حاصل کیا - [س ۳۰ :

سلق

سلقوکم = استقبلوکم وہ تمہارا استقبال کرتے ہیں - (ابن عباس)

فاذا ذھب الخوف سلقوکم بالسنۃ حدادا اشحۃ علی الخیر [س ۳۳ : ۱۹

سما (غریب القرآن ص ۵۹)

سماء (ا) (الف) اُوپر - اُونچائی - چھت -

من کان یظن ان لن ینصرہ اللہ في الدنیا
والاخرۃ فلیمدد بسبب الی السماء ثم
لیقطع [س ۲۲ : ۱۵

(۴) = کسفا من السماء آسمانی عذاب -

وقالوا لن نؤمن لک حتی - - -
- - - تسقط السماء کما زعمت
علینا کسفا - - -] س ۱۷ : ۹۰ و ۹۲
= فاسقط علینا کسفا من السماء ان
کنت من الصادقین (س ۲۶ : ۱۷۶

اِسم (غریب القرآن ص ۵۹)

والاسم باعتبار الاشتقاق ما یکون علامۃ
للشیء ودلیلا یرفعہ الی الذھن من الالفاظ
والصفات والافعال (بیضاوی)

اسماء کلھا جو قوی انسان میں پیدا کئے ھیں اور جن
کے سبب اس کا ذھن ایک نشان یا دلیل سے
دوسری طرف منتقل ھوتا ھے اور نتیجہ پیدا
کرتا ھے اس کو اسماء کے لفظ سے بیان کیا ھے - اور
جو کہ یہ قوی ایسے تھے جن سے انسان تمام
چیزوں محسوسات و معقولات کو جان سکتا
ھے اسی لئے کلھا کے لفظ سے اس کی تاکید کی ھے
جس سے اس بات کا اشارہ ھے کہ تمام چیزوں کے
جاننے کا مادہ انسان میں ودیعت کیا گیا ھے -

ان قویٰ کو جو اسماء کے لفظ سے تعبیر کیا ہے اس میں بڑا دقیقہ یہ ہے کہ انسان کسی چیز کی حقیقت و ماہیت کو نہیں جانتا - جو کچھہ وہ جانتا ہے وہ صرف اسماء ہی اسماء ہیں - پس علم ادم الاسماء کلہا کہنا بالکل انسان کی فطرت کے مطابق اور اس کے بیان کے نہایت ہی مناسب ہے - (سید احمد)

ہر شئی کا علم بالقوۃ جو انسان کی فطرت میں ہے اسی کو علم ادم الاسماء کلہا سے تعبیر کیا ہے - فاعلم ان اللہ جل اسمہ اوجد فی آدم ما یحتاج الیہ من کون خلقۃ علی ماھو علیہ من القوۃ الناطقۃ وھداھا بنور العقل واشہدہ بذالک النور مایجب لکل مسمی من اسم و قد علمت ان کل منطوق بہ اسم فعلمہ علی الا جہل معہ وھذا العلم فی جبلۃ ذریتہ موجود لا یزول فہو علم کل شئی بالقوۃ وکانہ بزر اذا جیدت فلاحۃ صار کل شئی بالفعل علم الانسان مالم یعلم نظہر من ھذا العلم فی کل زمن و قوم یحسب ما اراد اللہ (تفسیر کشف الاسرار)

سم

السامری ایک مصری جو حضرت موسیٰ پر ایمان لایا تھا اور ان کے ساتھہ مصر سے ہجرت کی تھی حالانکہ بعد کو مرتد ہو گیا - (ابن عباس)

] س ۲۰ : ۹۶

سمع

واسمع غير مسمع [س ۴ : ۴۲
= يقولون اسمع لا سمعت كفار كهتے تهے
كه سن - خدا كرے تو نه سنے - تو بهرا
هوجاے - (ابن عباس)

سندس

سندس باريك ريشمى كپڑا - (فارسي سے معرب)

عاليهم ثياب سندس خضر واستبرق
[س ۷۶ : ۲۱

سوى

(غريب القرآن ص ۶۱)
استوي = بلغ اشده وه اپني پورى طاقت كو
پهنچا - وه كمال كو پهنچا -

فاستوي وهو بالافق الاعلي [س ۵۳ : ۶ و ۷
سواء = وسط بيچ (ابن عباس)

خذوه فاعتلوه الي سواء الجحيم [س ۴۴ : ۴۷

ساوى بين الصدفين دونوں پهاڑوں كے درميان ديوار
كى بنياد برابر كي - كيونكه بنياد كو برابر
كر كے اس پر ردہ لگايا جاتا هے - صاف مطلب يه
هوا كه اس نے دونوں پهاڑوں كے درميان ديوار كو
برابر يعني موافق محاوره عمارت ليول
(level) ميں يعني پنسال ميں كيا -
[س ۱۸ : ۹۶

شاء

من يشاء جس كو وه (خدا) بمقتضائے عدل چاهے -

يهدى من يشاء [س ۲ : ۱۴۲
= يهدي به الله من اتبع رضوانه
(س ۵ : ۱۶)
= ويهدي اليه من ينيب (س ۴۲ : ۱۳)

ان الله يضل من يشاء [س ۱۳ : ۲۷
= يضل الله من هو مسرف مرتاب
(س ۴۰ : ۳۴)
= ويضل الله الظالمين (س ۱۴ : ۲۷)
= يضل الله الكافرين (س ۴۰ : ۷۴)
= وما يضل به الا الفاسقين (س ۲ : ۲۶)
= وما كان الله ليضل قوما بعد اذ هديهم
حتي يبين لهم ما يتقون (س ۹ : ۱۱۵)

شجر

هذه الشجرة [س ۲ : ۳۵
= شجرة الخلد و ملك لا يبلى
(س ۲۰ : ۱۲۰)

شد

اشداء جمع (واحد شديد) مستحكم - مضبوط -
قوي - شجاع - (قاموس)

محمد رسول الله - و الذين معه اشداء
علي الكفار رحماء بينهم - - [س ۴۸ : ۲۹

شرب

اشربوا في قلوبهم العجل [س ۲ : ۹۳
ان کے دلوں میں بچھڑے کی محبت پلادی
گئی تھی یعنی پیوست کر گئی تھی -

شرع

شرعة و منهاجا = سبيلة و سنة

شرک

شرک فی الاموال والاولاد لوگوں کے مال اور اولاد میں
حصہ لینا - لوگوں کو گمراہ کر کے ان سے برے
کاموں میں مال صرف کرانا اور ان کے ذریعہ سے
ان کی اولاد کو بھی برے کاموں میں لگا رکھنا -
لوگوں کو بہکا کر ان سے مال خرچ کرانا اور ان کے
لڑکوں اور لڑکیوں کو اپنے بھینٹ چڑھوانا -

و استفزز من استطعت منهم بصوتك
واجلب عليهم بخيلك ورجلك وشاركهم
في الاموال والاولاد وعدهم - و مايعدهم
الشيطان الاغرورا [س ۱۷ : ۶۴

شطن

(غریب القرآن ص ۹۲)
شیطان (۳) (الف) کاهن - نجومی - (رازي)
انا زينا السماء الدنيا بزينة الكواكب

وحفظا من کل شیطان مارد [س ۳۷ : ۶ و ۷
و لقد زینا السماء الدنیا بمصابیح و
جعلناها رجوما للشیاطین و اعتدنا لهم
عذاب السعیر [س ۶۷ : ۵

(۸) مخالف اور دشمن خواہ وہ حقیقی وجود ہو جیسے آدمی یا حیوان خواہ کوئی ذہنی بات ہو جیسے کوئی تکلیف ۔
کل عات متمرد من الجن و الانس و الدواب فهو شیطان ۔ (صراح و قاموس)

شعر

شعائر جمع (واحد شعیرۃ)

لا تحلوا شعائر الله - - - [س ۵ : ۲

شغف

شغفها = غلبها اس پر غلبہ کر لیا - (ابن عباس)

قد شغفها حبا [س ۱۲ : ۳۰

شفع

شفاعۃ کسی کے ساتھ شریک ہونا اور اس کی امداد کرنا ۔ (راغب)

من یشفع شفاعۃ حسنۃ یکن لہ نصیب
منها ۔ و من یشفع شفاعۃ سیئۃ یکن لہ

کذلک مدھا [س ۴ : ۸۵

شکل

شاکلۃ طور طریقہ - طبیعت کا میلان - (لسان العرب) - سجیہ یعنی طبیعت - (راغب) - خلقت اور ملکہ جو انسان کے مقام اور مرتبہ کے موافق اس پر غالب ھوتا ھے -
اي خلیقتہ وملکتہ الغالبۃ علیہ من مقامہ (ابن العربي) - وہ طریقہ جس پر انسان مجبول ھے - طریقتہ التي جبل علیھا (فراء)

قل کل یعمل علی شاکلتہ [س ۱۷ : ۸۴

شمز

اشمازت نفرت کرتي ھے - (ابن عباس)

واذا ذکراللہ وحدہ اشمازت قلوب الذین لایوءمنون بالاخرۃ [س ۳۹ : ۴۵

شنا

شانئک = عدوک تیرا دشمن (ابن عباس)

ان شانئک ھوالابتر [س ۱۰۸ : ۳

شھب

شھاب وہ آتشین شعلہ جو کائنات الجو میں اسباب طبعي سے پیدا ھوتا ھے اور جو کسي جہت میں

دورتک چلاجاتاھے اورجس کو اردومیں تارہ
ٹوٹنابولتےھیں - عرب جاھلیت میں اس
سے بدفالي اور کسي حادثہ عظیم کے واقع ھونے
کایقین کرتے تھے -

شھد

مشھود حضور قلب کا وقت -

ان قرآن الفجر کان مشھودا [س ۱۷ : ۷۸

شاھد = حاکم فیصلہ کرنے والا -

وشھد شاھد من اھلھا ان کان قمیصہ قدمن
قبل فصدقت وھو من الکاذبین - - -
[س ۱۲ : ۲۶

= حکم حاکم (ابن عباس)

شھید (۱) قوم کا نبی -

فکیف اذا جئنا من کل امة بشھید و
جئنا بک علی ھوءلاء شھیدا [س ۴ : ۴۱

(۲) ساتھی - سردار - فیصلہ کرنے والا -

- - - فاتوا بسورة من مثلہ - وادعوا
شھداءکم من دون اللہ ان کنتم صادقین
[س ۲ : ۲۳

صاب

حیث اصاب جدھر کا ارادہ کیا - (عمان کی لغت)

فسخرنا له الريح تجري بامره رخاء حيث
اصاب [س ۳۸ : ۳۶

صاح

صيحة (۱) آتشفشاں پہاڑ کے آس پاس آتشفشانی سے پہلے جو گڑگڑاہٹ کی آواز ہوتی ہے -

انا ارسلنا عليهم صيحة واحدة فكانوا
كهشيم المحتظر [س ۵۴ : ۳۱
= فاخذتهم الرجفة فاصبحوا فى دارهم
جاثمين (س ۷ : ۷۸)
= فتلك بيوتهم خاوية بما ظلموا
(س ۲۷ : ۵۲)

(۲) عذاب ناگہانی -

ان كانت الا صيحة واحدة فاذا هم خامدون
[س ۳۱ : ۲۹

صاع

صواع چاے یا قہوہ پینے کی چینی کی چھوٹی پیالی - (لغت دمیر)

قالوا نفقد صواع الملك [س ۱۲ : ۷۲

صبغ

صبغة بپتسمه

صبغة الله - ومن احسن من الله صبغة
[س ۲ : ۱۳۸

صحب

صاحب (جمع اصحاب) ساتھي -

اصحاب الفيل يمن کا مسيحي بادشاه ابرہة الاشرم محض جبر اعربوں کو دين مسيحي ميں لانا چاهتا تها - اس نے اسي غرض سے خانۂ کعبه پر (جو ان دنوں بتخانه تها اور جس کي زيارت کے لئے دور دور سے عرب آيا کرتے تھے) چڑهائي کي اور اس کو منهدم کرنا چاها که بت پرست عربوں کا نيرتهه برباد هو جائے - وه اپنے ساتهه بڑا لشکر لايا جس ميں هاتهي بهي تهے - مگر خدا کو ظلم پسند نهيں چنانچه اس کے مکه پهنچتے هي اس کي فوج ميں چيچک پهيل گئي اور سارا لشکر ديکهتے هي ديکهتے تباه هو گيا - يه واقعه آنجناب کي پيدائش سے بيس روز پهلے کا هے - [س ۱۰۵

اصحاب الاخدود ان کا ذکر عهد عتيق کي کتاب داني ايل (دانيال) باب ۳ ميں آيا هے - (بغوی) مختصر قصه يوں هے که بخت نصر يهوديوں پر بڑا ظلم کرتا تها يهاں تک که اس نے دوره نام ايک بستی ميں ايک سونے کي مورت بنوا کر رکهادي اور اعلان کرديا که خاص خاص وقت پر هر خاص و عام اس کي پرستش کرے ورنه زنده

جلاديا جاےگا - تين يهوديون نے جو اس كے
هاں ملازم بهي تهے اس بت پرستي سے انكار كيا -
چنانچه وه اگ كي خندق ميں ڈالے گئے مگر
خدا كي شان سے وه كسي طرح بچ نكلے اور ان كو
اگ ميں گرفتار كرنے والے هي آگ ميں گر كر
خاك هوے - [س ۸۵ : ۴

اصحاب الايكه اهل مدين جن ميں شعيب مبعوث
هوئے تهے - [س ۱۵ : ۷۸

اصحاب الحجر قوم ثمود [س ۱۵ : ۸۰

اصحاب الكهف والرقيم يه چند عيسائی نوجوان
تهے كه ايك بت پرست بادشاه (Decius
نامي) كے ظلم سے بهاگ كر ايك پهاڑ كي كهوه
ميں جا چهپے تهے - اور كچهه روز اس كهوه
ميں رهنے كے بعد اسي ميں بند كر ديئے گئے اور
جاں بحق هوے - اس كے كئي سو برس بعد
كهوه كا منهه جو بند كيا گيا تها اتفاقا كهل گيا
اور اس كهوه ميں ان كی لاشيں جو صرف هڈياں
باقي تهيں دكهائي ديں - اس وقت لوگوں نے
ان كی زيارت كي اور آپس ميں مشوره كے بعد طے
پايا كه ان كے اوپر ايك مقبره بنائيں - آخركار
ان كے علماء (پادريوں) نے ايك عبادتخانه
(Chapel) بنانے كي تجويز كي - ان كي
هڈياں پتهر كے ايك بڑے صندوق ميں بند كر كے
مارسيلز (Marseilles) كو بهيجي گئيں
اور اب بهي سينٹ وكٹر (St. Victor) كے

گرجے میں موجود ہیں -
اصحاب النار (۱) دوزخ والے - دوزخی -
(۲) داروغہ دوزخ -
وماجعلنا اصحاب النار الاملائکۃ [س ۷۴ : ۳۱

صد

صدید نہایت کھولتا ھوا - (لسان العرب - تاج العروس)
من ورائہ جہنم ویسقی من ماء صدید
[س ۱۴ : ۱۶
= وسقوا ماء حمیما فقطع امعاءھم
(س ۴۷ : ۱۵)

صدع

صدع (۱) شق کرنا - فرق کرنا - جدا کرنا -
یومئذ یصدعون [س ۳۰ : ۴۳
= یتفرقون (ابن عباس)
(۲) ظاھر کرنا -
فاصدع بما تؤمر [س ۱۵ : ۹۴
(۳) پاؤں کی رگڑ سے زمین میں راستہ پیدا کرنا -
ذات الصدع چل کر راستہ بنانے والی (کرۂ زمین)
والارض ذات الصدع [س ۸۶ : ۱۲
[جب زمین کو آفتاب اپنے گرد اگرد چکر لگانے

ہوئے کھینچتا ہے اور زمین اُس کی کشش سے
کھنچ آتی ہے تو فضا میں اُس کی آمد و رفت
اور گردش کے لئے ایک راستہ بن جاتا ہے -]

صدق

صدق (۱) سچ -
(۲) = صواب ٹھیک - (رازي)
(۳) سعادت - ۔

وبشر الذین امنوا ان لھم قدم صدق عند ربھم
[س ۱۰ : ۲
= سبقت لھم السعادة فی الذکر الاول (ابن
عباس)

صعد

الصعود فی السماء آسمان پر چڑھ جانا - مزاج
آسمان پر ہونا - تکبر کرنا -
فمن یرد اللہ ان یھدیہ یشرح صدرہ للاسلام -
و من یرد ان یضلہ یجعل صدرہ ضیقا حرجا
کانما یصعد فی السماء [س ۶ : ۱۲۶

صعق

صاعقة (۱) بجلی کی کڑک - زوروں کی آوار جیسے
آتشفشانی کے وقت کسی آتشین پہاڑ کی -
اخذتم الصاعقة [س ۲ : ۵۵
(۲) = رجفة
(۳) مہلک سزا - عذاب -

(۴) غشی طاری ہونا ۔

فلما تجلی ربہ للجبل جعلہ دکا و خر موسی صعقا
[س ۷ : ۱۴۳

صفا

صفا پاک صاف کرنا یا رکھنا ۔

ولقد اصطفینٰہ فی الدنیا [س ۲ : ۱۳۰

صلا

صلواۃ (۱) نماز ۔

فصل لربک وانحر [س ۱۰۸ . ۳

(۲) دعا ۔

ان اللہ و ملائکتہ یصلون علی النبی ۔
یا ایھا الذین امنوا صلوا علیہ وسلموا تسلیما
[س ۳۳ ۵۶

(۳) دین ۔ مذہب ۔ پرہیزگاری ۔

قالوا یاشعیب اصلوتک تامرک ان نترک مایعبد آباءنا
[س ۱۱ . ۸۷

صلوات (جمع) (۱) نمازیں ۔

حافظوا علی الصلواۃ والصلواۃ الوسطی
[س ۲ : ۲۳۸

(۲) دعائیں ۔

وصل علیھم ۔ ان صلوتک سکن لھم
[س ۹ . ۱۰۳

(۳) رحمتیں - برکتیں -

اولئک علیہم صلوات من ربہم ورحمۃ

[س ۲ : ۱۵۷

(۴) یہودیوں کے عبادتخانے -

و لولا دفع اللہ الناس بعضہم ببعض
لہدمت صوامع و بیع و صلوات و مساجد
یذکر فیہا اسم اللہ کثیرا [س ۲۲ : ۴۰

صلب

من بین الصلب والترائب مرد کے صلب (پیٹھ) اور
عورت کے ترائب (سینہ) کے مس ہونے سے -
مرد اور عورت کے اکٹھے ہونے سے -

فلینظر الانسان مم خلق - خلق من ماء
دافق یخرج من بین الصلب والترائب

[س ۸۶ : ۵ - ۷

صم

صم (۱) وہ بہرا پن جو ایمان کی بات سننے میں
عارض ہو -

صم بکم عمی فہم لا یرجعون [س ۲ : ۱۸

(۲) بہرا پن محض -

صنو

صنوان = مجتمع اکٹھا - (ابن عباس)

وزرع و نخیل صنوان وغیر صنوان [س ۱۳ : ۴

ضاز

ضیزیٰ حیرت انگیز - تعجب خیز (ابن عباس)

تلک اذا قسمة ضیزی [س ۵۳ : ۲۲

ضر

اولی الضرر = العذر جو معذور ہیں - (ابن عباس)

لا یستوی القاعدون من المؤمنین غیر اولی الضرر والمجاهدون فی سبیل الله باموالهم وانفسهم [س ۴ : ۹۵

ضل

ضلال (۱) بہک جانا - بھٹک جانا -
(۲) غلطی کرنا -
(۳) مخبوط ہونا -
(۴) گھبرا جانا اور راہ نہ پانا - (رازی)

قال فعلتها اذا وانا من الضالین
[س ۲۶ : ۲۰

(۵) = خذلان چھوڑ دینا - (زمخشری)

إضلال (۱) گمراہ کرنا -
(۲) ہلاک کرنا - (تاج العروس)
(۳) ضایع کرنا - (جوہری)

الذین کفروا وصدوا عن سبیل الله اضل اعمالهم [س ۴۷ : ۱

ضلالہ (۱) = عقوبۃ الضلالۃ گمراہی کی سزا۔
(راغب)

ضال (۱) گمراہ۔
(۲) = غافل (ابن عباس)

ووجدک ضالا فھدی [س ۹۳ : ۷
= ما کنت تدری ما الکتاب ولا الایمان و
لکن جعلناہ نورا نھدی بہ من نشاء من
عبادنا [س ۴۲ . ۵۲

ضھی

یضاھئون = یشبھون نقل کرتے ہیں۔ (ابن
عباس)

یضاھئون قول الذین کفروا من قبل
[س ۹ : ۳۰

طاب

طوبی جنت (حبش کی لغت)

الذین امنوا وعملوا الصالحات طوبی لھم
وحسن ماب [س ۱۳ : ۲۹

طیبات مزےدار خوشگوار عمدہ مضر چیزیں۔
ان الطیب فی اصل اللغۃ عبارۃ عن
المستلذ المستطاب (رازی)

کلوا من طیبات مارزقناکم [س ۲ . ۱۷۲

طاع

یستطیع (۱) وہ استطاعت نہیں رکھتا - نہیں کرسکتا -
[س ۲ : ۲۸۲

(۲) == یطیع وہ راضی ہوگا - وہ خوشی پوری کرے گا - (راغب)

اذ قال الحواریون یا عیسی ابن مریم هل یستطیع ربک ان ینزل علینا مائدة من السماء
[س ۵ : ۱۱۲

طاف

طائف (۱) == اللمة وسوسه (ثقیف کی لغت - ابن عباس)

ان الذین اتقوا اذا مسهم طائف من الشیطان تذکروا فاذا هم مبصرون
[س ۷ : ۲۰۱

(۲) غضب -

فطاف علیها طائف من ربک وهم نائمون
[س ۶۸ : ۱۹

طال

طولاً == سعة (بخاری)

و من لم یستطع منکم طولا ان ینکح المحصنات المؤمنات - - -
[س ۴ ۲۵

الطول = السعة والغنٰی کشادگی اور بے نیازی -
(ابن عباس)

غافر الذنب وقابل التوب شدید العقاب
ذی الطول [س ۴۰ : ۳

طبع

طبع مہر کرنا - بند کرنا -

فبما نقضهم میثاقهم وکفرهم بآیات الله
و قتلهم الانبیاء بغیر حق و قولهم قلوبنا
غلف بل طبع الله علیها بکفرهم - - -
[س ۴ : ۱۵۵

طبع علی قلوبهم اس نے ان کے دلوں پر مہر کردیا -
اس نے ان کو بند کردیا - ان کے دل کام نہیں دے
سکتے -

من شرح بالکفر صدرا فعلیهم غضب من
الله - - - ذالک بانهم استحبوا
الحیات الدنیا علی الاخرة - - -
اولئک الذین طبع الله علی قلوبهم و
سمعهم وابصارهم - اولئک هم الغافلون
[س ۱۶ : ۱۰۶ - ۱۰۸

- - - وطبع الله علی قلوبهم فهم
لایفقهون [س ۶۳ : ۲

- - - وطبع الله علی قلوبهم فهم لایعلمون
[س ۹ : ۱۳

- - - و نطبع علي قلوبهم فهم لا يسمعون [س ۷ : ۱۰۰

- - - كذالك يطبع الله علي قلوب الكافرين [س ۷ : ۱۰۱

- - - كذالك نطبع على قلوب المعتدين [س ۱۰ : ۷۴

- - - كذالك يطبع الله على قلوب الذين لايعلمون [س ۳۰ : ۵۹

- - - كذالك يطبع الله على كل قلب متكبر جبار [س ۴۰ . ۳۵

طبق

طبقاعن طبق درجہ بدرجہ ـ زینہ بزینہ ـ

لتركبن طبقاعن طبق [س ۸۴ : ۱۹

از جمادی مردم و نامی شدم
وز نما مردم بحیوان سرزدم
مردم از حیوانی و آدم شدم
پس چہ ترسم کے ز مردن کم شدم
حملۂ دیگر بمیرم از بشر
تا بر آرم از ملائک بال و پر
بار دیگر از ملک قربان شوم
آنچہ اندر وهم نآید آن شوم

بس عدم گردم عدم چون ارغنون
گویدم کانا الیہ راجعون
(مولینا روم)

طرف

(غریب القرآن ص ۷۲)
(۳) حصہ ۔ (راغب)

و ما النصر الا من عند اللہ العزیز الحکیم
لیقطع طرفا من الذین کفروا - - -
[س ۳ : ۱۲۶

طرق

طرائق (۱) طریقے ۔ راستے ۔
(۲) مذاہب ۔

کنا طرائق قددا [س ۷۲ : ۱۱

سبع طرائق (طرف سے مطروف) سات کواکب ۔

و لقد خلقنا فوقکم سبع طرائق [س ۲۳ : ۱۷

طغي

تطغوا = تطلموا ظلم کرو (ابن عباس)

و وضع المیزان الا تطغوا فی المیزان
[س ۵۵ : ۸

طفق

طفق (۱) شروع کرنا ۔

فطفق مسحا بالسوق والاعناق | س ۳۸ ۳۳
(۲) ارادہ کرنا - (رومی لغت)

فلما ذاقا الشجرة بدت لهما سواتهما و
طفقا يخصفان عليهما من ورق الجنة
[س ۷ : ۲۲

طمس (غریب القرآن ص ۷۳)

طمس (۳) دھواں دھار کردینا - آتشین پہاڑوں
کا اور زمین کی گندھک و نفطہ میں آتش دیدا
کرکے آنکھوں کا بیکار کردینا - جیسا کہ اُن
پہاڑوں کی آتشفشانی کے وقت ھوا کرتا ھے -

ولقد راودوہ عن ضیفہ فطمسنا اعینھم
فذوقوا عذابی ونذر | س ۵۴ : ۳۷

طود

طود (۱) پہاڑ - (۲) اونچی زمین -
(۳) کسی اونچی چیز کو بھی طود کہتے ھیں
یہاں تک کہ اونٹ کی پیٹھہ کی اونچائی کو
بھی -

فانفلق فکان کل فرق کالطود العظیم
[س ۲۶ : ۶۳

طوی

کطی السجل للکتب — کطی الصحیفة علی الکتاب

جس طرح کتاب پر ورق لپیٹا جاتا ھے - (ابن عباس)
[س ۲۱ : ۱۰۴

ظفر

ذی ظفر = اونٹ یا اونٹ اور شطرمرغ (ابن عباس)

وعلی الذین ھادوا حرمنا کل ذی ظفر
[س ۶ : ۱۴۷

ظل

(غریب القرآن ص ۷۴)

ظلت = آومت توقائم رھا - (ابن عباس)

وانظر الی الھک الذی ظلت علیہ عاکفا
[س ۲۰ : ۹۷

ظلۃ (۱) سایہ - الظلۃ کل ما اظلک من سقف بیت اوسحابۃ اوجناح حائطۃ ظلۃ ھر اُس چیز کو کہتے ھیں جو سایہ ڈالے گھر کی چھت ھو یا بادل یا احاطہ کا بازو یعنی دیوار (رازی)

واذ نتقنا الجبل فوقھم کانہ ظلۃ و ظنوا انہ واقع بھم
[س ۷ : ۱۷۱

(۲) مصیبت جو اوپر سے آن پڑے - جو انسان کو ڈھانک لے - جس کے آگے اس کو اور کچھ نہ دکھائی دے -

وکذبوہ فاخذھم عذاب یوم الظلۃ [س ۲۶ : ۱۸۹

ظلم

ظلمات (۱) رات کی تاریکی -
(۲) گمراهی - کفر -
و لقد ارسلنا موسیٰ بایاتنا ان اخرج
قومک من الظلمات الی النور [س ۱۴ : ۵
(۳) مصائب - تدلیف -
و ذا النون اذ ذهب مغاضبا فظن ان لن
نقدر علیه فنادی فی الظلمات - - -
[س ۲۱ : ۸۷
ظلموا بها = کفروا ان سے کفر کئے - ان کی تکذیب
کی - ان کو نه مانا - (تاج العروس)
فاولٰئک الذین خسروا انفسهم بما کانوا
بآیاتنا یظلمون [س ۷ : ۹

ظهر

الا ما ظهر منها = الا ما جرت العادة والجبلة علی
ظهوره (زمخشری) یعنی جس کے ظاهر
کرنے کا عادة اور فطرة دستور هے - رازی قفال
کا قول یوں نقل کرتے هیں الا ما یظهره الانسان
فی عادة الجاریة وذالک فی النساء الوجه
والکفان یعنی جسم کا وه حصه جو انسان
موافق رواج کے ظاهر کرتا هے - اور (عرب میں)
عورتوں کے لئے یه حصے ان کے ماتهے اور دونوں
هاته هیں -

بظاهرمن القول محض جھوٹ کو - (اردشنؤہ کی لغت)

ام تنبؤنه بما لا یعلم فی الارض ام بظاهر من القول [س ۱۳ : ۲۳

عاد

معاد (۱) ٹھکانا - (۲) کمال - کامیابی -

ان الذین فرض علیک القرآن لرادک الی معاد [س ۲۸ : ۸۵

عان

عین القطر تانبا - (ابن عباس)

واسلنا له عین القطر [س ۳۴ : ۱۲

عثر

عثر مطلع ہونا -

فان عثر علی انہما استحقا اثما فاخران یقومان مقامہما من الذین استحق علیہم الاولیان فیقسمان باللہ - - - [س ۵ : ۱۰۷

عجز

عجوز شیخة بڑھیا عورت - جوان عورت پر بھی اس کا اطلاق ہوتا ہے - والعجوز - - -

المراۃ شارۃ کانت او شیخۃ (قاموس)

فنجیناہ و اھلہ اجمعین الا عجوزا فی الغابرین۔ [س ۲٦ : ۱۷۰ و ۱۷۱

عد

عددہ اس نے اس کو آئندہ کے لئے سامان بنایا ۔ (رازي)

- - - الذي جمع مالا وعددہ
[س ۱۰۴ : ۲

نعد لھم عدا = انفاسھم التی یتنفسون في الدنیا تھیجھم جو سانس وہ دنیا میں لیتے ھیں ھم ان کا بھي شمار رکھتے ھیں ۔ (ابن عباس)

فلا تعجل علیھم - انما نعد لھم عدا
[س ۱۹ : ۸۴

= لقد احصیھم وعدھم عدا (س ۱۹ ۹۴)

عدن

عدن انگور کی ٹہنیاں اور انگور کے خوشے ۔ (سریانی زبان کي لغت) ۔

جنات عدن تجري من تحتھا الانھار خالدین فیھا
[س ۲۲ ۰ ۸٦

عذب

العذاب الادنی فوري سزا ۔ فوري مؤاخذہ ۔

و لنذيقنهم من العذاب الادنى دون
العذاب الاكبر لعلهم يرجعون [س ۳۲ : ۱

عرب

أعراب جمع (واحد اعرابي) بدوي عرب -
[س ۹ : ۹

عرب (بالضمہ) جمع واحد { عروب (مؤنث) پیار کرنے والی عورت - عريب (مذكر) پاکباز مرد -

عربا اترابا [س ٥٦ : ۷

عرج

ذي المعارج = العلو و الفواضل برتر اور بلند (ابن عباس)

ليس له دافع من الله ذي المعارج
[س ۷۰ : ۲ و

عرش

(غريب القرآن ص ۷٦)

عرش و كني به عن العز و السلطان و المملكة (راغب)

عرض

عرض عارضي چیزیں -

تریدون عرض الدنیا [س ۸ : ۷

عرف

بالعرف = بالمعروف اچھی باتیں - (ابن عباس)

وامر بالعرف واعرض عن الجاھلین
[س ۷ : ۱۹۹

عرم

العرم = المسناة وہ بند جو بارش کا پانی پہاڑ کی گھاٹیوں میں روکنے کے لئے بنائے جاتے ھیں اور پھر ان کے پیچھے پانی جمع ھوکر آبشار کی طرح گرتا اور بالائی زمینوں کو سیراب کرتا ھے -

سیل العرم زوروں کا سیلاب - (ابن عباس)

فارسلنا سیل العرم [س ۳۴ : ۱۶

عری

عراء ساحل - کنارہ دریا -

فنبذناہ بالعراء وھو سقیم [س ۳۷ : ۱۴۵
= بالساحل (ابن عباس)

عزم

عزموا الطلاق = حققوا الطلاق انھوں نے طلاق دے دی - (ھذیل کی لغت)

للذين يؤلون من نساء هم تربص اربعة
اشهر - فان فاء و فان الله غفور رحيم - وان
عزموا الطلاق فان الله سميع عليم
[س ۲ : ۲۲۶ و ۲۲۷

عسعس

عسعس آدبر پیٹھ پھیری -

والليل اذا عسعس [س ۸۱ : ۷

عسي

عسىٰ (فعل جامد ہے) قریب ہے - غالب ہے -

عضل

تعضلوهن = تقهروهن قہر کرو ان پر (ابن عباس)

- - - فلا تعضلوهن ان ينكحن ازواجهن
اذا تراضوا بينهم بالمعروف
[س ۲ : ۳۲

عطا

اعطى كل شئى خلقه ہر چیز کو اپنی مشیئت سے
ایک خاص طور پر بنایا - [س ۲۰ : ۰

عفا

عفا الله عنك یہ جملہ دعائیہ ہے - اس سے مقصد
محض محبت کے ساتھ نصیحت کرنا ہے -

عفا الله عنک - لم اذنت لهم حتی
یتبین لک الذین صدقوا و تعلم الکاذبین
] س ۹ : ۴۳

العفو (۱) = الفضل ضرورت سے زاید مال -
(ابن عباس)

ویسئلونک ماذا ینفقون - قل العفو
] س ۲ : ۲۱۹

(۲) عفو - بخشش -

خذ العفو و امر بالمعروف و اعرض عن
الجاهلین] س ۷ : ۱۹۹

(۳) آپس میں احسان کرنا -

وان طلقتموهن من قبل ان تمسوهن وقد
فرضتم لهن فریضة فنصف ما فرضتم الا ان
یعفون او یعفوا الذین بیده عقدة النکاح -
وان تعفوا اقرب للتقوی] س ۲ : ۲۳۷

عفو = کثروا وہ کثرت سے بڑھے - (ابن عباس)

ثم بدلنا مکان السیئة الحسنة حتی عفوا
] س ۷ : ۹۵

عفر

عفریت جنگلی قوموں میں سے (یعنی جنوں میں سے) جو حضرت سلیمان کے دربار میں آئے
ایک شخص کا نام - اسم ارض و قلعة

بفاسطین واسم امراۃ والرجل الکامل ضابط القوی - (قاموس)

عقد

العقود (۱) = ما احل اللہ وما حرم وما فرض وما حد فی القرآن کلہ (ابن عباس)
خدا نے قرآن میں جو کچھہ حلال حرام اور حد مقرر کی ہے -
(۲) معاهدے - (بنی حنیفہ کی لغت)

یاایها الذین امنوا اوفوا بالعقود [س ۵ : ۱

عقم

عقیم (۱) جس عورت کے ایک زمانہ تک جو بہ نسبت عام عادت کے زیادہ ہوا ولاد نہیں ہوتی اور جس کو لوگ بانجھہ تصور کرنے لگتے ہیں -

وقالت عجوز عقیم [س ۵۱ : ۲۹

(۲) ہلاک کرنے والا -

- - - حتی تاتیهم الساعة بغتة او
یاتیهم عذاب یوم عقیم [س ۲۲ : ۵۵

وفی عاد اذ ارسلنا علیهم الریح العقیم
[س ۵۱ : ۴۱

علق

کالمعلقة = لاهي ایم ولاهي ذات زوج نہ تو وہ بے

شوهروالی هی هے اورنه شوهر والی - (ابن عباس)

ولن تستطیعوا ان تعدلوا بین النساء ولو حرصتم فلا تمیلوا کل المیل فتذروها کالمعلقة
[س ۴ : ۱۲۹

علم

عالمین (۱) دنیاجهان - (۲) تمام مخلوق -
الحمدللهٖ رب العالمین [س ۱ : ۱
(۳) قومیں -
یا بنی اسرائیل اذکروا نعمتی التي انعمت علیکم واني فضلتکم علی العالمین [س ۲ : ۴۷

علم آدم انسان میں ان قوی کا مخلوق کرنا مرادهے جن سے انسان تمام چیزوں کو جانتا اور سمجھتا اورخیال کرتا اور سوچتا اورنئی باتیں ظاهرکرنا اورچندباتوں کے ملانےسے ایک نتیجه نکالتاهے -

و المعنی انه تعلي خلقه من اجزاء مختلفة و قوی متبائنة مستعد الا ادراک انواع المدر کان من المعقولات و المحسوسات و المتخیلات و الموهومات و الهمه معرفة ذوات الاشیاء وخواصها واسمائها واصول العلم وقوانین الصناعة وکیفیة الاتها (بیضاوی)

علیٰ

حرف جر ہے

(۱) اوپر - (استعلاء حسًا یا معنیً)

(۲) = مع (مصاحبت)

واتی المال علی حبه [س ۲ : ۱۷۷

(۳) = من (ابتداء)

الذین اذا اکتالوا علی الناس یستوفون

[س ۸۳ . ۲

و الذین هم لفروجهم حافظون الا علی

ازواجهم - - - [س ۲۳ : ۵ و ۶

(۴) = لام تعلیلیہ -

ولتکبروا اللہ علی ما هدیکم [س ۲ : ۱۸۵

(۵) = فی (ظرفیت)

و دخل المدینة علی حین غفلة من اهلها

[س ۲۸ : ۱۵

(۶) = ب (حرف با)

حقیق علی ان لا اقول علی اللہ الا الحق

[س ۷ : ۱۰۵

(۷) = ل (واسطے)

وصل علیهم [س ۹ . ۱۰۳

(۸) باوجودیکہ -

ان ربك لذو مغفرة للناس على ظلمهم
[س ۱۳ : ۶

على شئي مطابق كسي چيز كے يا كسي اصول كے -

و قالت اليهود ليست النصارى على
شئي و قالت النصارى ليست اليهود
على شئي - وهم يتلون الكتاب
[س ۲ : ۱۱۳

عن

حرف جر ہے -
(۱) مجاوزة - تجاوز کرنا - حد سے بڑھنا -
فليحذر الذين يخالفون عن امره
[س ۲۴ : ۶۳
(۲) بدل - عوض - بجائے -
واتقوا يوما لا تجزى نفس عن نفس شيئاً
[س ۲ : ۴۸
(۳) تعليل - بوجه - بسبب (ديكهو
غريب القرآن ص ۷۹)
و ما كان استغفار ابراهيم لابيه الا عن موعدة
وعدها اياه [س ۹ : ۱۱۴
ما نحن بتاركي الهتنا عن قولك
[س ۱۱ ۵۳
(۴) = على

ومن يبخل فانما يبخل عن نفسه
[س ۴۷ : ۳۸

لتركبن طبقا عن طبق [س ۸۴ : ۱۹

(۵) = بعد -

يحرفون الكلم عن مّواضعه [س ۵ : ۱۳
= من بعد مواضعه (س ۵ : ۴۱)

(۶) = من

وهو الذى يقبل التوبة عن عباده
[س ۴۲ . ۲۵
= فتقبل من احدهما (س ۵ : ۲۷)

عنت

ألعنت (۱) = إثم گناه - (هذيل کی لغت)
(۲) = الزني زنا - (ابن عباس)

- - - ذلک لمن خشى العنت منكم
[س ۴ : ۲۵

عنت (۱) جهک جانا -

وعنت الوجوه للحى القيوم [س ۲۰ : ۱۱۱
(۲) گران گذرنا - ضيق ميں پڑنا -

عند

ظرف مکان هے اور حضور اور قرب دونوں موقعوں پر استعمال هوتا هے خواه يه امور حسى هوں يا معنوي -

عندها جنة المأوی [س ۵۳ : ۱۵

قال الذی عنده علم من الکتاب
[س ۲۷ : ۴۰

عہد

عہد حکم دینا۔

ولقد عہدنا الی آدم من قبل فنسی ولم
نجد لہ عزما [س ۲۰ . ۱۱۵

الم اعہد الیکم یابنی آدم ان لا تعبدوا
الشیطان انہ لکم عدو مبین - و ان
اعبدونی - ھذا صراط مستقیم
[س ۳۶ : ۶۰ و ۶۱

عہداً شہادۃ ان لا الہ الا اللہ اس بات کی تصدیق
کہ خدا ایک ہے - (ابن عباس)

عہد اللہ اس کی قدرت کی نشانیاں جو دنیا میں اور
خود انسان میں ہیں اور جو عقل و تمیز
انسان میں بالواسطہ یا بلا واسطہ ان کے
سمجھنے کی موجود ہے اس کے خدا ہونے پر موثق
عہد ہے - - - خود انسان کی فطرت
اور جو قوائے محرک اور قوت مانع یا معتدل
کرنے والی ان قوی کی اس میں رکھی ہے وہ
ٹھیک اس کے دین یا شریعت کے بجا لانے کا جو
عین فطرت ہے پر عہد ہے - (سید احمد)

الذین ینقضون عہد اللہ من بعد میثاقہ
[س ۲ : ۲۷

غار

غیر (۱) مجرد نفی کے لئے آتا ہے جس سے کسی
انجانے کا ارادہ ہی نہ کیا گیا ہو۔

ومن اضل ممن اتبع ھواہ بغیر ھدی من
اللہ [س ۲۸ : ۵۰

- - - وھو فی الخصام غیر مبین
[س ۴۳ : ۱۸

(۲) = اِلّا

ما لکم من الٰہ غیرہ [س ۷ : ۵۹

ھل من خالق غیر اللہ یرزقکم من السماء
والارض [س ۳۵ : ۳

(۳) مادہ کے سوا صرف صورت کی نفی کرنے کے
لئے آتا ہے۔

کلما نضجت جلودھم بدلنٰھم جلودا
غیرھا [س ۴ : ۵۶

(۴) کسی ذات کو شامل ہو۔

- - - بما کنتم تقولون علی اللہ
غیر الحق - - - [س ۶ : ۹۳

قال الذین لا یرجون لقاءنا ائت بقرآن
غیر ھذا [س ۱۰ : ۱۵

غرا

نغرینک بھم = نسلطنک علیھم ہم تجکو ان پر غلبہ دیں گے - (ابن عباس)

لئن لم ینتہ المنافقون والذین فی قلوبھم مرض والمرجفون فی المدینہ لنغرینک بھم [س ۳۳ : ۶۰

غرم

غراما سخت پیچھا کرنے والا -

ان عذابھا کان غراما [س ۲۵ : ۶۵

مغرم محض مال کا نقصان - (راغب)

ومن الاعراب من یتخذ ما ینفق مغرما - [س ۹ : ۹۸

غسق

غساق = الزمہریر نہایت ٹھنڈ - (ابن عباس)

ھذا - فلیذوقوہ حمیم وغساق [س ۳۸ : ۵۷

لایذوقون فیھا بردا ولا شرابا الا حمیما وغساقا [س ۷۸ : ۲۴ و ۲۵

غسل

غسلین حد درجہ کا گرم اُبلتا ہوا پانی - (اردو نذیرہ کی لغت)

فليس له اليوم ههنا حميم ولا طعام الا من
غسلين لا ياكله الا الخاطئون
[س ۶۹ : ۳۵ - ۳۷

غطش

اغطش = اظلم اندهيرا كيا (ابن عباس)

واغطش ليلها واخرج ضحيها [س ۷۹ : ۲۹

غل

اغلال زنجيرين -
اغلال في اعناقهم ان (كافرون) كي گردنون مين
زنجيرين - ان كے معيوب طريقے جو ان كو
جكڑے هوے هين -

اولئك الذين كفروا بربهم - و اولئك
الاغلال في اعناقهم - و اولئك اصحاب
النار [س ۱۳ : ۵

غلظ

واغلظ عليهم = اذهب الرفق عنهم ان پرسے نرمي
اٹهالے (ابن عباس)

يا ايها النبي جاهد الكفار والمنافقين
واغلظ عليهم [س ۹ : ۷۳

غوي

اغوي (۱) بهكانا - گمراه كرنا -

(۲) گمراھي کي سزاديدنا ۔ (تاج العروس)

ولاينفعكم نصحي ان اردت ان انصح لكم
ان كان الله يريد ان يغويكم ۔ ۔ ۔
[س ۱۱ ۔ ۳۴

= يجزيكم عليكم بغيكم (تاج العروس)

(۳) هلاک کرنا ۔ برباد کرنا ۔ (رازي)

فغوی برباد هونا ۔

وعصي آدم ربه فغوی ۔ [س ۲۰ : ۱۲۱
— خاب ۔ (تاج العروس و لسان العرب)
— فسد عليه عيشه ۔ (راغب)

ف

ف (الف) عاطفه ۔

(۱) ترتيب ۔ معنوي هو يا ذکري ۔

[فراء نے ترتيب سے انکار کیا ھے ۔ چنانچه وہ
و كم من قرية اهلكنا ها فجاء ها باءسنا
(س ۷ : ۴) سے استدلال کرتا ھے ۔]

(۲) تعقيب (که وه هر شئی میں مطابق اس
شئے کے دوری ظاهر کرتی هے ۔ اس میں صرف
اتنی هی مدت کا فاصله هوتا هے جو شئے معقب
کے لئے ضروری هوتا هے ۔

فراغ الي اهله فجاء بعجل سمين فقربه
اليهم [س ۵۱ ۔ ۲۷

انزل من السماء ماءفتصبح الارض مخضرۃ
[س ۲۲ : ۶۳

ثم خلقنا النطفۃ علقۃ فخلقنا العلقۃ
مضغۃفخلقنا المضغۃعظاما [س ۲۳ : ۱۴

(۳) سببیہ -

فتلقی آدم من ربہ کلمات فتاب علیہ
[س ۲ : ۳۷

(ب) بلاعطف -

(۱) سببیت -

انا اعطیناک الکوثر فصل لربک وانحر
[س ۱۰۸ : ۱ و ۲

(۲) بطور رابطہ -

ان تعذبھم فانھم عبادک [س ۵ : ۱۱۸

(۳) زائدہ -

بل اللہ فاعبد [س ۳۹ : ۶۶

(۴) استیناف (آغاز کلام) کے لئے -

کن فیکون [س ۲ : ۱۱۷

فاض

تفیضون = تفعلون کرتے ھو - (ابن عباس)

وماتکون فی شان وماتتلوا منہ من قرآن
و لاتعملون من عمل الاکنا علیکم شھودااذ
تفیضون فیہ [س ۱۰ : ۶۱

فام

فوم (۱) - ثوم -
(۲) گندم -

فاء

فئی غیر مسلم بغیر لڑائی کے جوکچھہ دیں وہ فئے هے -
الفئی ما حصل للمسلمین من اموال الکفار من غیر حرب و لا جہاد واصلہ الرجوع (بحار الانوار)

فتا

تفتؤا - لاتفتؤا (رازی)
- لاتزال تو نہیں باز آئے گا - تو همیشہ یوں هی رهے گا - (ابن عباس)

قالوا تاللہ تفتؤا تذکر یوسف حتی تکون حرضا او تکون من الهالکین [س ۱۲ : ۸۵

فتح

فتح (۱) کھولنا - (۲) ظاهر کرنا -
(۳) فیصلہ کرنا -

ربنا افتح بیننا وبین قومنا بالحق وانت خیر الفاتحین [س ۷ : ۸۹
(۴) امداد کرنا - (۵) فتح دینا -

فتح (۱) = المدد خدا کی مدد ۔ (ابن عباس)

انا فتحنا لک فتحا مبینا لیغفرلک اللہ ماتقدم من ذنبک وما تاخرویتم نعمتہ علیک ویھدیک صراطا مستقیما وینصرک اللہ نصراعزیزا [س ۴۸ : ۱ - ۳

(۲) فیصلہ ۔

ان تستفتحوا فقدجاءکم الفتح [س ۸ : ۱۹

ویقولون متی ھذا الفتح ان کنتم صادقین قل یوم الفتح لاینفع الذین کفروا ایمانھم ولاھم ینظرون [س ۳۲ ۰ ۲۸ و ۲۹

فافتح بینی وبینھم فتحا ونجنی ومن معی من المومنین [س ۲۶ : ۱۱۸

(۳) فتح ۔ کامیابی ۔

نصرمن اللہ وفتح قریب [س ۶۱ : ۱۳

الفتاح == القاضی فیصلہ کرنے والا ۔ (ابن عباس)

قل یجمع بیننا ربنا ثم یفتح بیننا بالحق وھو الفتاح العلیم [س ۳۴ : ۲۶

بما فتح اللہ علیکم [س ۲ : ۷۶
== بما اکرمکم بہ جس چیز سے خدا نے تم کو شرف بخشا ھے ۔ (ابن عباس)

فتل

فتیلا = الذي فی الشق الذی في بطن النواة (ابن عباس) کھجور کی گٹھلی کے شگاف میں جو جھلي کي طرح ریشہ ھوتا ھے -

ولا یظلمون فتیلا [س ۴ : ۴۹

فتن

(غریب القرآن ص ۸۱)

فتنہ (۲) عذاب -

- - - جعل فتنۃ الناس کعذاب الله [س ۲۹ : ۱۰

ان ھی الا فتنتک [س ۷ : ۱۵۵

(۶) جلانا -

یوم ھم علي النار یفتنون [س ۵۱ : ۱۳

(۷) جنون -

وبیصرون بایکم المفتون [س ۶۸ : ۵ و ۶

فاتنین = مضلین گمراہ کرنے والے - (ابن عباس)

فانکم وما تعبدون ما انتم علیہ بفاتنین [س ۳۷ : ۱۶۱ و ۱۶۲

فج

فجاجا = مختلفۃ مختلف (ابن عباس)

و الله جعل لکم الارض بساطا لتسلکوا

مدھاسبلافجاجا [س ۷۱ : ۱۹ و ۲۰

فحش

فاحشۃ بدچلنی - بےحیائی -
= الزنا (ابن عباس)

و التی یاتین الفاحشۃ من نساء کم
فاستشہدوا علیھن اربعۃ منکم - - -
[س ۴ : ۱۵

فرج

فرج (جمع فروج) ستر -
حفظ الفرج ستر پوشی کرنا - پاکدامن رہنا -
والذین ھم لفروجھم حافظون [س ۲۳ : ۵

فردوس

فردوس (۱) باغ - (رومی، فارسی زبان کی لغت)
- - - اولئک ھم الوارثون الذین
یرثون الفردوس [س ۲۳ . ۱۰ و ۱۱
(۲) انگور کی ٹٹیاں - (نبطی زبان کی
لغت)
ان الذین امنوا وعملوا لصالحات کانت
لھم جنات الفردوس نزلا خالدین فیھا
[س ۱۸ : ۱۰۷ و ۱۰۸

فرض

فریضۃ (۱) مہر = الصداق (ابن عباس)

لا جناح علیکم ان طلقتم النساء مالم
تمسوھن او تفرضوا لھن فریضۃ [س ۲ : ۲۳۶
(۲) حکم۔

للذکر مثل حظ الانثیین - - -
فریضۃ من اللہ [س ۴ : ۱۱

فرعون

فرعون پرانے زمانہ میں شاہان مصر کا لقب تھا۔
قرآن میں موسیٰ کے ساتھ جس فرعون کا ذکر ہے
وہ رعمسس ثانی (Rameses II.) تھا۔
فرعون ذی الاوتاد دیکھو تحت وتد۔

فرغ

واصبح فؤاد ام موسیٰ فارغا اور موسیٰ کی ماں کا دل ڈر سے
سن ہو گیا۔ [س ۲۸ : ۱۰
سنفرغ لکم ھذا وعید من اللہ لعبادہ ولیس باللہ
شغل یہ خدا کی طرف سے بندوں کو دھمکی
ہے ورنہ خدا کے لئے شغل کیا۔ (ابن عباس)
[س ۵۵ : ۳۱

فرق

فرق (بالکسرہ) فرقہ - جماعت -

فاوحی الی موسی ان اضرب بعصاک
البحر - فانفلق فکان کل فرق کالطود
العظیم [س ٢٦ : ٦٣
فافرق = فیصلہ کردے - (مدین کی لغت)

فافرق بیننا وبین القوم الفاسقین
[س ٥ : ٢٥
فرقانا بلا سے نکلنے کا راستہ = المخرج (ابن
عباس)

یایھا الذین امنوا ان تتقوا اللہ یجعل
لکم فرقانا ویکفر عنکم سیاتکم ویغفر لکم
[س ٨ : ٢٩

فرہ

فارھین = حاذقین کاریگری کے ساتھ - (ابن
عباس)

وتنحتون من الجبال بیوتا فارھین
[س ٢٦ : ١٤٩

فز

استفزہ من الارض اس نے اس کو ملک سے نکال دیا -
اس نے اس کو دنیا سے ناپید کردیا -

فاراد ان یستفزھم من الارض فاغرقنٰہ ومن
معہ جمیعا [س ١٧ : ١٠٣

فضل

فضل (۱) اچھی چیزون کی زیادتي -

لیس علیکم جناح ان تبتغوا فضلا من ربکم
[س ۲ : ۱۹۸

ویؤت کل ذی فضل فضله [س ۱۱ : ۳

(۲) احسان -

ولا تنسوا الفضل بینکم [س ۲ : ۲۳۷

فطر

فطور = اختلال بے قاعدگي (راغب)

فارجع البصر هل تری من فطور [س ۶۷ : ۳

فعل

فعله = فعله من فعله (رازی) کیا ھے یه جس نے کیا ھے - کسی نے یه کیا ھے -

قالوا ءانت فعلت هذا بالهتنا یا ابراهیم - قال بل فعله - کبیرهم هذا فسئلوهم ان کانوا ینطقون - [س ۲۱ : ۶۲ و ۶۳

فند

تفندون تم هلسي اڑاؤ گے - (قیس غیلان کي لغت)

و لما فصلت العیر قال ابوهم انی لاجد ریح یوسف لولا ان تفندون [س ۱۲ ۰ ۹۴

في

حرف جر ہے -

(۱) ظرفیت - مکان یا زمانہ کے لحاظ سے - خواہ حقیقی ہو یا مجازی -

(۲) = مع -

قال ادخلوا في امم [س ۷ : ۳۸

فلما جاءها نودي ان بورک من في النار ومن حولها [س ۷ : ۸

(۳) بمعنی تعلیل -

قالت فذلكن الذي لمتنني فيه [۱۲ : ۳۲

(۴) = على (استعلاء)

ولاصلبنكم في جذوع النخل [س ۲۰ : ۷۱

(۵) = ب (حرف با)

(۶) = الى

فردوا ايديهم في افواههم [س ۱۴ : ۹

(۷) = من

ويوم نبعث في كل امة شهيدا عليهم من انفسهم [س ۱۶ : ۸۹

= من كل امة شهيدا (س ۱۶ : ۸۴)

(۸) = عن

فمن كان في هذه اعمى فهو في الاخرة اعمى - [س ۱۷ : ۷۲

(۹) مقایست (باہم اندازہ گرفتن)

فما متاع الحیوٰة الدنیا فی الاخرة الا قلیل
[س ۹ : ۳۸

(۱۰) توکید یا زائدہ

وقال ارکبوا فیہا [س ۱۱ : ۴۱

قاب

قاب = قدر مقدار

فکان قاب قوسین او ادنیٰ [س ۵۳ : ۹

قات

مقیتا صاحب قدرت ۔ (ابن عباس)

وکان اللہ علی کل شئ مقیتا [س ۴ : ۸۵

قام

(غریب القرآن ص ۸۳)

قام استقامت کے ساتھ پیروی کرنا ۔ پورا کرنا ۔

واقیموا الصلوٰة [س ۲ : ۴۳

ولو انہم اقاموا التوراة والانجیل ۔ ۔ ۔
[س ۵ : ۶۶

قبض

فقبضت قبضة من اثر الرسول [س ۲۰ : ۹۶
= و قد کنت قبضت قبضة من اثرک
ایہا الرسول ای شیئا من سنتک ودینک فقذ

یقول الرجل فلان یقفوا اثر فلان ویقبض اثره
اذا کان یمتثل رسمه (ابومسلم)

قبل

قبلة (۱) جس طرف منهه پهیر کر لوگ نماز پڑهتے هیں -

وما جعلنا القبلة التي کنت علیها الا
لنعلم من یتبع الرسول ممن ینقلب
علی عقبیه [س ۲ : ۱۴۳

(۲) عبادتگاه - مسجد -

و اوحینا الي موسی و اخیه ان تبوا
لقومکما بمصر بیوتا و اجعلوا بیوتکم
قبلة واقیموا الصلواة [س ۱۰ : ۸۷

قبیلا = عیانا روبرو - علانیه (ابن عباس)

اوتاتي بالله والملائکة قبیلا [س ۱۷ : ۹۲

قتل

(غریب القرآن ص ۸۴)

قتل وکل شئي في القرآن قتل فهو لعن جهاں
کهیں قرآن میں قتل کا لفظ آیا هے اس سے
لعنت هي مراد هے - (ابن عباس)

قد

حرف هے - اس فعل کے ساتهه خصوصیت
رکهتا هے جو منصرف خبري اور مثبت هو اور

کسي ناصب اور جازم عامل سے اور حرف تنفیس سے خالي هو - خواه یه فعل ماضي هو خواه مضارع -

(۱) فعل ماضي کے ساتهه تحقیق کے معني میں -

قد افلح المؤمنون [س ۲۳ : ۱

قد افلح من زکیها [س ۹۱ : ۹

(۲) اس ماضي پر جو که حال واقع هوتا هے قد کا لفظ داخل هونا واجب هے خواه ظاهري طور پر یا مقدر -

وما لنا الا نقاتل في سبیل الله وقد اخرجنا من دیارنا [س ۲ : ۲۴۶

(۳) مضارع کے ساتهه تقلیل کے لئے -

قد یعلم ما انتم علیه [س ۲۴ : ۶۴

(۴) تکثیر کے معني میں -

قد نری تقلب وجهک في السماء [س ۲ : ۱۴۴

= ربما نری (زمخشري)

(۵) بمعني توقع جس طرح اس شخص سے جو کسي غائب کا منتظر اور اس کے آنے کا راسته دیکهتا هو -

قدر

تقدیر انتظام -

و جعل الیل سکنا و الشمس و القمر
حسبانا ۔ ذالک تقدیر العزیز العلیم
[س ۶ : ۹۷
و الشمس تجری لمستقر لھا ۔ ذالک
تقدیر العزیز العلیم [س ۳۶ : ۳۸
و زینا السماء الدنیا بمصابیح وحفظا ۔
ذالک تقدیر العزیز العلیم [س ۴۱ : ۱۲
قدر علیہ اس کو صیق میں ڈالا ۔
لن نقدر علیہ = لن نضیق علیہ ہم اس کو ضیق
میں نہ ڈالیں گے ۔ [س ۲۱ : ۸۷
لیلۃ القدر مبارک رات
انا انزلناہ فی لیلۃ القدر [س ۹۷ : ۱
= فی لیلۃ مبارکۃ (س ۴۴ : ۳)

قدم

لا تقدموا بین یدی اللہ و رسولہ [س ۴۹ : ۱
= لا تقولوا خلاف الکتاب و السنہ (ابن
عباس) قرآن اور سنت رسول کے خلاف نہ
کہو ۔
= تتقدموا (رازی)
قدم صدق = سبق لھم السعادۃ فی الذکر الاول
ان لوگوں کو ازلی سعادت نصیب ہو چکی ۔
(ابن عباس)

• و بشر الذین امنوا ان لھم قدم صدق عند

(بقیہ) [س ۱۰ : ۲

قذف

(۱) پھینکنا - پھینک مارنا -
(۲) ملامت کرنا -

لایسمعون الی الملا الاعلی ویقذفون من کل
جانب دحورا و ہم عذاب واصب
[س ۳۷ : ۸ و ۹

قر

(غریب القرآن ص ۸۵)

مستقر (۲) والشمس تجری لمستقرلها
[س ۳۶ : ۳۸
= و سخر الشمس و القمر - کل یجری
لاجل مسمی (س ۱۳ : ۲
ذات قرار = خصب سرسبز و شاداب (ابن
عباس)

واوینٰھما الی ربوۃ ذات قرار ومعین
[س ۲۳ : ۵۰

قرا

قرا بیان کرنا - واضح کرنا - سمجھانا -

فاذا قراناہ فاتبع قرانہ [س ۷۵ : ۱۸
= بینّاہ (ابن عباس)
فاتبع قرانہ — اعمل بہ (ابن عباس)
[س ۷۵ : ۱۸

قرد

قردة جمع (واحد قرد) بندر - لنگور - ذليل - ملعون -

فقلنا لهم كونوا قردة خاسئين [س ۲ : ۶۵
و قال مجاهد ما مسخت صورتهم و لكن
قلوبهم فمثلوا بالقردة كما مثلوا بالحمار
فى قوله كمثل الحمار يحمل اسفارا
(بيضاوى)

قرع

القارعة = الحادثة العظيمة (ابن عباس)
[س ۱۰۱ : ۱

قرن

ذوالقرنين يه ملک چين کا مشهور خاقان چى وانگ تى (Che-hwang-te) تها جو فغفور اى چن کے بعد تيره برس کى عمر ميں تخت پر بيٹها - اس کى سلطنت دو زمانوں ميں منقسم هوتى هے - پهلا زمانه وه تها جب اس نے اپنى تمام همت اپنے لائق وزير لى زى کى مدد سے سازوسامان اور اسباب قوت اور سطوت سلطنت کے اکٹهے کرنے ميں صرف کى اور دوسرا زمانه وه هوا جب اس نے ملک گيرى اور فتوحات نماياں حاصل کيں - چين کى

سلطنت نہایت وسیع تھي - تبت اور تمام ملک جو اس کے قریب واقع تھے جیسے برھما انام سیام وملایا سب اس میں شامل اور فغفور چین کے باجگزار تھے - فغفور چوسی انگ کے زمانہ میں اکثر صوبہ اور باجگذار ملک باغی ھوگئے تھے - جب ای چن تخت نشین ھوا تو اس نے بعض کو شکست دي مگر کل ملک پر تسلط نہ کرسکا - جب چي وانگ تي بادشاہ ھوا تو اس نے ان کو سر کیا اور ان پر پورا تسلط جمایا - یہ فتوحات کرتا ھوا برھما اور ملایا کے کنارہ پر اس کے جانب غرب خلیج بنگالہ (مغرب الشمس) تک پہنچا - اس کے بعد اس نے مشرق کی طرف حملہ کیا اور مشرقی کنارہ (مطلع الشمس) پر پہنچا - پھر یہ مملکت چین کي شمالی حد پر پہنچا - وھاں قدیم سایتھیا (Scythia) کي رھنے والی تاتاري قوم (یاجوج وماجوج) سے اس کا سامنا ھوا - یہ غارتگري اور لوٹ مار میں طاق تھے اور ان کي زبان بھي چینیوں سے مختلف تھي - سرحد چین کے لوگوں نے جو فغفور کي رعایا تھے تاتاریوں کے لوٹ مار اور غارتگري سے بچنے کے لئے اس سے درخواست کي کہ ان کے درمیان ایک دیوار کھینچ دے - یہ مشہور دیوار بن کر تیار ھوگئي اور پھر نہ اس پر سے کوئي چڑھ کر حملہ آور ھوسکا اور نہ کسی نے

اس میں نقب لگائی۔ اس فغفور نے
سینتیس برس سلطنت کی اور سنہ ۲۱۰
قبل مسیح وفات پائی -

و یسئلونک عن ذی القرنین - - -
انا مکنا لہ فی الارض و اتیناہ من کل شئی
سببا [س ۱۸ : ۸۳ و ۸۴

قالوا یا ذا القرنین ان یاجوج و ماجوج
مفسدون فی الارض فھل نجعل لک خرجا
علی ان تجعل بیننا و بینھم سدا
[س ۱۸ : ۹۴

قسطاس

قسطاس (بالکسرہ) (۱) عدل (رومی زبان کی
لغت)
(۲) = قسطاس (بالضمۃ) ترازو (رومی)

واوفوا الکیل اذا کلتم وزنوا بالقسطاس
المستقیم [س ۱۷ : ۳۵

قصر

قاصرات الطرف نیچی نگاہ والی - نیچی اور جھکی
ہوئی نگاہ بھی خوبصورتی کی ایک ادا ہے اور
اسی کو فارسی شاعر چشم نیم باز اور چشم نیم
خواب کہتے ہیں یا یہ مراد ہے کہ شرم و حیا کی
وجہ سے وہ آنکھیں نیچی کئے رہیں ۔
(نذیر احمد)

وعندهم قاصرات الطرف عين [س ۳۷ : ۴۸

قضى

(۱) حکم کرنا۔

واذا قضى امرا فانما يقول له كن فيكون
[س ۲ : ۱۱۷

وقضى ربك الا تعبدوا الا اياه - - -
[س ۱۷ : ۲۳

(۲) فیصلہ کرنا۔

قل لو ان عندي ما تستعجلون به لقضي
الامر بيني وبينكم [س ٦ : ۵۸

(۳) مقرر کرنا۔

هو الذي خلقكم من طين ثم قضى اجلا
[س ٦ : ۲

(۴) بتلانا۔ وحی کرنا۔

اذ قضينا الى موسى الامر [س ۲۸ : ۴۴

وقضينا الى بني اسرائيل - - -
[س ۱۷ : ۴

(۵) پورا کرنا۔

فلما قضى موسى الاجل [س ۲۸ : ۲۹

كلا لما يقض ما امره [س ۸۰ : ۲۳

فاذا قضيتم مناسككم [س ۲ : ۲۰۰

(۶) خلق کرنا - بنانا -

فقضهن سبع سموات [س ۴۱ : ۱۲

(۷) واجب هونا -

وقضي الامر [س ۲ : ۲۱

قضي منها وطرا اس نے اپنی خواهش کے مطابق اس کا فیصله کر دیا -

فلما قضي زید منها وطرا زوجنا کها [س ۳۳ : ۳۷

قط

قطنا = العذاب عذاب (ابن عباس)

و قالوا ربنا عجل لنا قطنا قبل یوم الحساب [س ۳۸ : ۱۶

قطع

قطع = سواد رات کی سیاهي (ابن عباس)

فاسر باهلک بقطع من اللیل [س ۱۱ : ۸۱

قطمیر

قطمیر وه جهلی جو کهجور کی گٹهلی کی پشت پر هوتي هے - (ابن عباس) عرب کے محاورے میں بے حقیقت چیز کے لئے بولا جاتا هے -

والذین تدعون من دونه مایملکون من قطمیر [س ۳۵ : ۱۳

قلب

تقلب فی البلاد خود رائی کرنا ۔ آوارگی کرنا ۔
(تاج العروس)

لایغرنک تقلب الذین کفروا في البلاد
[س ۲ : ۱۹۵

یقلب کفیہ وہ اپنا ہاتھ ملنے لگا ۔ افسوس کرنے لگا ۔

واحیط بثمرہ فاصبح یقلب کفیہ علی ما
انفق فیہا وھی خاویۃ علی عروشہا ۔ ۔ ۔
[س ۱۸ : ۴۲

قلد

القلائد جمع (واحد قلادۃ) جانور جو حج کے وقت
قربانی دیئے جاتے ہیں ۔ [س ۵ : ۲

قنت

قانتون مقر (ابن عباس)

قنی

اغنی واقنی — اعطی وارضی اس نے دیا اور خوش
کیا ۔ تنگدستی سے غنی بنایا اور مال بھرپور
دیا ۔

وانہ ھو اغنی واقنی [س ۵۳ : ۴۸

قوی

بقوۃ == بجد وحزم کوشش اور ہوشیاری کے

ساتھہ - (ابن عباس)

خذوا ما اتینا کم بقوۃ [س ۲ : ۶۳

المقوین = المسافرین مسافر - (ابن عباس)

افرءیتم النار التی تورون - ءانتم انشاتم شجرتھا ام نحن المنشؤن - نحن جعلنا ھا تذکرۃ ومتاعا للمقوین
[س ۵۶ : ۷۱ - ۷۳

ک

ک حرف جر ہے -
(۱) بمعنی تشبیہ -
(۲) تعلیل -

کما ارسلنا فیکم رسولا منکم [س ۲ : ۱۵۱
= لاجل ارسلنا (اخفش)

واذکروہ کما ھدیکم [س ۲ : ۱۹۸

(۳) توکید کے معنی میں اور زائدہ

لیس کمثلہ شئی [س ۴۲ : ۱۱

کاب

اکواب (جمع) بے دستوں کے مٹی کے پختہ کوزے - پیالے (نبطی لغت)

یطرف علیھم ولدان مخلدون باکواب

وأباريق - - - [س ۵۶ : ۱۷ و ۱۸

كاد

كاد فعل ناقص هے - اس سے صرف ماضي اور مضارع کے افعال آئے هيں - كاد فعل کے بدقت واقع هونے پر دلالت کرتا هے -
(۱) = قارب (قريب هوا)
(۲) = اراد اراده کیا -

ان الساعة آتية أكاد أخفيها لتجزى كل نفس بما تسعى [س ۲۰ : ۱۵

كذالك كدنا ليوسف [س ۱۲ : ۷۶

و ان كادوا ليفتنونك عن الذي اوحينا اليك لتفتري علينا غيره - - - [س ۱۷ : ۷۳

كيد = مكر حكمت کے ساتھ کسی کام کا انتظام كرنا - يه لفظ بھي مكر كي طرح اچھے اور برے دونوں معنوں میں استعمال هوتا هے - (لسان العرب)

وأملي لهم - ان كيدي متين [س ۷ : ۱۸۳

كار

كورت (۱) = اظلمت تاریک اور سياه هو جائے گي - (ابن عباس)
(۲) = غورت غائب هو جائے گي (فارسي کي لغت)

اذا الشمس كورت [س ۸۱ : ۱

كان

فعل ناقص متصرف هے - اسم كو رفع اور خبر كو نصب ديا كرتا هے -

(۱) بمعني ازل و ابد - دوام و استمرار -

وكان الله عليما حليما [س ۳۳ : ۵۱

ان الشيطان كان للانسان عدوا مبينا [س ۱۷ : ۵۳

ان الباطل كان زهوقا [س ۱۷ : ۸۱

(۲) ماضي منقطع (گئي گزري بات) کے معني ميں - تاريخي واقعات کے بيان ميں كان اسهي معنوں ميں آيا هے -

قالوا كيف نكلم من كان في المهد صبيا [س ۱۹ : ۲۹

ان ابراهيم كان امة قانتا لله [س ۱٦ : ۱۲۰

(۳) بمعني حال -

كنتم خير امة اخرجت للناس [س ۳ : ۱۰۹

(۴) بمعني استقبال -

ويخافون يوما كان شره مستطيرا [س ۷٦ : ۷

(۵) بمعني صار (هوگيا)

ابى واستكبر وكان من الكافرين [س ۲ : ۳۴

(٦) — ينبغي، (سزاوار هے)

ماکان لکم ان تنبتوا شجرها [س ۲۷ : ۶۰

مایکون لنا ان نتکلم بھذا [س ۲۴ : ۱۶

(۷) = حضر اور وجد

ان کان ذو عسرة فنظرة الی میسرة

[س ۲ : ۲۸۰

وان تک حسنة یضاعفها [س ۴ : ۴۰

(۸) تاکید کے معنی میں - یہی زائدہ بھی ہوتا ہے -

قال وما علمی بما کانوا یعملون

[س ۲۶ : ۱۱۲

قالوا سبحانک ما کان ینبغی لنا ان نتخذ من دونک من اولیاء [س ۲۵ : ۱۸

کأن (کاف والف بالفتحہ ونون مشدد)

= کاف تشبیہ + ان موکدہ

تشدید کے ساتھ تشبیہ موکد کا حرف ہے - اس کا استعمال اسی موقع پر ہوتا ہے جہاں مشابہت بیحد قوی ہو -

قالت کانہ ھو [س ۲۷ : ۴۲

کبھی اس کی تشدید کو دور بھی کردیتے ہیں -

مرکأن لم یدعنا الی ضر مسہ [س ۱۰ : ۱۲

کاین (اسم کاف تشبیہ + ای تنوین) تعداد میں زیادتی ظاہر کرنے کے لئے آتا ہے۔

کاین من نبی قاتل معہ ربیون کثیر
[س ۳ : ۱۴۵

اس کا تلفظ کئی طرح پر ہوا ہے۔

(۱) کائن تابع کے وزن پر۔

(۲) کای بروزن کعب۔

کدر

انکدرت = تغیرت تغیر ہو جائیں گی۔ (ابن عباس)

واذا النجوم انکدرت [س ۸۱ : ۲

کدی

اکدی خود ہی احسان جتا کر اپنی دی ہوئی چیز اور بخشش کو مکدر بنا دیا۔ (ابن عباس)

افرءیت الذی تولی واعطی قلیلا واکدی
[س ۵۳ : ۳۴

کذا

قرآن میں محض اشارہ کے لئے آیا ہے۔

فلما جاءت قیل اھکذا عرشک [س ۲۷ : ۴۲

کذب

کذب (۱) جھوٹ ۔ (۲) = خطا غلط (رازی)

کسف

کسف (۱) ٹکڑا ۔ (راغب)

و ان یروا کسفا من السماء ساقطا یقول سحاب مرکوم [س ۵۲ : ۴۴

(۲) عذاب ۔

فاسقط علینا کسفا من السماء ان کنت من الصادقین [س ۲۶ : ۱۸۷

کف

کافۃ = جمیعا سب کے سب (ابن عباس)

و قاتلوا المشرکین کافۃ کما یقاتلونکم کافۃ [س ۹ : ۳۶

کفر

کفر (۵) (الف) بری ذمہ ہونا ۔

اذ قالوا لقومهم انا برءؤا منکم و مما تعبدون من دون اللہ کفرنا بکم [س ۶۰ : ۴

کافر (۱) ناشکرا ۔

قال الم نربک فینا ولیدا و لبثت فینا من عمرک سنین ۔ و فعلت فعلتک التی

فعلت وانت من الكافرين
[س ۲۶ : ۱۸ و ۱۹

(۲) بے دین - منکر حق -
(۳) کاشتکار -

- - - کمثل غیث اعجب الکفار
نباته - - - [س ۵۷ : ۲۰

کل

کلا (بالفتحه) (۱) حرف ھے
= ردع جھڑکنا اور باز رکھنا
— ذم مذمت کرنا
(سیبویه)
(۲) بمعنی حقا - (کسائی)
(۳) استفتاحیه - (ابوحاتم)

کلا - ان الانسان لیطغی [س ۹۶ : ۶

کلما = کل + ما (مصدریه)
= کل وقت جب جب - جب کبھی -

کلا (مذکر) } دو اسم ھیں لفظاً مفرد اور معناً
کلتا (مؤنث) } مثنیٰ

یه دونوں تثنیه میں وھی خصوصیت رکھتے
ھیں جو لفظ کل کو جمع میں حاصل ھے -
(راغب)

کلتا الجنتین آتت اکلھا [س ۱۸ : ۳۳

کلالة = من لم یترک والدا ولا ولدا (ابن عباس)

جس نے اپنے بعد ماں باپ یا بیٹا بیٹی کچھ نه چھوڑا هو - [س ۴ : ۱۷۷

كلب

مكلبين = - ضواري درنده جانور (ابن عباس) [س ۵ : ۴

كلم

(غريب القرآن ص ۹۳)

كلمة (۱) كام - معامله (راغب)

الكلم الطيب = ذكر الله والعمل الصالح خدا كي ياد اور نيک عمل (ابن عباس) [س ۳۵ : ۱۰

كلمات عجائب صنع باری تعلي - تمام چيزين خدا نے پيدا کی هين - (رازي)

كي

حرف هے -

(۱) تعليليه -

کے لا يكون دولة بين الاغنياء منكم [س ۵۹ : ۷

(۲) = آن (مصدريه)

لكيلا تاسوا على ما فاتكم ولا تفرحوا بما آتيكم [س ۵۷ : ۲۳

ل

ل اس کی چار قسمیں هیں -

(الف) جارہ ۔ اسم ظاہر کے ساتھہ مکسور اور ضمیر کے ساتھہ مفتوح آتا ہے ۔ مگر یائے متکلم کی ضمیر کے ساتھہ ہمیشہ لام مکسور ہی آتا ہے ۔

(۱) استحقاق ۔

الحمد للہ [س ۱ : ۱

ویل للمطففین [س ۸۳ : ۱

(۲) اختصاص ۔

فان کان لہ اخوۃ ۔ ۔ ۔ [س ۴ : ۱۱

(۳) بمعنی ملک ۔

لہ مافی السموت ومافی الارض [س ۳۴ : ۱

(۴) تعلیلیہ ۔

وانہ لحب الخیر لشدید [س ۱۰۰ : ۷

یقول یالیتنی قدمت لحیاتی [س ۸۹ : ۲۴،

(۵) = إلیٰ

بان ربک اوحی لہا [س ۹۹ : ۵

کل یجری لاجل مسمی [س ۱۳ : ۲

= کل یجری الی اجل مسمی (س ۳۱ : ۲۹)

(۶) = علیٰ (شافعی)

ویخرون للاذقان یبکون [س ۱۷ : ۱۰۹

واذامس الانسان الضر دعانا لجنبہٖ ا
[س ۱۰ : ۱۲

وتلہ للجبین [س ۳۷ : ۱۰۳

وان اساتم فلہا [س ۱۷ ۰ ۷

ولہم اللعنت [س ۴۰ : ۵۲

(۷) == فی

ونضع الموازین القسط لیوم القیامۃ
[س ۲۱ ۰ ۴۷

(۸) == عند

(۹) == بعد

اقم الصلوٰۃ لدلوک الشمس - - -
[س ۱۷ : ۷۸

(۱۰) == عن

وقال الذین کفروا للذین آمنوا لوکان خیرا
ماسبقونا الیہ [س ۴۶ : ۱۱

(۱۱) تبلیغ کے لئے - یہ کسی قول کے سامع کے اسم یا اس چیز کو جر دیا کرتا ھے جو اسی اسم کے معنی میں ھو - مثلاً الاذن -

(۱۲) بمعنی صیرورۃ اور انجام کار - اسی کو لام عاقبت بھی کہتے ھیں -

فالتقطہ آل فرعون لیکون لھم عدوا وحزنا
[س ۲۸ : ۸

(١٣) لام تاکید اور زائدہ یا ضعیف عامل کو قوت دینے کے لئے اور یہی لام فاعل یا مفعول کی تبیین (واضح کرنے) کے لئے بھی آتا ہے۔

قل عسى ان يكون ردف لكم بعض الذى تستعجلون [س ٢٧ : ٧٢

يريد الله ليبين لكم [س ٤ ; ٢٦

وكنا لحكمهم شاهدين [س ٢١ : ٧٨

هيهات هيهات لما توعدون [س ٢٣ : ٣٦

(ب) ناصبہ لام تاکید ۔ یہ لام تعلیلیہ ہے ۔

(ج) (١) جازمہ لام (طلب) امر ۔

فليستجيبوا لى وليؤمنوا بى [س ٢ : ١٨٦

لينفق ذو سعة من سعته [س ٦٥ : ٧

ونادوا يا مالك ليقض علينا ربك [س ٤٣ : ٧٧

(٢) بمعنی تہدید (دھمکی)

ومن شاء فليكفر [س ١٨ : ٢٩

(د) مہملہ (غیر عاملہ)

(١) لام ابتدا ۔ مضمون جملہ کی تاکید ۔ فعل مضارع کو زمانہ حال کے لئے مخصوص کردیتا ہے ۔

لانتم اشد رهبة في صدورهم من الله

س ٥٩ : ١٣

خبر پر بهي آتا هے -

ان ربي لسميع الدعاء [س ۱۴ : ۳۹

وانک لعلي خلق عظيم [س ۶۸ : ۴

(۲) لام زائده - ان مفتوحه کي خبر ميں -

(۳) وه لام جو قسم يا لو يا لولا کے جواب ميں آتا هے -

قالوا تالله لقد آثرک الله علينا

[س ۱۲ : ۹۱

و لولا دفع الله الناس بعضهم ببعض

لفسدت الارض - - - [س ۲ : ۲۵۱

(۴) لام موطئه (الموذنه) - يه لام کسي حرف شرط پر اس بات کا علم دينے کے لئے داخل هوتا هے که جواب شرط اس کے بعد مع اس کے ايک مقدر قسم پر مبني هے -

لئن اخرجوا لا يخرجون معهم - و لئن قوتلوا لا ينصرونهم - ولئن نصروهم ليولن

الادبار ثم لا ينصرون [س ۵۹ : ۱۲

نافيه -

(۱) = إن (لا تبريه)

لا اله الا هو الرحمن الرحيم [س ۲ : ۱۶۳

(۲) = ليس

و لا اصغر من ذالک و لا اکبر الا في کتاب
مبین [س ۱۰ : ۹۱

(۳) تاکید کے لئے - (زائدہ)

قال یا هارون ما منعک اذرایتهم ضلوا الا
تتبعن [س ۲۰ : ۹۲ و ۹۳

لئلا یعلم اهل الکتاب الا یقدرون علي شئی
من فضل الله [س ۵۷ : ۲۹

لااقسم بیوم القیامة [س ۷۵ : ۱

لات (لا نافیه + تائے تانیث)

فنادوا ولات حین مناص [س ۳۸ : ۳

لاجرم = حقاً لابد
= بلی (ابن عباس)

لاح

لواحة = معرضة پیش آنے والي (ابن عباس)

لواحة للبشر [س ۷۴ : ۲۹

لوح محفوظ وہ لوح جو هر طرح کے بیرونی اثرات سے
محفوظ هے -
(۱) قلب مؤمن -
(۲) جریدۂ عالم -

بل الذین کفروا في تکذیب والله من
وراءهم محیط - بل هو قرآن مجید في لوح
محفوظ [س ۸۵ : ۱۹ - ۲۲

لام

ملیم گنہگار ۔

وھو ملیم [س ۳۷ : ۱۴۲

لب

الباب جمع (واحد لب) (۱) دل ۔
(۲) دماغ ۔ عقل ۔
اولوا الالباب (۱) اہل دل ۔ (۲) عقلمند ۔

لبس (غریب القرآن ص ۹۴)

لبس (۲) آمیزش کرنا ۔ ملانا ۔

ولاتلبسوا الحق بالباطل [س ۲ : ۴۲

الذین آمنوا و لم یلبسوا ایمانھم بظلم
اولٰئک لھم الامن وھم مھتدون [س ۶ : ۸۳

(۳) گھبرا دینا ۔ گھبراھٹ میں ڈالنا ۔

قل ھو القادر علی ان یبعث علیکم عذابا
من فوقکم او من تحت ارجلکم او یلبسکم
شیعا و یذیق بعضکم باس بعض [س ۶ : ۶۵

لباس (۱) پوشاک ۔

ولباسھم فیھا حریر [س ۲۲ : ۲۳

(۲) پردہ پوش ۔

وھو الذی جعل لکم الیل لباس ۔ ۔ ۔
[س ۲۵ : ۴۷

(٣) = تقویٰ

یا بنی آدم لا یفتننکم الشیطان کما اخرج ابویکم من الجنۃ ینزع عنھما لباسھما لیریھما سواتھما [س ٧ : ٢٧

(٤) گھبراھٹ ۔ شدت ۔

فاذاقھا اللہ لباس الجوع والخوف بما کانوا یصنعون [س ١٦ : ١١٢

لسن

لسان صدق علیا = لثناء الحسن اچھی تعریف کرنے کے لئے (ابن عباس)

وجعلنا لھم لسان صدق علیا [س ١٩ : ٥٠

واجعل لي لسان صدق فی الاخرین
[س ٢٦ : ٨٤

لعل

لعل حرف عامل ھے ۔

(١) = کے (تاکہ) توقع ۔

واتقوا اللہ لعلکم تفلحون [س ٢ : ١٨٩

(٢) ناپسند چیز سے ڈرنا ۔

وما یدریک لعل الساعۃ قریب [س ٤٢ : ١٧

فلعلک تارک بعض ما یوحی الیک و ضائق بہ صدرک - - - [س ١١ : ١٢

(۳) تعلیلیہ ۔

فقولا لہ قولا لینا لعلہ یتذکر او یخشی

[س ۲۰ : ۴۴

(۴) بمعنی استفہام

لا تدری لعل اللہ یحدث بعد ذالک امرا

[س ۶۵ : ۱

(۵) بمعنی تشبیہ

اتبنون بکل ریع آیۃ تعبثون وتتخذون
مصانع لعلکم تخلدون

[س ۲۶ : ۱۲۸ و ۱۲۹

= کانکم تخلدون (ابن عباس)

لغا

(۱) غل شور کرنا ۔
(۲) عیب ندلنا ۔

و قال الذین کفروا لا تسمعوا لھذا القران
والغوا فیہ [س ۴۱ : ۲۶

لقی

(غریب القرآن ص ۹۵)

القول بتایا ۔ سمجھایا ۔
(القاہ علیہ = اس نے اس کے دل میں یہ
بات ڈالی ۔ اس کو سمجھایا ۔)

قالوا ما اخلفنا موعدک بملکنا ولکنا

حملنا اوزارا من زینة القوم فقذفناها
فکذالک القی السامری [س ۲۰ : ۸۷

لقیتم = تم سے لڑائی میں سامنا ہو (زمخشری)

فاذا لقیتم الذین کفروا فضرب الرقاب
[س ۴۷ : ۴
= إذا لقیتم الذین کفروا زحفا
(س ۸ : ۱۵)

لم

لما = لم + ما (زمخشری)
(جہاں اثبات میں قد کو زاید کر دیتے ہیں
وہاں نفی میں ما کو زاید کر دیتے ہیں)
(۱) = إذ جب -
(۲) = إلا حرف استثناء

ان کل نفس لما علیہا حافظ [س ۸۶ : ۴
وان کل ذالک لما متاع الحیوٰة الدنیا
[س ۴۳ : ۳۵

وان کلا لما لیوفینهم ربک اعمالهم
[س ۱۱ : ۱۱۱

لن

لن حرف نفی - یہ تاکید نفی کے لئے آتا ہے -

قال لن ترانی [س ۷ : ۱۴۳

لها

لهوا = بیوی یا بچہ (یمن کی لغت - رازی)

لو اردنا ان نتخذ لهوا لاتخذناه من لدنا ـ
ان كنا فاعلين ؛ [س ۲۱ : ۱۷

لهم

الهمها اس نے اس کو سکھایا ـ

و نفس وما سويها فالهمها فجورها وتقويها
[س ۹۱ : ۷ و ۸

لو

(۱) = ليت بمعنی تمنی ـ

ـ ـ ـ يودوا لو انهم بادون فی الاعراب
[س ۳۳ : ۲۰

فلو ان لنا كرة فنكون من المؤمنين
[س ۲۶ : ۱۰۲

(۲) = إن شرطيه
(۳) = أن مصدريه ـ

ود كثير من اهل الكتاب لو يردونكم من
بعد ايمانكم كفارا ـ ـ ـ
[س ۲ : ۱۰۹

يود احدهم لو يعمر الف سنة [س ۲ : ۹۶

(۴) بمعنی تقلیل

کونوا قوامین بالقسط شہداء للہ و لو
علی انفسکم - - - [س ۴ : ۱۳۵

لولا = لو + لا
(۱) کسی وجود کے امتناع کا حرف ۔ اس
حالت میں جملہ اسمیہ پر داخل ہوتا ہے اور
اگر وہ مثبت ہو تو اس کا جواب فعل مقرون
باللام (لام سے ملا ہوا فعل) ہوتا ہے ۔

فلولا انہ کان من المسبحین للبث فی
بطنہ الی یوم یبعثون [س ۳۷ : ۱۴۴
اور جب فعل منفی ہو تو وہ بغیر لام آتا ہے ۔

ولولا فضل اللہ علیکم ورحمتہ ما زکی منکم
من احد ابدا [س ۲۴ : ۲۱
اور جب اس سے مل کر کوئی ضمیر آئے تو رفع کی
ضمیر ہو ۔

لولا انتم لکنا مؤمنین [س ۳۴ : ۳۱
(۲) = ھلا (استفہامیہ)
لولا انزل الیہ ملک [س ۲۵ : ۷
لولا تستغفرون اللہ [س ۲۷ : ۴۶
فلولا اذا بلغت الحلقوم - - -
[س ۵۶ : ۸۳

(۳) = ما بمعنی نفی (ہروی)

فلولاكانت قرية آمنت فنفعها ايمانها الا قوم يونس [س ١٠ : ٩٨
= = ما كانت قرية (ابن ابى حاتم كى روايت)

لوما = لو + ما = لولا

لوى

يلون السنتهم بالكتاب وه لوگ اپنى زبان سے كتاب گرهتے هيں -

و ان منهم لفريقا يلون السنتهم بالكتاب لتحسبوه من الكتاب وماهو بالكتاب - و يقولون هو من عند الله وماهو من عند الله - و يقولون على الله الكذب وهم يعلمون [س ٣ ٧٧

ليا بالسنتهم اپنى زبانوں كو مروڑ كر - تهٹها دينے كے لئے -

من الذين هادوا يحرفون الكلم عن مواضعه ويقولون سمعنا و عصينا واسمع غير مسمع وراعنا ليا بالسنتهم وطعنا فى الدين [س ۴ : ۴۶

ليت

ليت حرف هے -
= تمنى (كاش)

لیل

لیل (۱) رات -

واللیل اذا یغشی [س ۹۲ : ۱

(۲) رات اور دن -

قال آیتک الا تکلم الناس ثلاث لیال سویا
[س ۱۹ : ۱۰

: ثلاثة ایام (س ۳ : ۴۰)

لئلا

= ل + أن + لا ایسا نہ ہوکہ -
مبادا

ما

ما (۱) = الذي

ما عندکم ینفد وما عند اللہ باق
[س ۱۶ : ۹۶

والسماء وما بنیها [س ۹۱ : ۵

(۲) = اي شئی (استفہامیہ)

وما تلک بیمینک یاموسی [س ۲۰ : ۱۷

قالوا وما الرحمن [س ۲۵ : ۶۰

(۳) شرطیہ

ما ننسخ من آیة او ننسها - - -
[س ۲ : ۱۰۶

فما استقاموا لكم فاستقيموا لهم
[س ۹ : ۷

(۴) بمعني تعجب -

فما اصبرهم علي النار [س ۲ : ۱۷۵

قتل الانسان ما اكفره [س ۸۰ : ۱۷

(۵) حرفيه - مصدريه زمانيه يا غير زمانيه

فاتقوا الله ما استطعتم [س ۶۴ : ۱۶

(۶) = ليس (نافيه)

وقلن حاش لله ما هذا بشرا [س ۱۲ : ۳۱

ما هن امهاتهم [س ۵۸ : ۲

(۷) زائده (تاكيد کے لئے)

انما الله اله واحد [س ۴ : ۱۷۱

كانما اغشيت وجوههم قطعا من الليل
مظلما [س ۱۰ : ۲۷

ربما يود الذين كفروا - - - [س ۱۵ : ۲

اياما تدعوا فله الاسماء الحسنى
[س ۱۷ : ۱۱۰

ايما الاجلين قضيت - - - [س ۲۸ : ۲۸

ماذا = ما (استفهاميه) + ذا (موصوله)
استفهاميه

ويسئلونك ماذا ينفقون [س ۲ : ۲۱۵

مرج

امرمریج امرباطل (ابن عباس)

بل کذبوا بالحق لما جاءھم فھم فی امر مریج [س ۵۰ : ۵

مرد

مارد } جس سے کسی اچھی بات کی امید نہ ھو ۔
مرید } (راغب) جو بالکل گیا گزرا ھوگیا ۔
مردود ۔

وان یدعون الاشیطانامریدا [س ۴ : ۱۱۷

مس

مس رس رسہ

الذین یاکلون الربا لایقومون الاکمایقوم الذي یتخبطہ الشیطان من المس
[س ۲ : ۲۷۵

مساس چھونا ۔

قال فاذھب فان لک فی الحیواۃان تقول لامساس - - - [س ۲۰ : ۹۷

= لا تخالط و لاتخالط (ابن عباس)
ملنے جلنے کی ممانعت ھے ۔

مسح

(غريب القرآن ص ٩٩)
فطفق مسحا الخ == جعل يمسح (ابن عباس)
== يمسح راسها و اعناقها اكرامالها و اظهار
الشدة شفقة عليها (شرح مواقف)
المسيح حضرت عيسي کا لقب هے که وه بهت سیرو
سياحت کيا کرتے تھے - (راغب)

مسخ

مسخ حالت بري کر دينا -

ولو نشاء لمسخناهم علي مكانتهم - - -
[س ٣٦ : ٦٦

مشج

امشاج مرد اور عورت کے نطفه کا رحم میں پڑ کر مل
جانا - (ابن عباس)

انا خلقنا الانسان من نطفة امشاج
[س ٧٦ : ٢

مطر

مطر (١) عذاب - (زمخشري)

و امطرنا عليهم مطرا - فساء مطر
المنذرين [س ٢٦ : ١٧٣
(٢) بارش - پاني -

و لا جناح عليكم ان كان بكم اذى من مطر او

کلثم مرضی - - - [س ۴ : ۱۰۲

مع

(۱) = عند (پاس)

ان اللہ مع الصابرین [س ۸ : ۴۶

(۲) اجتماع - مکان یا وقت کے لحاظ سے -

(۳) اشتراک محض بلا لحاظ مکان یا زمانہ

وکونوا مع الصادقین [س ۹ ۰ ۱۱۹

ھذا ذکر من معي وذکر من قبلي

[س ۲۱ : ۲۴

مکر

(غریب القرآن ص ۹۹)

مکر (۲) لگاوٹ کی باتیں -

فلما سمعت بمکرھن ارسلت الیھن - -

[س ۱۲ : ۳۱

= قواھن (رازی)

مکر = کید حکمت کے ساتھ کسی کام کا انتظام کرنا - یہ لفظ بھی کید کی طرح اچھے اور برے دونوں معنوں میں استعمال ھوتا ھے -

(تاج العروس) [س ۳ : ۵۴

ملک

ملوکا آزاد (کنانہ کی لغت)

واذقال موسی لقومہ یا قوم اذکروا نعمۃ

الله علیکم اذ جعل فیکم انبیاء وجعلکم
ملوکاو آتیکم مالم یؤت احدا من العالمین
[س ۵ : ۲۰

من

من حرف جر -
(۱) ابتداء غایت بلالحاظ مکان یازمانہ
من المسجد الحرام [س ۱۷ : ۱
انہ من سلیمان [س ۲۷ : ۳۰
(۲) بعض بمعنی تبعیض
- - - حتی تنفقوا مما تحبون
[س ۳ : ۹۱
(۳) بمعنی تبیین - (بیانیہ)
مایفتح الله للناس من رحمة [س ۳۵ : ۲
(۴) تعلیلیہ (سببیہ)
یجعلون اصابعھم فی اذانھم من الصواعق
[س ۲ : ۱۹
(۵) فصل بالمہملہ کے لئے -
والله یعلم المفسد من المصلح
[س ۲ : ۲۲۰
(۶) بدل کے واسطے -
ارضیتم بالحیاة الدنیا من الاخرة
[س ۹ : ۳۸

ولو نشاء لجعلنا منکم ملائکتہ فی الارض
یخلفون [س ۴۳ : ۶۰

(۷) عموم کی تخصیص کے لئے۔

ومامن الہ الا اللہ [س ۳ : ۶۱

(۸) == حرف با۔

ینظرون من طرف خفی [س ۴۲ : ۴۵

(۹) == علی

و نصرناہ من القوم الذین کذبوا بایاتنا
[س ۲۱ : ۷۷

(۱۰) = فی

اذا نودی للصلوٰۃ من یوم الجمعۃ
[س ۶۲ : ۹

(۱۱) = عن

یاویلنا قد کنا فی غفلۃ من ھذا [س ۲۱ : ۹۷

(۱۲) == عند

لن تغنی عنھم اموالھم ولا اولادھم من اللہ
[س ۵۸ : ۱۷

(۱۳) تاکید کے لئے۔ (زائدہ)

وما تسقط من ورقۃ الا یعلمھا [س ۶ : ۵۹

ما تری فی خلق الرحمان من تفاوت۔
فارجع البصر ھل تری من فطور [س ۶۷ : ۳

من

غیرممنون (۱) جو کبھی منقطع ہونے والا نہیں -
(۲) بے منت کے ذمہ منت رکھنے سے لینے والے کو
ایذا ہوتی ہے -

ان الذین امنوا وعملوا الصالحات لهم اجر
غیر ممنون [س ۴۱ : ۸

منی

امانی (۱) آرزوئیں -

لیس بامانیکم ولا امانی اهل الکتب
[س ۴ : ۱۲۳
(۲) = احادیث باتیں (ابن عباس)

وقالوا لن یدخل الجنة الا من کان هودا
او نصری - تلک امانیهم قل هاتوا برهانکم
ان کنتم صادقین [س ۲ : ۱۱۱

و منهم امیون لایعلمون الکتب الا امانی
وان هم الا یظنون [س ۲ : ۷۸

وغرتکم الا مانی حتی جاء امرالله وغرکم
بالله الغرور [س ۵۷ : ۱۴

تمنی (بالضمه) = تقدر (راغب)
منی = قدر

وانه خلق الزوجین الذکروالانثی من نطفة

اذا تمنى [س ۵۳ : ۴۹

تمني اس نے تمناکي ـ اس نے خواهش کی ـ

أمنية اس کي تمنا ـ اس کی خواهش ـ

وما ارسلنا من قبلك من رسول و لا نبي الا اذا تمنى القى الشيطان في امنية [س ۲۲ : ۵۲

مهد

مهد (۱) گهواره

فاشارت اليه ـ قالوا كيف نكلم من كان فى المهد صبيا [س ۱۹ : ۲۹

(۲) صغرسنی کازمانه ـ

ويكلم الناس في المهد وكهلا [س ۳ : ۴۵

نار

(غريب القرآن ص ۱۰۳)

(۲) نار الله الخ

= كذالك يريهم الله اعمالهم حسرات عليهم ـ ما هم بخارجين من النار (س ۲ : ۱۶۷)

ناش

تناوش اني لهم التناوش [س ۳۴ : ۵۲

= فكيف لهم بالرد وه کیونکر رد کرسکتے هیں (ابن عباس)

نبا

نبا (۱) خبر -

(۲) نبوت - عهد نبوت -

لکل نبا مستقر [س ۶ : ۶۷

(۳) نبي کا پیغام -

قل انما منذر وما من اله الا الله الواحد القهار - - - قل هو نبؤا عظیم - انتم عنه معرضون [س ۳۸ : ۶۵ - ۶۷

لایدنبئک مثل خبیر عربی کي ایک مثل هے جس کو ایسے محل میں استعمال کیا جاتا هے که ایک شخص نے کوئی بات کهی اور آخر میں یه مثل کهه دی جس سے اس کا مقصود یه هوتا هے که مجهه سے بهتر اور دوئی کیا جانے گا - که میں اس کا بڑا واقف کار هوں - (نذیر احمد) [س ۳۵ : ۱۴

نبت

انبتکم من الارض نباتا تم کو نبات کي طرح اُگایا [س ۷۱ : ۱۷

از جمادي مردم و نامی شدم
وز نما مردم بحیوان سرزدم
(مولینا روم)

نبذ

نبذتها = اي طرحتها چهوڑدیاهم نےاِس کو -
(ابومسلم)

فقبضت قبضة من اثر الرسول فنبذتها
[س ۲۰ : ۹۶

نجد

النجدين = الضلالة و الهدي گمراهی اور
هدایت - (ابن عباس)

وهدينٰه النجدين [س ۹۰ : ۱۰

نحس

نحاس (۱) = دخان النار دهوان (ابن عباس)

يرسل عليكما شواظ من نار و نحاس - - -
[س ۵۵ : ۳۵

(۲) پگهلاهوا تانبا -
نحس = شر (برائی)
ايام نحسات منحوس دن (ابن زيد) سخت
دن (ضحاک)
= ايام والله كانت مشؤمات على القوم وه
دن اس قوم کے لئے برے تھے (قتادہ) ايام
مشؤمات عليهم (السدي)

فارسلنا عليهم ريحا صرصرا فى ايام نحسات
[س ۴۱ : ۱۶

نحل

نحلة (بالکسرة) فریضه - ضروری باتیں واجب الادا (قیس غیلان کی لغت)

واتوا النساء صدقاتهن نحلة [س ۴ : ۴

ندا

یوم التناد مصیبت کا دن - [س ۴۰ : ۳۲

نزغ

نزغ وسوسه

و اما ینزغنک من الشیطان نزغ فاستعذ بالله [س ۴۱ : ۳۶

نسک

منسکا = عیدا عید - تهوار (ابن عباس)

ولکل امة جعلنا منسکا لیذکروا اسم الله علی ما رزقهم من بهیمة الانعام
[س ۲۲ : ۳۴

نسي

(غریب القرآن ص ۱۰۶)

* (۱) بهول جانا -
(۲) جان بوجهه کر بهلادینا - چهوڑ دینا - غافل هونا - (راغب)

فالیوم ننسیهم کما نسوا لقاء یومهم هذا و
ماکانوا بآیاتنا یجحدون [س ۷ : ۵۱

فذوقوا بما نسیتم لقاء یومکم وذوقوا عذاب
الخلد بما کنتم تعملون ۔ [س ۳۲ : ۱۴
-- ترکناکم (ابن عباس)

نساء (۱) عورت ۔
(۲) بیوی - زوجہ ۔
(۳) بہن ۔

و ان کانوا اخوۃ رجالا ونساء فللذکر مثل حظ
الانثیین [س ۴ : ۱۷۷
(۴) لڑکیاں ۔

یوصیکم اللہ فی اولادکم - - - فان
کن نساء فوق اثنتین فلهن ثلثا ما ترک
[س ۴ . ۱۱

نشا

ناشئۃ اللیل = قیام اللیل رات کی عبادت ۔
(حبش کی لغت)

ان ناشئۃ اللیل هی اشد وطئا واقوم قیلا
[س ۷۳ : ۶

نشز

نشوز (۱) عورت کا شوہر کے خلاف کھڑا ہونا ۔ بد
چلنی ۔

و الّٰتی تخافون نشوزهن فعظوهن و
اهجروهن فی المضاجع واضربوهن
[س ۴ : ۳۴

(۲) مرد کا عورت پر ظلم کرنا - بدسلوکی -
وان امراة خافت من بعلها نشوزا او اعراضا
فلا جناح علیهما ان یصلحا بینهما ان
صلحا
[س ۴ : ۱۲۸

نصب

نصب (بالضمه) دیوی اور دیوتاؤں کے قریب جو
پتھر هوتے هیں که اُن پر قربانیاں دی جاتی
هیں
[س ۵ : ۳

نصب سفر کی تکان -
اذنادی ربه انی مسنی الشیطان بنصب و
عذاب
[س ۳۸ : ۴۱

نصر

انتصر اپنی مدد آپ کرنا - اپنے تئیں بچانا -
والذین اذا اصابهم البغی هم ینتصرون
[س ۴۲ : ۳۹

انتصر منه اس نے اس سے بدلا لیا - اس کو سزا دی -
ولویشاء الله لا نتصر منهم و لکن لیبلو
بعضکم ببعض
[س ۴۷ : ۴

نطح

النطیحۃ = الشاۃ التی تنطح الشاۃ وہ بکری جو دوسری بکری سے لڑنے میں سینگ لگ جانے کے صدمہ سے مری ہو - (ابن عباس)

[س ۵ : ۳

نطف

نطفۃ = الماء الصافی صاف پانی - (تاج العروس)

نظر

ینظرون = یؤخرون مہلت دیئے جائیں گے - (ابن عباس)

لا یخفف عنہم العذاب ولا ہم ینظرون

[س ۲ : ۱۶۲

نفا

(غریب القرآن ص ۱۰۶)

ینفوا من الارض [س ۵ : ۳۳

النفی من الارض ہو التحبس (ابو حنیفہ) وہو اختیار اکثر اہل اللغۃ (رازی) امام ابو حنیفہ نے اس کے معنی قید کئے جانے کے لیئے ہیں اور اکثر اہل لغت نے بھی یہی معنی اختیار کئے ہیں -

نفس

(غریب القرآن ص ۱۰۷)

نفس (۹) = عقوبۃ عذاب ۔ غضب ۔ سزا ۔
(تاج العروس)

ویحذرکم اللہ نفسہ [س ۳ : ۲۷

نفق

انفاق (۱) خیر کے کام میں خرچ کرنا ۔ خیرات کرنا ۔

وانفقوا فی سبیل اللہ و لا تلقوا بایدیکم
الی التھلکۃ [س ۲ : ۱۹۵

(۲) خرچ کرنا ۔

وان کن اولات حمل فانفقوا علیھن حتی
یضعن حملھن [س ۶۵ : ۶

(۳) مہر دینا ۔

فاتوا الذین ذھبت ازواجھم مثل ما
انفقوا [س ۶۰ : ۱۱

انفقوا = تصدقوا صدقہ دو ۔ خیرات کرو ۔
(ابن عباس)

امنوا باللہ و رسولہ و انفقوا مما جعلکم
مستخلفین فیہ ۔ فالذین امنوا منکم
وانفقوا لھم اجر کبیر [س ۵۷ : ۷

نقب

نقبوافی البلاد وہ صفحہ ھستی سے مٹ گئے -
(یمن کی لغت)

وکم اھلکنا قبلهم من قرن هم اشد منهم
بطشا فنقبوا في البلاد - [س ۵۰ : ۳۱

نقر

نقیرا = النقطة التی فی ظهر النواة (ابن
عباس)

ام لهم نصيب من الملك فاذا لايؤتون
الناس نقيرا [س ۴ : ۵۳

نقم

نقم = انکر ناخوش ھونا -

هل تنقمون منا الاان آمنابالله - - -
[س ۵ : ۵۹

انتقام مجرم کی سزا - (راغب)
ذوانتقام سزادینے والا -

والله عزيز ذوانتقام [س ۳ : ۳

نکح

نکاح (۱) تعلقات زن وشوھر - نکاح -
(۲) سن تمیز -

وابتلوا اليتمى حتى اذابلغوا النكاح
[س ۴ : ۶

نکس

نکسوا علی رؤسھم ان کے سر نیچے ہوئے ۔ وہ شرمندہ ہوئے ۔

قال بل فعلہ ۔ کبیرھم ھذا فسئلوھم ان
کانوا ینطقون ۔ ۔ ۔ ۔ ثم نکسوا
علی رؤسھم ۔ لقد علمت ما ھؤلاء ینطقون
[س ۲۱ : ۶۳ ۔ ۶۵

نھر

نھر (۱) دریا ۔ ندی ۔
(۲) وسعت ۔ آرام ۔ آسودگی ۔

ان المتقین فی جنات ونھر فی مقعد
صدق عند ملیک مقتدر [س ۵۴ : ۵۴ و ۵۵

ھا

ھا (۱) اسم فعل بمعنی خذ (لے ۔ پکڑ)

ھاؤم اقرؤ کتابیہ [س ۶۹ : ۱۹

(۲) یہ اسم اشارہ پر داخل ہوتا ہے ۔

ھؤلاء [س ۳ : ۶۵

ھذان خصمان [س ۲۲ : ۱۹

ھاھنا [س ۵ : ۲۴

بنی اسد کی لغت میں ھا کا الف حذف
کردینا بھی جایز ہے ۔

سنفرغ لكم ايه الثقلان [س ۵۵ : ۳۱

هام

في كل واد يهيمون [س ۲۶ : ۲۲۵
= في كل لغو يخوضون هر لغويات ميں
الجهه پڑتے هيں - (ابن عباس)

هدى

الذي اعطي كل شئي خلقه ثم هدى
[س ۲۰ : ۵۰
جس نے هر چيز كو اپني مشيئت سے ايک خاص
طور پر بنايا اور پهر اس كو اس كے خاص كام
انجام ديلے كے طريقے بتائے -
اهدوهم = وجهوهم ان كو روانه كرو - (ابن
عباس)
احشروا الذين ظلموا و ازواجهم وماكانوا
يعبدون من دون الله فاهدوهم الي صراط
الجحيم [س ۳۷ : ۲۲ و ۲۳
هدنا اليک هم تيري طرف رجوع هوے - هم نے تيرے
سامنے توبه كى
انا هدنا اليک [س ۷ : ۱۵۶
يهدى وه (خدا) هدايت كرتا هے - راه دكهلاتا هے -
يهدى به الله من اتبع رضوانه سبل السلام

ويخرجهم من الظلمات الى النور - - -
[س ۵ : ۱۶]

ويهدي اليه من ينيب [س ۴۲ : ۱۳]

كيف يهدي الله قوما كفروا بعد ايمانهم و
شهدوا ان الرسول حق وجاءهم البينات
[س ۳ : ۸۵

فان الله لا يهدي من يضل [س ۱۶ : ۳۷

والله لا يهدي القوم الكفرين [س ۲ : ۲۶۴

والله لا يهدي القوم الفاسقين [س ۵ : ۱۰۸]

ان الله لا يهدي من هو كاذب كفار [س ۳۹ : ۳
ان الله لا يهدي من هو مسرف كذاب
[س ۴۰ : ۲۸

والله لا يهدي القوم الظالمين [س ۲ : ۲۵۸

الهدي جمع (واحد هديه) هديه - تحائف
[س ۵ : ۲

هزي

استهزاء حقير كرنا - حقير جاننا - اهانت
كرنا -

قالوا انا معكم انما نحن مستهزءون -
الله يستهزي بهم و يمدهم في طغيانهم
يعمهون [س ۲ : ۱۴

هضم

هضیم ایک دوسرے سے ملے ہوئے - (ابن عباس)

وزروع ونخل طلعها هضیم [س ۲۶ : ۱۴۸

هطع

مھطعین (۱) فرمانبردار -

- - - مھطعین الی الداع [س ۵۴ : ۸

(۲) ناظرین - تماشائی -

فمال الذین کفروا قبلک مھطعین عن
الیمین و عن الشمال عزین

[س ۷۰ : ۳۶ و ۳۷

هل

ھل حرف استفہام ھے -

ھل اتی علی الانسان - - -

[س ۷۶ : ۱

هلع

ھلوعا گھبرا جانے اور پریشان ھونے والا - (ابن عباس)

ان الانسان خلق ھلوعا [س ۷۰ : ۱۹

هنا

ھنا (۱) مکان قریب کے لئے اسم اشارہ ھے -

اناھاھناقاعدون [س ۵ : ۲۴
(۲) اس پر لک داخل ھوتو یہ مکان بعید کی طرف اشارہ کرتا ھے۔

ھنالک ابتلي المومنون [س ۳۳ : ۱۱
(۳) وسعت ظروف کے باعث اس سے زمانہ کي طرف اشارہ کیا جاتا ھے۔

ھنالک دعا زکریا ربہ [س ۳ : ۳۷

ھوی

ومن یحلل علیہ غضبی فقد ھوی
[س ۲۰ : ۸۱
= شقی بدنصیب رھا ۔ (ابن عباس)

ھیت

ھیت لک = تھیات لک میں تیرے لیئے تیار ھوں (ابن عباس) [س ۱۲ : ۲۳

ھیھات

ھیھات ھیھات = بعید بعید دور ھے دور ھے (ابن عباس)

ھیھات ھیھات لما توعدون [س ۲۳ : ۳٦

و

و (۱) قسم کے لیئے ۔

- - - والله ربنا ما کنا مشرکین

[س ۶ : ۲۳

(۲) = مع

فاجمعوا امرکم وشرکاءکم [س ۱۰ : ۷۱

(۳) واؤ عاطفه -

(۴) استئناف (آغاز کلام) کے لئے -

(۵) بمعنی یعنی

فصل لربک وانحر [س ۱۰۸ : ۲

(۶) زائده -

و تله للجبین و نادیناه ان یا ابراهیم

- - - [س ۳۷ : ۱۰۳ و ۱۰۴

وبق

موبق ھلاکت - جدائی - دشمنی -

وجعلنا بینهم موبقا [س ۱۸ : ۵۲

وتد

(غریب القرآن ص ۱۱۱)

ذوالاوتاد = Toten-Khamen مصر کے زبردست بادشاھوں میں سے تھا جس کے آثار ابھی ملے ھیں جن سے اس کے زمانہ کی حیرت انگیز مادی ترقی کا پتہ لگتا ھے - یہ بادشاہ سنہ عیسوی سے چھہ ھزار برس پہلے گزرا ھے -

کذبت قبلهم قوم نوح وعاد وفرعون ذوالاوتاد

[س ۳۸ : ۱۲

وجه

وجه (۲) حقیقت ۔

ذالک ادنی ان یاتوا بالشهادة علی وجهها
[س ۵ : ۱۰۸

وحی

اوحی (۱) = الهم دل میں ڈالنا ۔

و اوحی ربک الی النحل ان اتخذی من
الجبال بیوتا ومن الشجر و مما یعرشون
[س ۱۶ : ۶۸

(۲) بتلانا ۔

واصنع الفلک باعیننا ووحینا [س ۱۱ : ۳۷

ودی

وادی (۱) لغو باتیں ۔ لغویت

الم تر انهم فی کل واد یهیمون [س ۲۶ : ۲۲۵
= فی کل لغو یخوضون هر طرح کی لغو
باتوں میں الجھے پڑتے هیں ۔ (ابن عباس)

ورد

ورود (۱) داخل هونا ۔

(۲) پهنچنا ۔ وارد هونا ۔

ولما ورد ماء مدین وجد علیه امة من

الناس يستقون [س ۲۸ : ۲۳

وِرداً = عطاشا پیاسے (ابن عباس)

ونسوق المجرمين الى جهنم وردا

[س ۱۹ : ۸۶

ورى

وراء (۱) = امام آگے - سامنے -

من ورائہ جہنم [س ۱۴ : ۱۶

(۲) پیچھے -

فنبذوہ وراء ظہورھم [س ۳ : ۱۸۶

(۳) سوا -

و الذین هم لفروجهم حافظون الا علی ازواجهم او ما ملکت ایمانهم فانهم غیر ملومین - فمن ابتغی وراء ذالک فاولئک هم العادون [س ۲۳ : ۵ - ۷

وزن

الوزن (۱) = القضی فیصلہ (مجاهد)

والوزن یومئذ الحق [س ۷ : ۸

(۲) عدل -

موزون (جمع موازین) وہ چیز جو تولی جائے - (زمخشری)

فمن ثقلت موازینہ فاولئک هم المفلحون [س ۲۳ : ۱۰۲

المیزان (۱) قانون - (بیضاوی)
(۲) عدل - (ابوحیان)

لقد ارسلنا رسلنا بالبینات وانزلنا معهم الکتاب والمیزان لیقوم الناس بالقسط
[س ۵۷ : ۲۵

وصل

وصیلة اس بکری کو کہتے تھے جو ایام جاہلیت میں سات بچے جن چکتی اور اگر ساتواں بچہ نر یا مادہ ہوتا تو اس بکری کو مرد اور عورت دونوں کھاتے اور اگر نر اور مادہ دو بچے ایک ہی پیٹ سے ہوتے تو اس بکری کو زندہ چھوڑ دیتے - (ابن عباس)
[س ۵ : ۱۰۳

وضع

تضع الحرب اوزارها لڑائی اپنے ہتھیار ڈال دے - لڑائی کرنے والے ہتھیار رکھہ دیں - لڑائی موقوف ہوجائے -

واذا لقیتم الذین کفروا فضرب الرقاب حتی اذا اثخنتموهم فشدوا الوثاق فاما منا بعد واما فداء حتی تضع الحرب اوزارها
[س ۴۷ : ۴

وطی

یواطئوا = یشبهوا وہ مشتبہ کردیں (ابن عباس)

یحلونہ عاما و یحرمونہ عاما لیواطئو
اعدۃ ما حرم اللہ فیحلوا ما حرم اللہ
[س ۹ : ۳۷

مواطاۃ شبہ ذالنا ۔ ۱

انما النسیء زیادۃ في الکفر یضل بہ
الذین کفروا یحلونہ عاما و یحرمونہ عاما
لیواطؤا عدۃ ما حرم اللہ فیحلوا ما حرم
اللہ [س ۹ : ۳۷
= یشبہوا (ابن عباس)

وقذ

الموقوذۃ التي تضرب بالخشب فتموت وہ جانور
جو لکڑي کي چوٹ سے مارا گیا ھے ۔ (ابن
عباس) [س ۵ : ۳

وقف

وقفوھم = حبسوھم ان کو قید کرو ۔

احشروا الذین ظلموا ۔ ۔ ۔ فاھدوھم
الی صراط الجحیم ۔ وقفوھم انھم
مسئولون [س ۳۷ : ۲۲ ۔ ۲۴

وقی

التقوی = ما نھیت عنہ جس کام سے تجھ کو منع
کیا گیا ھے ۔ (ابن عباس)

وكا

متكا دسترخوان، جس پر چهري كانٹے سے كهانا كهاتے هين - (زمخشري و رازي)

فلما سمعت بمكرهن ارسلت اليهن واعتدت لهن متكا وآتت كل واحدة منهن سكينا - - - [س ۱۲ : ۳۱

ولي

ولى (۱) حاكم - تدبيركار كننده - خبرگيران -

لا يتخذ المؤمنون الكافرين اولياء من دون المؤمنين [س ۳ ۰ ۲۷

(۲) دوست -

(۳) وارث -

مولى (جمع موالى) وارث -

و لكل جعلنا موالى مما ترك الوالدان و الاقربون [س ۴ : ۳۳

ولايت ميراث - (ابن عباس)

و الذين امنوا و لم يهاجروا ما لكم من ولايتهم من شئى حتى يهاجروا [س ۸ : ۷۲

أولي دهمكانے اور خوف دلانے كا كلمه هے - (صحاح)

اولى لك فاولى [س ۷۵ : ۳۴

وهن

وهن كمزور هونا -

ولا تهنوا ولا تحزنوا وانتم الاعلون - - -
[س ۳ : ۱۳۸
= لاتضعفوا (ابن عباس)

وى

ويكان تندم اور تعجب کا کلمہ هے - (کسائی)

واصبح الذين تمنوا مكانه بالامس يقولون
ويكان الله يبسط الرزق لمن يشاء من
عباده و يقدر - لولا ان من الله علينا
لخسف بنا - ويكانه لايفلح الكافرون
[س ۲۸ : ۸۲

ويل

ویل (۱) خرابی جس سے ڈرنا چاهئے -

ويل لكل همزة لمزة [س ۱۰۴ : ۱

فويل المصلين الذين هم عن صلواتهم
ساهون الذين هم يراءون ويمنعون الماعون
[س ۱۰۷ : ۴ - ۷

(۲) بمعنی تعجب - (تاج العروس)
عورتوں کے محاورہ میں اکثر ایسے معنی
میں استعمال هوتا هے -

قالت يا ويلتى ءالد وانا عجوز وهذا بعلى
شيخا [س ۱۱ : ۷۲

یدی

(غریب القرآن ص ۱۱۴)

ید (ا) (الف) کرتوت - کام -

تبت یدا ابی لھب وتب [س ۱۱۱ : ۱

باید = بقوۃ قوت سے -

والسماء بنینٰھا باید [س ۵۱ : ۴۷

بین ایدیھن وارجلھن یہ عرب کا ایک محاورہ معلوم ھوتا ھے جیسے ھمارے ھاں آنکھوں دیکھتے جس کا مطلب ھے جان بوجھ کر یا جیسے بددعا میں کہتے ھیں کہ تیرے دیدوں اور گھٹنوں کے آگے آئے تو مطلب یہ ھے کہ جان بوجھ کر کوئی بہتان کھڑا کریں اور ان کے ھاتھ پاؤں دیکھ رھے ھوں کہ جھوٹ بنا رھے ھیں - (نذیر احمد) دیدہ و دانستہ -

- - - ولا یقتلن اولادھن ولا یاتین ببھتان یفترینہ بین ایدیھن وارجلھن

[س ۶۰ : ۱۲

ردوا ایدیھم فی افواھھم وہ اپنے منھ میں اپنے ھاتھ ڈالے - وہ غصے سے اپنے ھاتھ کاٹتے ڈالتے تھے -

جاءتھم رسلھم بالبینٰت فردوا ایدیھم فی افواھھم وقالوا انا کفرنا بما ارسلتم بہ وانا لفی شک مما تدعوننا الیہ مریب

[س ۱۴ : ۹

== عضوا عليكم الانامل من الغيظ
(س ٣ : ١١٨)

يوم

يوم (جمع ايام) (١) دن -
(٢) دن اور رات - روز -

قال آيتک الا تکلم الناس ثلاثة ايام الا رمزا
[س ٣ : ٤٠
== ثلاث ليال - - - (س ١٩ : ١٠)
(٣) زمانه -

يدبر الامر من السماء الى الارض ثم يعرج اليه في يوم كان مقداره الف سنة مما تعدون
[س ٣٢ : ٥
تعرج الملائكة و الروح اليه فى يوم كان مقداره خمسين الف سنة
[س ٧٠ : ٤
(٤) لحظه -

كل يوم هو فى شان
[س ٥٥ : ٢٩
(٥) معرکه - مشهور اور قابل یادگار واقعه -

ويا قوم انى اخاف عليكم مثل يوم الاحزاب
[س ٤٠ : ٣٠
== وقائع الامم الماضيه (بيضاوي)
(٦) عذاب -

فهل ينتظرون الا مثل ايام الذين خلوا

من قبلھم [س ۱۰ : ۱۰۲

و لقد ارسلنا موسی بایاتنا ان اخرج
قومک من الظلمات الی النور و ذکرھم
بایام اللہ ۔ ان فی ذالک لایات لکل
صبار اشکور [س ۱۴ : ۵

قل للذین امنوا یغفروا للذین لا یرجون
ایام اللہ لیجزی قوما بما کانوا یکسبون
[س ۴۵ : ۱۴

یئس

(۱) ناامید ھونا ۔

ولا تایئسوا من روح اللہ [س ۱۲ : ۸۷

(۲) جاننا ۔ (قبیلہ نخع کی لغت)

اولم یایئس الذین امنوا ان لو یشاء اللہ
لھدی الناس جمیعا ۔ [س ۱۳ : ۳۱
= یعلم (ابن عباس)

فہرست ماخذ الفاظ قرآنی

جن کے معنی کتاب غریب القرآن وضمیمہ میں آئے ہیں

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
آب	اوب	۱	
	اراب	...	۱
ام	اسم	۱	...
ان	الآن	...	۱
اب	ابا	۱	...
	آباء	۱	
ابد	ابد	...	۱
	ابداً	۲	...
اِبریق	ابریق	...	۱
ابل	ابل	۲	...
	ابابیل	۲	۱
اثر	اثر	۲	...
	اثرالرسول	۳	۲
اجر	اجر	۳	...
اجل	اجل	۴	۲
آخ	اخا	۴	...
	اخو	۴	...

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحه	ضمیمه صفحه
آخ	أخت	۵	...
اخذ	اتخاذ	...	۳
	اخذ	۵	۲
	اخذ فی کذا	۶	...
	متخذات اخدان	...	۳
	متخذی اخدان	...	۳
اخر	اخر	۶	...
	الاخرة	...	۴
	تاخیر	...	۳
أدم	آدم	۷	۴
ادی	اداء	۷	...
إذ	إذ	...	۴
	اذا	...	۳
	اذاً	...	۵
	اذاما	...	۵
آذن	إذن	۸	...
	أذن	...	۵
أرض	أرض	۹	...
	الارض	...	۵
آرک	الارائک	...	۶
أرم	إرم	۱۰	...

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
آو	آو	...	۲۰
ای	آی	...	۲۱
آیۃ	آیۃ	۲۱	۲۱
	آیات بینات	...	۲۱
	آیات متشابہات	...	۲۱
	آیات محکمات	...	۲۲
ب	ب	...	۲۲
باب	ابواب	...	۲۳
بات	بیت	۲۵	۲۳
	اهل البیت	۲۵	...
باس	بئیس	...	۲۳
باض	الخیط الابیض	۲۵	...
	ابیضت وجوہ	۲۵	...
	ابیضت عیناہ	۲۱	...
	بیض	...	۲۳
باع	بیع	...	۲۴
بان	بینات	...	۲۴
	بین	...	۳۲
	مبین	...	۲۴
باد	بادوا	...	۲۴
بتر	ابتر	۲۲	...

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
بحر	بحر	۲۲	...
	بحار	۲۲	...
	بحیرہ	...	۲۴
بدا	یبدئی الباطل	...	۲۵
بدع	بدع	...	۲۵
	بدیع	...	۲۵
بر	البر	...	۲۵
برج	بروج	۲۳	۲۵
برد	بردا	...	۲۶
برص	الابرص	...	۲۶
برک	تبارک	...	۲۶
بسط	البسط	...	۲۷
بسل	تبسل	...	۲۷
بشر	بشر	...	۲۷
بصر	بصر	۲۳	...
	ابصربہ	...	۲۷
بضع	بضع	...	۲۸
	بضاعۃ	...	۲۸
بطن	بطن	...	۲۸
	بطائن	...	۲۸
	بطانۃ	...	۲۸

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحه	عمدة الحفاظ صفحه
بعث	بعث	۲۴	...
بعل	بعلا	...	۲۸
بغی	البغاء	...	۲۹
بقیٰ	بقیه	۲۴	...
	بقیت الله	...	۲۹
بکر	ابکار	...	۲۹
بکم	بکم	...	۲۹
بل	بل	...	۳۰
بلی	بلا	...	۳۰
بلیٰ	بلیٰ	...	۳۱
بهج	بهیج	...	۳۲
بهل	ابتهال	۲۴	...
ت	ت	...	۳۲
تاب	توبه	۲۶	...
تابوت	تابوت	۲۶	...
تاویل	تاویل	...	۳۲
تبع	اتبعه الشیطان	...	۳۳
تترا	تترا	...	۳۴
ترب	ترائب	...	۳۴
	ذا متربه	...	۳۴
	اتراب	...	۳۴

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
ترف	مترفیها	...	۳۴
ترک	ترکنا علیه	...	۳۵
تعس	تعسا لهم	...	۳۵
تلا	تلاوۃ	۲۷	...
	یتلوا علیه	۲۷	...
التنور	تنور	۲۷	...
التین	التین	۲۷	...
ثاب	ثیاب	...	۳۵
	مثابۃ	...	۳۵
ثخن	اثخان	۲۸	...
ثقب	الثاقب	...	۳۵
	النجم الثاقب	...	۳۶
ثقل	ثقلان	...	۳۶
ثم	ثَم (بالفتحہ)	...	۳۶
	ثُم (بالضمہ)	...	۳۶
ثمن	ثمانیۃ	...	۳۶
ثنی	مثنی	۲۸	...
	ثانی عطفه	...	۳۷
	یثنون صدورهم	...	۳۷
جار	الجار ذی القربی	...	۳۷
	الجار الجنب	...	۴۱

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحه	ضمیمه صفحه
جاس	جاسوا خلال الدیار	...	۳۷
جبت	جبت	۲۸	۳۸
جبر	جبار	...	۳۸
جبریل	جبریل	۲۸	...
جبل	جبل	۲۹	...
	جبل (بالکسرہ)	...	۳۸
	جبلة	...	۳۸
جثا	جثیا	...	۳۸
جد	جد ربنا	...	۳۸
جدل	جدال	...	۳۹
جرح	الجوارح	...	۳۹
	اجتراح	...	۳۹
جزیه	جزیه	۲۹	...
جعل	جعل	...	۳۹
جلبب	جلابیب	۳۰	...
جمع	جمع کیده	...	۴۰
جمل	جمل	۳۰	...
جن	جنة (بالفتحه) *	...	۴۰
جن	جن (بالکسرہ)	۳۰	۴۱
جنب	الجار بالجنب	...	۴۱
	الصاحب بالجنب	...	۴۱

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
حل	یحل علیہ (حاے مکسورہ)	...	۵۰
حم	حم	۳۵	...
حما	حام	...	۵۱
حمد	حمد	...	۵۱
حمل	حمل	...	۵۱
	حمالۃ الحطب	۳۶	...
	حمل الامانۃ	۳۱	...
حنث	حنث	۳۶	...
حنف	حنیف	...	۵۲
حنک	احتنکن	...	۵۲
حي	احیاء	۳۷	...
خار	خیر	۳۷	۵۲
	خیرات	...	۵۳
خاط	خیط	۳۷	...
	الخیط الابیض	۳۸	...
	الخیط الاسود	۳۸	...
خاف	تخوف	...	۵۳
خان	خائنۃ الاعین	...	۵۳
ختر	ختار	...	۵۴
ختم	ختم	۳۸	...
	خاتم (تا بالفتحہ)	۳۸	...

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
خد	تصعر خدک	...	۵۴
خرج	خرج	...	۵۴
	مخرج	...	۵۴
خرص	خراصون	...	۵۵
خسا	اخسؤا	...	۵۵
خسف	یخسف بہم الارض	۳۹	...
خشع	خشع	...	۵۵
خطف	خطف الخطفة	...	۵۵
خفا	إخفا	...	۵۶
خفض	إخفض جناحک	...	۵۶
خل	خلال	...	۵۶
خلد	خلد	۳۹	۵۶
	مخلدون	۳۹	...
	اخلد الی الارض	...	۵۷
خلف	اختلفوا فی الکتاب	...	۵۷
	أخلف	۴۰	...
	خلف	۳۹	...
	خلف	۳۹	...
خلق	اختلاق	...	۵۷
	خلاق (بالفتحہ)	...	۵۸
	خلق (بالضمہ)	...	۵۷

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحه	ضمیمه صفحه
ذکر	ذکر	۴۲	۶۲
	اهل الذکر	...	۶۲
ذل	اذلة	...	۶۲
ذم	ذمة	...	۶۳
ذنب	ذنوبا	...	۶۳
راب	ریب	...	۶۳
	ریب المنون	...	۶۳
راح	روح (بالفتحه)	۴۲	...
	روح (بالضمه)	۴۲	۶۳
	روح القدس	...	۶۴
	ریح	۴۳	۶۴
راد	راودته عن نفسه	...	۶۴
	روید	...	۶۴
راش	ریشا	...	۶۴
رآی		...	۶۵
رب	ربما	...	۶۵
رب	رب	۴۳	...
	ربانیین	...	۶۶
	ربوت	...	۶۵
ربا	ربوة	...	۶۶
	الربوا	۴۴	...

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
رسل	رسول	۳۶	...
رشد	رشدا	...	۷۱
رصد	مرصد	۳۶	...
	بالمرصاد	...	۷۲
رعی	راعنا	...	۷۲
رغب	رغب	۳۷	...
رغم	مراغم	...	۷۲
رفث	رفث	۳۷	...
رفع	رفع	۳۸	۷۲
رقب	رقبة	...	۷۳
رقم	رقیم	۳۸	...
	اصحاب الکهف والرقیم	۱۱۵	۹۶
رکس	ارکسهم	...	۷۳
رکض	ارکض برجلک	۳۹	...
رکن	رکن	...	۷۳
رمی		۳۹	...
رها	رهوا	...	۷۳
زاج	زوج	۳۹	۷۴
	زوجین	...	۷۴
	زوجین اثنین	...	۷۴
زاغ	زیغ	...	۷۴

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحه	ضمیمه صفحه
زال	زیلنا	...	۷۴
زان	زینة	...	۷۵
زبر	زبر (بالضمه)	...	۷۵
زحف	زحف	...	۷۵
زکی	زکوة	۵۰	...
زلزل	زلزلة	...	۷۵
زمل	زمل	...	۷۵
	مزمل	۵۰	۷۶
زنم	زنیم	...	۷۶
س	س	...	۷۶
ساب	سائبة	...	۷۶
ساد	سید	...	۷۷
ساط	سوط	...	۷۷
ساع	ساعة	۵۱	...
	الساعة	۵۱	...
ساف	سوف	...	۷۷
ساق	کشف عن الساق	۵۱	...
سال	السائل	...	۷۷
	سولت لي نفسي	...	۷۷
سام	مسومة	۵۱	...
	مسومین	۵۲	...

ماخذ	الفاظ	غريب القرآن صفحه	ضميمه صفحه
ساء	سوآة	...	۷۸
سب	الاسباب	...	۷۸
سبح	يسبحون	۵۲	...
	مسبحين	۵۲	...
سبط	اسباط	...	۷۸
سبع	سبع	۵۳	...
سبل	ابن السبيل	...	۷۹
	في سبيل الله	۵۳	...
	فی سبيل الطاغوت	۵۳	...
سجد	سجد	...	۷۹
	مسجد	...	۷۹
	المسجد الحرام	...	۷۹
سجر	سجر	۵۳	...
سجل	سجل	...	۸۰
	سجيل	۵۳	...
سحت	سحت	...	۸۰
	السحت	...	۸۰
سحر	سحر	...	۸۰
سخر	سخر	۵۳	۸۱
سد	سد ذو القرنين	...	۸۱
سدر	سدر	۵۵	...

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
سما	اسم (بالکسرہ)	۵۹	۸۹
	اسماءکلہا	..	۸۹
	سماء	۵۹	۸۹
	سماوات	۶۰	...
	ابواب السماء	۶۱	...
	سمیا	۶۱	...
سمر	السامری	...	۸۷
سمع	واسمع غیر مسمع	...	۸۸
سندس	سندس	...	۸۸
سوی	استوی	...	۸۸
	استوی علی العرش	۶۱	...
	ساوی	...	۸۸
	سواء	...	۸۸
	سویا	۶۱	...
سہم	ساہم	۶۲	...
شاء	من یشاء	...	۸۹
شبہ	شبہ لہم	۶۲	...
	متشابہ	۶۲	...
شجر	الشجرۃ	...	۸۹
شد	اشداء	...	۸۹
	شدادا	۶۲	...

مآخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحه	مفردات صفحه
طبع	طبع	...	۱۰۴
	طبع علی قلوبهم	...	۱۰۴
طبق	طبق	۷۱	...
	طبقاعن طبق	...	۱۰۵
	طباقا	۷۱	...
طرف	طرف	۷۲	۱۰۶
طرق	الطارق	۷۲	...
	طرائق	۷۲	۱۰۶
	سبع طرائق	...	۱۰۶
طس	طس	۷۲	...
طسم	طسم	۷۳	...
طغی	تطغوا	...	۱۰۶
	طاغوت	۷۳	...
طفق	طفق	...	۱۰۶
طلع	مطلع الشمس	۱۱۱	...
طمس	طمس	۷۳	۱۰۷
طود	طود	۷۳	۱۰۷
طور	اطوارا	۷۴	...
طوی	کطی السجل للکتب	...	۱۰۷
طه	طه	۷۴	...
ظفر	ذی ظفر	...	۱۰۸

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
ظل	ظل	۷۳	...
	ظلت	...	۱۰۸
	ظلة	...	۱۰۸
ظلم	ظلمات	۷۳	۱۰۹
	ظلموابها	...	۱۰۹
ظن	ظن	۷۵	...
ظهر	الاماظهرمنها	۷۵	۱۰۹
	يظاهرمن القول	...	۱۱۰
عاد	معاد	...	۱۱۰
عان	عين حمئة	۱۱۶	...
	عين القطر	...	۱۱۰
	حورعين	۷۶	...
عثر	عثر	...	۱۱۰
عجز	عجوز	...	۱۱۰
عجل	عجلتم امرربكم	۷۶	...
عد	عدده	...	۱۱۱
	نعدلهم عدا	...	۱۱۱
عدن	عدن	...	۱۱۱
عذب	العذاب الادنى	...	۱۱۱
عرب	إعراب	...	۱۱۲
	عرب (بالكسرة)	...	۱۱۲

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	عمدۃ صفحہ
عرج	ذی المعارج	...	۱۱۲
عرش	عرش	۷۶	۱۱۲
عرض	عرض	...	۱۱۲
عرف	بالعرف	...	۱۱۳
	اعراف	۷۶	...
	علی الاعراف	۷۶	...
عرم	العرم	...	۱۱۳
	سیل العرم	...	۱۱۳
عری	عراء	...	۱۱۳
عزم	عزموا الطلاق	...	۱۱۳
عسعس	عسعس	...	۱۱۴
عسق	عسق	۷۶	...
عسی	عسی	...	۱۱۴
عصا	عصا	۷۷	...
عصر	عصر	۷۷	...
عضل	تعضلوهن	...	۱۱۴
عطا	اعطی	...	۱۱۴
عفا	عفا اللہ عنک	...	۱۱۴
	عفوا	...	۱۱۵
	العفو	...	۱۱۵
عفر	عفریت	۷۷	۱۱۵

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحه	ضمیمه صفحه
عقد	عقدة	۷۷	...
	عقدة اللسان	۷۸	...
	العقود	...	۱۱۶
عقم	عقیم	...	۱۱۶
علق	علق	۷۸	...
	المعلقة	...	۱۱۶
علم	علم	۷۸	...
	علم آدم	...	۱۱۷
	عالمین	...	۱۱۷
علی	علی	۷۹	۱۱۸
	علی شئی	...	۱۱۹
عمی	عمی	۷۹	...
عن	عن	۷۹	۱۱۹
عنت	العنت	...	۱۲۰
	عنت	...	۱۲۰
عند	عند	...	۱۲۰
عهد	عهد	...	۱۲۱
	عهداً	...	۱۲۱
	عهد الله	...	۱۲۱
غاب	غیب	۷۹	...
	بالغیب	۷۹	...

صفحہ صحیحہ	غریب القرآن صفحہ	الفاظ	ماخذ
۱۲۲	...	غیر	غار
...	۸۰	غدا	غدا
۱۲۳	...	نغرینک بھم	غرا
...	۱۱۷	مغرب الشمس	غرب
۱۲۳	...	غراما	غرم
۱۲۳	...	مغرما	
۱۲۳	...	غساق	غسق
۱۲۳	...	غسلین	غسل
۱۲۴	...	اغطش	غطش
۱۲۴	...	اغلال	غل
۱۲۴	...	اغلظ علیھم	غلظ
...	۸۰	غلف (بالضمہ)	غلف
...	۸۰	غلام	غلم
۱۲۴	...	إغوی	غوی
۱۲۵	...	غوی	
۱۲۵	...	ف	ف
...	۸۱	فار	فار
۱۲۶	...	تفیضون	فاض
۱۲۷	...	فوم	فام
۱۲۷	...	فئی	فار
۱۲۸	...	تفتئوا	فتاد

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	صحیفہ صفحہ
فتح	فتح	...	۱۲۷
	الفتاح	...	۱۲۸
	مفاتح	۸۱	...
	بما فتح اللہ علیکم	...	۱۲۸
فتر	فترۃ	۸۱	...
فتل	فتیلا	...	۱۲۹
فتن	فتنہ	۸۱	۱۲۹
	فاتنین	...	۱۲۹
فج	فجاجا	...	۱۲۹
فحش	فاحشۃ	...	۱۳۰
فرج	فرج	...	۱۳۰
	حفظ الفرج	...	۱۳۰
فردوس	فردوس	۸۲	۱۳۰
فرش	فرشا	۸۳	...
فرض	فریضہ	...	۱۳۱
فرعون	فرعون	...	۱۳۱
فرغ	اصبح فؤاد فارغا	...	۱۳۱
	سنفرغ لکم	...	۱۳۱
فرق	فافرق	...	۱۳۲
	فرق	...	۱۳۱
	فرقان	...	۱۳۲

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
قدر	لیلۃ القدر	...	۱۳۸
	قدر علیہ	...	۱۳۸
	تقدیر	...	۱۳۷
قدم	تقدموا بین یدی اللہ ورسولہ	...	۱۳۸
	قدم صدق	...	۱۳۸
قذف	قذف	...	۱۳۹
قر	مستقر	۸۵	۱۳۹
	ذات قرار	...	۱۳۹
قرا	اقرا	۸۵	۱۳۹
	قرآن	۸۵	...
	فاتبع قرآنہ	...	۱۳۹
قرد	قردۃ	...	۱۴۰
قرع	القارعۃ	...	۱۴۰
قرن	ذوالقرنین	...	۱۴۰
قسطاس	قسطاس	...	۱۴۲
قسم	قسم	۸۶	...
قصر	قاصرات الطرف	...	۱۴۲
قضی	قضی	...	۱۴۳
	قضی منہا وترا	...	۱۴۳
قط	قطنا	...	۱۴۴
قطع	قطع من الیل	...	۱۴۴

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحه	ضمیمه صفحه
قطع	قطع السبیل	۸۶	...
قطمیر	قطمیر	...	۱۴۴
قلب	تقلب فی البلاد	...	۱۴۵
	یقلب کفیه	...	۱۴۵
قلد	قلائد	...	۱۴۵
قمر	القمر	۸۶	...
قنت	قانتون	...	۱۴۵
قلی	اغلی واقلی	...	۱۴۵
قوی	المقوین	...	۱۴۶
	بقوة	...	۱۴۵
ک	ک	...	۱۴۶
کاب	اکواب	...	۱۴۶
کاد	کاد	...	۱۴۷
	کید	...	۱۴۷
کار	کورت	...	۱۴۷
کان	کان	...	۱۴۸
کان	کان (کاف والف بالفتحه ونون مشدد)	...	۱۴۹
کاین	کاین	...	۱۵۰
کبد	کبد	۸۶	...
کتب	کتب	۸۷	...

صفحہ صفحہ	غریب القرآن صفحہ	الفاظ	ماخذ
...	۱۰۹	الذمل	ذمل
...	۱۰۹	ذملة	
...	۱۱۰	وادالذمل	
۱۸۳	...	نهر	نهر
۱۸۳	...	ها	ها
۱۸۴	...	فی کل وادیهیمون	هام
...	۱۱۰	هبط	هبط
...	۱۱۰	الهدهد	هدهد
۱۸۴	...	هدی	هدی
۱۸۴	...	یهدی	
۱۸۵	...	الهدی	
۱۸۵	...	استهزاء	هزی
۱۸۶	...	هضیم	هضم
۱۸۶	...	مهطعین	هطع
۱۸۶	...	هل	هل
۱۸۶	...	هلوعا	هلع
۱۸۶	...	هلنا	هلنا
۱۸۷	۱۱۰	هوی	هوی
...	۱۱۱	هاویة	
...	۱۱۱	امه هاویة	
۱۸۷	...	هیت لک	هیت

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
هیهات	هیهات هیهات	...	۱۸۷
و	و	...	۱۸۷
وبق	موبق	...	۱۸۸
وتد	ذوالاوتاد	۱۱۱	۱۸۸
	اوتاد	۱۱۱	...
وجه	وجه	۱۱۱	۱۸۹
	علی وجه ابی	۱۱۲	...
	وجوه	۱۱۲	...
وحی	اوحی	...	۱۸۹
ودی	وادی	...	۱۸۹
ورد	ورود	...	۱۸۹
	وردا	...	۱۹۰
وری	وراء	۱۱۲	۱۹۰
وزن	وزن	...	۱۹۰
	موزون	...	۱۹۱
	میزان	...	۱۹۱
وسط	اوسط	۱۱۳	...
	وسطا	۱۱۲	...
	وسطی	۱۱۳	...
وصل	وصیلة	...	۱۹۱
وضع	وضع	...	۱۹۱

ماخذ	الفاظ	فرہنگ القرآن صفحہ	صحیفہ صفحہ
یس	یس	۱۱۴	...
یعقوب	یعقوب	۱۱۵	...
یمن	یمین	۱۱۵	...
	ماملکت یمینک	۱۱۵	۱۳۶
یوم	یوم	...	۱۹۶
یئس		...	۱۹۷

BY THE SAME AUTHOR.

Just Out.

Sayings of the Prophet Muhammad Edited and Translated from the Original Arabic With an Introduction Demy 8vo 266 + xxvi. pp. Price Rs. 6, postage extra.

In the Press.

1. The Life of Mohammed: with a Chapter on Islam Cr. 8vo About 250 pp Second Revision. Price Rs 2, postage extra.
2. The Qur'an: translated from the Original Arabic. (Third Revision).

Reform Society, Daryabad, Allahabad.

Printed by Syed Mohammed Zaki, at the Hafizi Press,
207 Shahganj, Allahabad.